

A large, detailed image of the Polish flag, consisting of a white upper half and a red lower half, with the national coat of arms (a white eagle with a crown) on the red field. The flag is shown waving on a white pole against a dark background.

INTERNATIONAL CONFERENCE ON ANALYSIS OF MATHEMATICS AND EXACT SCIENCES

WARSAW

universalconference.us

INTERNATIONAL CONFERENCE ON ANALYSIS OF MATHEMATICS AND EXACT SCIENCES

Volume 01, Issue 05, 2024 (5-JULY)

Editor in Chief

Dr. Rajeev Ojha - Interdisciplinary Research in Basic Sciences, Jamia Millia Islamia, New Delhi - 110025, India

Editorial Team

Sunita Sarawagi - Indian Institute of Technology Bombay, Mumbai, India.

Dr Manjunatha LH - Professor, REVA University, INDIA

Asish Bera - Edge Hill University, UK, BITS Pilani, India

Dr Sunildro LS Akoijam - Assistant Professor of Management, North Eastern Hill University, India

Madan Mohan Singh - Professor of Mathematics, North-Eastern Hill University, Shillong, India

Dr. Anupam Singh - Associate Professor-CSE, Graphic Era Hill University Dehradun, India

Dr. Sargam Bahl Walia - School of Management, Graphic Era Hill University, Dehradun, Uttarakhand, India

Narayan Pradhan - Indian Association for the Cultivation of Science

Ashok Kumar - Kumar Associate Professor E&CE National Institute of Technology. Hamirpur, India.

Anjali Pal - Department of Civil Engineering, Indian Institute of Technology Kharagpur - 721302, India.

Rajnish Joshi - Professor of Medicine, All India Institute of Medical Sciences, Bhopal, India

Mukul Kumar - IIT Mumbai (India); Meijo University (Japan); HEG Ltd. (India)

Prof. Kuruvilla Joseph - Indian Institute of Space Science and Technology (IIST)

Prof. Yogesh C. Sharma - D.Sc., FRSC, FBRS, FIAPS, FISEES, Department of Chemistry, Indian Institute of Technology

Professor Indra Mani Mishra - Indian Institute of Technology (Indian School of Mines), Dhanbad; Formerly at India

ПРОБЛЕМЫ МАРКЕТИНГА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ ЭКСПОРТЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Мусаева Шоира Азимовна,

Профессор Самаркандского института экономики и сервиса

Усмонов Шахзод Шохрухович

Студент Гр.БХ-222 Самаркандского института экономики и сервиса

Аннотация: В данной статье представлены практические исследования по оценке тенденций развития сельского хозяйства Республики Узбекистан и выявлению проблем экспорта, а также взаимосвязи агрофранчайзинговых структур и рекламных, маркетинговых и консультационных услуг.

Ключевые слова: АПК, сельское хозяйство, реформа, конкуренция, продовольствие, агробизнес, лесное хозяйство, рыболовство, сельское хозяйство, животноводство, агромаркетинг.

В Республике Узбекистан Агромаркетинг отличается от промышленного, коммерческого, банковского и других видов маркетинга. Это связано с особенностями сельского хозяйства. Результаты зависят от природных условий, роли и значения продукта, многообразия форм собственности, несовместимости периода труда и периода производства, сезонности производства и производства, многообразия организационных форм хозяйствования и их диалектики. Россия, внешнеэкономические связи, агропромышленный комплекс и участие государственных органов в развитии своих отраслей. В АПК природные и экономические процессы сочетаются и создают особые условия для организации производства и сбыта продукции.

Первая особенность- Служба агромаркетинга занимается товарами первой необходимости, своевременно удовлетворяя потребности и интересы потребителей в необходимом объеме и ассортименте с учетом возраста, пола, национальных традиций и состояния здоровья. Обычно товары здесь скоропортящиеся, поэтому потребуется скорость доставки, адресная упаковка, размещение, сервис и эстетическое обслуживание.

Вторая особенность- несовместимость периода работы и периода производства. Например, растительные препараты принимаются один-два раза в год, а рабочий период – круглый год. В связи с этим маркетологам необходимо уметь прогнозировать диалектику потребительского спроса, знать тенденции его удовлетворения, конъюнктуру рынка, ведь от этого зависит эффективность аграрного маркетинга. Кроме того, сезонный характер сельскохозяйственного производства влияет на формы и методы сельскохозяйственного сбыта и отличает его от форм и методов промышленного сбыта.

Третья особенность- Земля, являющаяся основным средством сельскохозяйственного производства, тесно связана с ее качеством и интенсивностью использования. Развитие животноводства также неразрывно связано с землей. Все это определяет размер, ассортимент и качество продукции, придает определенную уникальность аграрному маркетингу.

Четвертая особенность- Разнообразие форм собственности на землю, средства производства, реализуемую продукцию агропромышленного комплекса. Это определяет многогранную конкуренцию. Эта конкуренция движима только потребительским спросом и его удовлетворением. Разнообразие стратегий и тактик связано с попытками усовершенствовать формы и методы сельскохозяйственного маркетинга, адаптировать их к потребностям и интересам потребителей. Ситуация осложняется еще и тем, что многие продукты питания импортируются в Узбекистан. Поэтому маркетинг в нашей стране должен уметь успешно конкурировать с зарубежными компаниями.

Пятая функция- Самостоятельная организация и самостоятельное управление системой агромаркетинга в этой сфере, в отличие от других видов маркетинга, заключается в ее быстрой гибкости. Это связано с особенностями потребительского спроса, острой конкуренцией на сельскохозяйственном рынке из-за однородности товаров, необходимостью быстрой адаптации системы сбыта к государственным и другим директивным решениям.

Шестая функция- Наука и искусство маркетинга в АПК ниже, чем в других сферах, поскольку наука аграрного маркетинга еще не сформирована и, соответственно, отсутствуют научно обоснованные рекомендации по ее внедрению.

Маркетинговая деятельность в сельскохозяйственных и агропромышленных структурах может быть эффективной только в том случае, если в ней участвуют все работники управления и им помогают все работники производственной сферы. на предприятиях животноводства, например, влияние функционального маркетинга осуществляется как руководителем предприятия, так и руководителем фермы. Наряду с маркетологами и зоотехниками в этом участвуют также экономисты, технологи и другие. Одновременно с управленческим персоналом маркетинговые функции выполняет и производственный персонал. Они производят продукцию необходимого качества, установленного ассортимента и создают условия для своевременного удовлетворения требований потребителей.

Особое внимание следует уделить анализу случаев, играющих важную роль в изучении проблем маркетинга в сельском хозяйстве и его реализации. Следовательно, обстоятельства, вызывающие необходимость использования маркетинга в сельском хозяйстве на современном и последующих этапах рыночных реформ, можно разделить на четыре основные группы (табл. 1).

Таблица 1.
Обстоятельства, вызывающие необходимость использования маркетинга в сельском хозяйстве.

Обстоятельства, связанные с состоянием выращивания	Вопросы, связанные с продажами
<p>Нестабильная экономическая деятельность из-за того, что традиция выращивания однотипной продукции всегда игнорируется спросом и предложением;</p> <p>Неопределенность экономических показателей из-за отсутствия точного учета затрат на производство</p> <p>Растет необходимость изучения влияния сезонных факторов на рынки под влиянием</p>	<p>Резкие колебания насыщения и дефицита рынка вследствие отсутствия практики прогнозирования объемов спроса и предложения на рынках;</p> <p>Перебои в прямом общении между фермером и потребителем из-за высокого влияния каналов сбыта на ценообразование;</p> <p>Неэффективная работа системы предзаказной работы с государством и субъектами предпринимательства</p>

природных и климатических изменений.	
Дела, связанные со специализацией	Дела, связанные с реформами
Диверсификация производства и продукции с созданием дополнительных производств в фермерских хозяйствах; Изменение географии производства в результате специализации некоторых районов на выращивании полного спектра продукции; Отсутствие рыночного спроса на второстепенные и промежуточные культуры;	Проблема адаптации и конкурентоспособности к спросу и предложению внешних рынков под влиянием экспортных возможностей; Это открывает путь к новым направлениям агробизнеса и возможности сильной конкуренции на аграрном рынке в результате членства нашей страны в ВТО. Необходимость современных исследований в сельском хозяйстве на фоне научно-технического прогресса и развития инновационных разработок.

Организация и развитие агрофранчайзинговой деятельности будет способствовать расширению бизнеса в сфере за счет привлечения в отрасль инновационных технологий. Его преимущество в том, что он не только концентрирует деятельность эффективных представителей АПК в разных регионах, но и расширяет возможности для привлечения иностранных партнеров.

По результатам нашего исследования агрофранчайзинговые структуры в стране целесообразно организовать по форме, представленной на рисунке 6, с учетом взаимосвязи с рекламными, маркетинговыми и консультационными службами.

Агрофранчайзи создают базу данных, проводя исследования на внутреннем и внешнем рынках, продвигая бренд, торговую марку и раскрывая отдельные аспекты продукта посредством рекламы.

Государству целесообразно регулировать и поддерживать маркетинговые исследования в нашей стране и обеспечивать производителей

необходимой информацией. Для этого необходимо создать в структуре Минсельхоза и его территориальных подразделений раздел «Анализ и прогнозирование рынка сельскохозяйственной продукции» (или «Агроткетинг»).

Сегодня в стране реализуются комплексные меры, направленные на расширение производства, хранения, переработки и экспорта плодоовощной продукции. В целях реализации проектов интенсивного развития плодоовощеводства значительно расширены площади, запущены дополнительные мощности по хранению и переработке плодоовощной продукции, привлечены финансовые ресурсы, в том числе средства международных финансовых институтов. Например, в январе-декабре 2023 года в аграрный сектор было направлено 8% инвестиций на сумму 189924,3 млрд сумов. В результате объем производства сельскохозяйственной продукции в текущем году составил 215,7 трлн сум или 102,7% к уровню 2022 года, в том числе продукции сельского хозяйства – 108,3 трлн сум (103,7%), продукции животноводства – 107,4 трлн сум (101,7%) . Следует иметь в виду

С отменой хлопковой монополии основные направления разделились на садоводство, виноградарство, садоводство и виноградарство. В то же время в нашу страну импортируется новая сельскохозяйственная продукция, которая высоко ценится на мировом рынке. В следующей таблице представлена динамика сельскохозяйственного производства в Республике Узбекистан. (Таблица 2)

Таблица 2

**Информация о выращивании сельхозпродукции в Узбекистане в
2021-2023 годах**

/р	г	Название сельскохозяйственной продукции	Производственная мощность, тыс. тонн			
			2022 год	2022 год	Рос т, %	Январь-сентябрь 2023 г.
1		Хлопья	63 75,4	71 87,4	112 ,7	666 7,1
2		Картофель	27 50,1	29 50,9	107 ,3	243 2,1

3	Овоци	96 35,1	99 45,4	103 ,2	763 0,4
4	дыни	19 04,9	19 22,2	100 ,9	139 9,1
5	Фрукты и ягоды	25 89,7	27 39,6	105 ,8	206 7,7
6	Виноград	15 64,5	15 95,2	101 ,9	127 5,3
	Общий	24 820	26 341	106 ,1	214 72

Из данных таблицы можно сделать вывод, что объем сельскохозяйственного производства в стране растет. Мы наблюдаем увеличение физических размеров почти всех видов сельскохозяйственных культур. По итогам девяти месяцев 2022 года, несмотря на непростой год, объемы производства растут.

Следует отметить, что аграрный сектор играет значительную роль в реализации стратегии повышения экспортного потенциала страны. Из таблицы ниже видно, что доля сельскохозяйственной продукции в экспорте страны растет. (Таблица 3)

Таблица 3

Информация об экспорте сельскохозяйственной продукции в Узбекистан

Т /р	Название сельскохозяйств енной продукции	Объем экспорта, млн долларов США			
		20 21 год	20 22 год	Рос т, %	20 23 год
1	Фрукты и ягоды	35 7,7	40 6,8	113, 7	27 6,3
2	Овоци	31 8,9	54 2,4	170, 1	25 5,8
3	Виноград	23 8,5	32 8,3	137, 6	13 3,1
4	дыни	6, 5	13 .1	201, 5	32
5	Арахис	22 ,9	14 ,4	62,3	82 ,8

6	Другой	-	-		16 1,4
7	Сухофрукт ы	-	-		59 ,1
	Общий	94 4,5	13 05	138, 2	10 01

Из таблицы видно, что за последние годы увеличился не только объем экспорта сельскохозяйственной продукции, но и ассортимент выпускаемой продукции. В прошлом году объем экспорта увеличился на 38,5% по сравнению с 2022 годом и составил 1,305 млн долларов США. В 2023 году экспорт фруктов и ягод увеличился на 13,7%, овощей - на 70,1%, винограда - на 37,6%, бахчевых - на 101,5%. В то же время экспортные возможности в сельском хозяйстве используются недостаточно. Например, из 2067,7 тыс. тонн фруктов, произведенных в январе-сентябре 2023 года, на экспорт было отправлено 255,8 тыс. тонн, или лишь 12,4%. Экспорт овощей составил 6,3% от выращенного объема, винограда – 8,7%, бахчевых – 7,2%.

Использование передовых технологий растениеводства, внедрение современных методов переработки и хранения продукции в условиях устойчивого развития плодоовощной отрасли позволит сегодня предотвратить дефицит продовольствия. Известно, что выращенные фрукты и овощи проходят ряд технологических процессов, пока не попадают к потребителю в виде готовой продукции. Не только предотвратить вымирание плодоовощной продукции, но и расширить посевные площади и увеличить валовой сбор, что ставит большие задачи перед специалистами в этой области. Для этого, прежде всего, большое внимание следует уделить подбору сортов и процессам агротехнической обработки. По мере созревания фруктов и овощей лучше своевременно собирать их и доставлять на следующие этапы по мере необходимости. Перспективным направлением является также увеличение номенклатуры экспорта сельскохозяйственной продукции. Примерами тому являются экспорт орехов, орехов, сухофруктов и фиников.

Мировой опыт показывает, что конкурентоспособность и выход на мировые рынки, прежде всего, обусловлены постепенным реформированием экономики, углублением структурных реформ и диверсификации, обеспечением быстрого развития новых высокотехнологичных предприятий и

отраслей, модернизацией существующих производств и эффективным использованием маркетинговые технологии. может быть сделано.

Результаты исследований, проведенных в развитых странах, показывают, что учет внутренних факторов, которые можно контролировать, включая бренд, цену, местоположение и доступ к рынку, определяет эффективность маркетинга. Однако многие плодоовощные производители не контролируют эти факторы при организации управления маркетингом. Выход на внешние рынки с сельскохозяйственной продукцией требует тщательной подготовки, полноценного осуществления маркетинговой деятельности и широкого использования экспортной инфраструктуры. Особенно важно создать маркетинговую стратегию для захвата зарубежных рынков. Сегодня мы наблюдаем низкий уровень внимания к маркетинговой деятельности хозяйств-экспортеров. Например, изучив их концепцию и подходы, можно сделать вывод, что у них нет четко выраженной стратегии взаимодействия с производителями по доведению их продукции до конечного потребителя.

Если рассмотреть проблемы в сфере маркетинга, то можно увидеть актуальность глубокого изучения зарубежного рынка, вывода продукта на рынок, тщательного изучения системы его распространения. Во многих случаях организация маркетинговой деятельности ограничивается закупкой, хранением, транспортировкой и распределением товаров, т. е. ее реализации не уделяется много внимания. Известно, что сбыт производимых овощей и фруктов и закупка сырья являются ключевым фактором развития отрасли, и эти факторы должны лежать в основе маркетинговой стратегии компании.

Вышеупомянутыми постановлениями Президента страны поставлена задача «утвердить порядок предоставления субсидий экспортерам плодоовощной продукции для покрытия 50% затрат, связанных с проведением маркетинговых исследований на внешних рынках плодоовощной продукции, производимой членами сельскохозяйственных предприятий». ассоциации».

Роль маркетинга в экспорте сельскохозяйственной продукции можно увидеть по характеристикам этой продукции. Прежде всего, быстрый износ изделий обуславливает непродолжительный срок их реализации. Кроме того, внешний вид продукта требует большого внимания к упаковке, чтобы соответствовать стандарту этого рынка. Если добавить к этому учет санитарных требований, то можно увидеть, насколько важен маркетинг при экспорте овощей и фруктов. При организации сбыта плодоовощной продукции в странах с развитой рыночной экономикой очевидно, что

производители быстро и точно изучают изменения потребительского спроса и принимают соответствующие меры. Поэтому, чтобы маркетинг на сельскохозяйственных предприятиях был успешным, руководителям бизнеса необходимо четко определить задачи, принять решение на основе достоверной информации о своем текущем финансовом и финансовом положении. В целом, вместо того, чтобы полагаться на экспортную инфраструктуру, фермерам самим необходимо планировать и осуществлять маркетинговую деятельность.

На наш взгляд, современное состояние сбыта плодоовощной продукции должно заставить руководителей сельскохозяйственных предприятий найти ответы на следующие вопросы, чтобы оценить свое положение на внутреннем и внешнем рынках и в конечном итоге определить сбытовую стратегию. ;

какие изменения происходят на внешних рынках, как влияют конкурентные силы;

как работает предприятие, т.е. необходимо ли анализировать текущее состояние предприятия;

почему занимает низкий ценовой сегмент рынка, где реализует экспортную сельскохозяйственную продукцию;

что необходимо сделать для улучшения качества продукции и экспортного потенциала, чтобы увеличить прибыль;

разрабатывается ли бизнес-план для каждого выпускаемого продукта и анализируется ли этот план в цепочке доставки продукта потребителю.

На большинстве предприятий сети маркетинговые задачи возложены на определенные внешние структуры, что абсолютно неправильно. Субъекты внешней инфраструктуры должны не только заниматься маркетинговой работой, но и помогать фермерам повышать свой экспортный потенциал. Необходимо развивать взгляды на концепцию маркетинга в сельском хозяйстве как философию бизнеса, требующую поддержки всех рабочих и служащих отрасли.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 23 октября 2019 года № ПФ-5853 «Об утверждении Стратегии развития сельского хозяйства Республики Узбекистан на 2020-2030 годы»

2. Указ Президента Республики Узбекистан от 14 мая 2019 года № ПФ-5718 «О мерах по коренному совершенствованию системы поддержки и защиты предпринимательской деятельности».

3. Указ Президента Республики Узбекистан от 20 ноября 2019 года №ПП-4525 «О мерах по дальнейшему улучшению деловой среды в стране и совершенствованию системы поддержки предпринимательства».

4. Мусаева Ш.А. Интегрированные маркетинговые коммуникации. Учебное пособие издательство «Махорат», Самарканд - 2022.

5. Мусаева Ш.А., Усмонова Д.И. Инновационный маркетинг Учебное пособие «TURON EDITION» 2021.

6. Мусаева Ш.А. Маркетинговое исследование. Учебник Издательско-творческий отдел ООО «СТАР-СЭЛ». Самарканд-2023

ЁШЛАР МАЪНАВИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА МИЛЛИЙ МЕРОСИМИЗНИНГ ИЛМИЙ АҲАМИЯТИ

М.У.Мамадалиев

“University of economics and pedagogy” НОТМ “Иқтисодий ва ижтимоий
фанлар” кафедраси ўқитувчиси

Мақолада маънавий-маърифий мерос, кадриятлар, илм фан таракқиёти, ёшлар маънавиятини шаклланиши, маънавий баркамолликни шакллантирувчи омиллар, фалсафий дунёқарашга асос бўлувчи кадриятлар ва танқидий фикрлаш ҳақидаги фикрлар айтиб ўтилган.

Калит сўзлар: маънавият, маърифат, маданият, илм, фалсафа, кадрият, дунёқараш, тасаввуф, тарбия, мафкура, инсонпарварлик, мерос

В статье рассматриваются духовно-просветительское наследие, ценности, развитие науки, формирование духовности молодежи, факторы, формирующие духовное совершенство, ценности, лежащие в основе философского мировоззрения и критического мышления.

Ключевые слова: духовность, просвещение, культура, наука, философия, ценности, мировоззрение, мистика, воспитание, идеология, человечество, наследие

The article discusses the spiritual and enlightenment heritage, values, the development of science, the formation of youth spirituality, the factors that shape spiritual perfection, the values that underlie the philosophical worldview and critical thinking.

Key words: spirituality, enlightenment, culture, science, philosophy, values, worldview, mysticism, upbringing, ideology, humanity, heritage

Давлатимиз томонидан амалга оширилиб борилаётган ислохатларнинг дастлабки кунларидан бошлаб ёшлармаънавиятини шакллантириш ва уларнинг дунёқарашини, тафаккур оламини бойитишга алоҳида эътибор берилиб келинмоқда. Зеро, мустақил, ҳуқуқий, демократик давлат, эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш учун дастлабки ўринда жамият аъзоларининг маънавий-интеллектуал дунёсини бойитиш, ривожлантириш, шакллантириб ва мустаҳкамлаш муҳим аҳамият касб этарди. Мустақиллик туфайли бир қатор тарихий маънавий-маърифий меросимиз ва кадриятларимиз қайта тикланди, десак хато бўлмайди. Айниқса, келажак пойдевори бўлмиш ёшларга берилаётган эътибор ва имкониятлар, уларни миллий истиқлол руҳида тарбиялаш ва таълим-тарбия бериш долзарб масалалардан бири сифатида

эътироф этилаётгани хар биримизни қувонтиради. Зеро, ёшлар миллат келажагини белгилаб берувчи, тараққиёт сари илдам ҳаракат қилувчи, янгиликка ҳамиша ташна бўлган таянч кучлардир. Ёшлар маънавиятини шакллантириш уларни ҳар томонлама билимли, саводли, юксак ахлоқли ва хулқли қилиб тарбиялаш, улғайтириш жамият ҳаётини яхшилашда ўз навбатида фақат ва фақат ижобий самара беради. Бунга эришишнинг бир қанча усул ва воситалари мавжуд бўлиб, бу эса дастлаб ёшлар маънавиятини юксалтиришни тақозо этмоқда. Дарҳақиқат, юксак маънавият-енгилмас куч сифатида эътироф этилар экан, бунда улкан маънавий меросимиз катта аҳамият касб этади.

Шу ўринда президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг қуйидаги фикрлари диққатга сазовордир: “Дунё шиддат билан ўзгариб, барқарорлик ва халқларнинг мустаҳкам ривожланишига раҳна соладиган турли янги таҳдид ва хавфлар пайдо бўлаётган бугунги кунда маънавият ва маърифатга, ахлоқий тарбия, ёшларнинг билим олиш, камолга етишга интилишига эътибор қаратиш хар қачонгидан ҳам муҳимдир.”¹

Шу ўринда фалсафанинг алоҳида аҳамиятини кўрсатиб ўтиш диққатга сазовордир. Чунки инсоният тарихи шундан далолат берадики, фалсафа умуминсоний ва универсал фан эканлиги сабабли, кишилар фаолиятини тартиблаш ва тўғри тизимлаштиришда ижобий аҳамият касб этади. Ёшларда фалсафий билимларни шакллантириб бориш эса уларнинг турмуш ва тафаккур тарзини юксалтиради ва шу билан биргаликда жамиятда бўлаётган воқеа ва ҳодисаларга, жараёнларга ўзининг шахсий, яъни ижобий ёки салбий муносабатини билдира олиш кўникмасини шакллантиради. Шу боис ҳам Ватанимиз мустақилликка эришганидан сўнг фалсафа ва таркибий қисмлари бўлган этика, эстетика, социология, политалогия, фалсафий антропология, психология, ижтимоий фалсафа, мантиқ ҳамда аксиология, яъни қадриятлар фалсафаси сингари фанларга бўлган муносабат тубдан ўзгарди. “Фалсафа фанларнинг отаси” деган ибора яна бир карра ўз тасдиғини топди.

Ёшлар маънавиятини шакллантиришда фалсафа дунёқарашини ва унинг бошқа тармоқларининг роли ҳамда аҳамияти хусусида алоҳида тўхталиб ўтар эканмиз, унинг қуйидаги жиҳатлари айтиб ўтиш аҳамиятга моликдир. Зотан фалсафий билим, алсафий дунёқараш билан озиқланган ёшларда юксак маънавият шаклланади ва уларда оламга, воқеа-ҳодисаларга, атрофини ўраб турган жамият аъзолари ва уларнинг фаолиятига бўлган онгли муносабат шаклланади, фалсафий билимларнинг тўпланиб бориши эса хар қандай муаммоли вазиятларда ҳам ўзини ўзи бошқара олиш қобилияти ривожлантиради. Фалсафа унинг таркибий қисмлари унинг тармоқлари ҳамда аждоқларимиз асос солган миллий маънавий илмий меросимиз билан биргаликда ёшларда ахлоқий сифатлар, гўзаллик, нафосат, нафислик сингари

¹Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб янги босқичга кўтарамиз. 1-том. Т.: “Ўзбекистон”, 2017. - 27-б.

тушунчалар, жамият, инсон, ижтимоий тараққиёт ва унинг қонуниятларини тушунтиради ва униб-ўсиб келаётган баркамол ёшлар онгига универсал табиатга эга бўлган дунёқарашнинг ривож топишида бирламчи аҳамият касб этиб, умуминсоний кадриятлар шаклланишига ҳам сабаб бўлмоқда.

Бу эса мустақил ўзбекистоннинг стратегик мақсади - бозор иқтисодиётига асосланган ҳуқуқий-демократик давлат в афқаролик жамиятини қуришдан иборатдир. Бунинг учун ҳар бир инсон, аввало, шахсий фаоллик, билимдонлик, Ватанга меҳр-муҳаббат, инсонпарварлик каби олижаноб фазилатлар соҳиби бўлиши лозимки, бу жараён халқимиз маънавий ва маърифий мероси, кадриятларидан унумли ва самарали фойдаланишни тақозо этади.

Миллий мустақиллик мафқурасини шакллантириш ва комил инсонни тарбиялаш илмий, тарихий ва ижтимоий долзарб мавзулардан эканлиги, бу борада халқимизнинг маънавий, фалсафий илмий меросини, шу жумладан миллий кадриятларни ҳам ҳартомонлама ўрганишни тақозо қилади.

Жаҳон халқларининг ижтимоий-сиёсий ва маданий тараққиётида мамлакатимиз алоҳида ўрин тутди. Шу кунга қадар Ўзбекистон Шарқ ва Ғарб мамлакатлари ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг барча йўналиш ва соҳалари, жумладан ижтимоий-фалсафий фикрлар тараққиётида ўзининг сезиларли изини қолдириб келаётганини кўришимиз мумкин.

Зеро, жамиятнинг бир тараққиёт босқичидан ва муайян кадриятлар тизимидан иккинчи тараққиёт босқичи ва янги кадриятлар тизимига ўтиши, прогрессив ғояларнинг кишилар онги ва тафаккуридан жой олиши, ислохотларнинг позитив ўзгаришларга, цивилизация талабларига мос ижтимоий ҳодисаларга айланиши замон талабларига жавоб берадиган юқори малакали кадрлар етиштиришга боғлиқдир. Чунки, тафаккури ҳар қандай

«изм»лардан озод, замонавий дунёқараш, миллий ва умуминсоний кадриятларга ворис бўлган инсонларгина фуқаролик жамиятини барпо этишга, эл-юрт равнақига ва миллий маданиятни яратишга ва уни асрашга ўз ҳиссасини қўшишга қодирдир.

Ёшлар маънавиятини шакллантириш жараёнлари ҳақида ўзбекистон республикасининг биринчи Президенти И.Каримов ўз фикрлари ҳақида тўхталиб мустақиллигимизнинг маънавий-ахлоқий кадриятлари ҳақида тўхталиб, бу негизлар умуминсоний кадриятларга содиқлик; халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш; инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиш; Ватанпарварлик² эканлигини кўрсатиб ўтганлар. Бу эса фалсафа ва маънавий-тариқий мерос ҳамда кадриятларни шакллантириш ва маънавий етук инсонни тарбиялаш илмий, тарихий ва ижтимоий долзарб мавзулардан эканлиги, бу борада халқимиз бой маънавий, фалсафий меросини, шу жумладан кадриятларни ҳам ҳартомонлама ўрганиш,

² Каримов.И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура.-Т.: Ўзбекистон, 1996. I-Ж.-Б. 76.

кенг халқоммасига

Миллий фалсафий меросимизнинг муҳимқисминитасаввуф таълимоти вақадриятлари, шужумладан айнанбизнинг Ватанимизда шаклланиб, эндиликда бутун дунёга тарқалган, дунё илм фани вамаданияти, умуминсоний қадриятлари тараққиётига катта ҳисса қўшган, уч буюк тасаввуфий тариқатлар: яссавия, кубровия ва нақшбандия тариқатлари ташкил этади. Мамлакатимиз ўзининг мустақил тараққиёт йўлидан ва ёшлар маънавиятини шакллантироиш йўлидан борар экан, умуминсоний қадриятларгасодиқликда умуминсоний қадриятларни ўрганиш зарурдир. Негаки «...тарихимизни ва жаҳон цивилизациясини ривожлантиришга бебаҳо ҳисса қўшган буюкаждодларимиз»³ дир. Буэса бизга Баҳоуддин Нақшбанд каби даҳо тасаввуф алломаларимиз ва бошқа тасаввуфий меросларимизни илмий ўрганиш вазифасини юклайди. Демократик давлат ва фуқаролик жамияти бунёд этилаётган ҳозирги жараёнда, инсонни барча имкониятларини намоён қилишга, ўзлигини англашга шароит яратилган. Буборада фалсафий меросимиз ва маънавий-маърифий қадриятларимизни назарий асосларини илмий жиҳатдан махсус таҳлил қилиш ва ёшларнинг маънавийи етуклигини, ахлоқий баркамоллигини таъминлаш, унинг онгидагисалбий иллатларга барҳам бериш, маънавий ҳаётни чуқур, ҳартомонлама ислоҳ қилишга тадқиқэтиш зарур.

Шу боис устувор вазифаларни, яъни тараққиёт занжиринингасосий, етакчи халқаларини, аниқламоқ лозим. Иш шундай ташкил этилмоғи лозимки, бундабир-бирига ўзаро таъсир этувчи ижтимоий ҳодисалардан қайси бири бошқасига фаол таъсир этиш кучига эга бўлган ҳолда, барибир, пировард натижада, унинг ҳосилавий, натижавий мақомга эга эканлиги аниқ ҳисобга олинган бўлсин. Зеро, ҳаётда, барча муносабатларда мутлақ бирламчи ёки мутлақ иккиламчидеган нарса ва ҳодисаларнингўзи йўқ, бўлиши ҳам мумкин эмас. Нарса ва ҳодисалар, табиатда ёки жамиятда бўлсин, бир-бирларига таъсир этадилар, ўзаро ўрин алмашиб турадилар.

Албатта ёшлар маънавиятини шаклланишида уларда билимга бўлган кучли кизиқиш, фалсафий дунёқараш, илмий фикрлаш ҳамда танқидий тафаккур маданияти ҳам яхши шакллантиришни талаб қилади. Ёшлар характерида олдиндан шаклланган ўз шахсини кўз-кўз қилишга, мақтанишга мойиллик, кибр каби иллатлар фалсафани ўзлаштириш учун жуда зарур бўлган асл танқидий тафаккурнинг шаклланиши йўлида катта тўсиқ бўлади. Танқидий тафаккурни шаклланиши ахборотни пассив қабул қилишдан бошлаб, муайян муаммолар ечими мустақил келишга қадар турли босқичларни босиб ўтади. Танқидий тафаккур асл маънодаги файласуфларда, олимларда жуда кучли ривожланган бўлади. Демак, биз ўз ёш авлодни комил инмон сифатида тарбиялай олишимиз учун унда аввало бугунги кун замон талаблари ва миллий

³ Каримов.И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин.-Т.: Ўзбекистон,1994. -Б. 140.

маънавий меросларимиз хақида аниқ холда танқидий фикрлаш қобилиятини уйғотиш ва ривожланиш учун шарт-шароит яратишимиз керак. Бу эса ёшларда муқобил фикрлашга ва муқобил фикрларни ўрганишига ёрдам бериб маълумотларни аниқ ва мустаҳкам тушунилишига хизмат қилади.

Фойданилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев.Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб янги босқичга кўтарамиз. 1-том. Т.: “Ўзбекистон”, 2017. - 27-б.
2. Каримов.И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура.-Т.: Ўзбекистон,1996.І-Ж.-Б. 76.
3. Каримов.И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин.-Т.: Ўзбекистон,1994. -Б. 140.

**O‘ZBEKISTON HAYKALTAROSHLIK SAN’ATI VA HAYKALTAROSH
YAKOV SHAPIRO**

Jabbarov Rustam Ravshanovich

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Tasviriy san’at kafedrasida dotsenti.

Komilova Komila Anvar qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi ta’lim yo’nalishi TS/301-guruh talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada haykaltaroshlik san’atida amalga oshirilgan sermahsul ijod namunalari misolida, bir qator asarlarni mahobatli haykaltaroshlikda vujudga kelishi, san’atkor haykaltaroshlarimizning tinimsiz mehnati samarasi xaqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Relief, barelef, gorelef, tipologik, sintez, syujet, gips, kompozitsiya, panno, realistik, eskiz, plastika, arxitektura, tendentsiya, obraz, ob’ektiv, estetik.

Har qaysi davlat, har qaysi millat birinchi navbatda o‘zining yuksak madaniyati, ma’rifat va ma’naviyati bilan kuchlidir. O‘zbekiston milliy mustaqilligini qo‘lga kiritganidan so‘ng, milliy o‘zlikni anglash, ma’naviy qadriyatlarni yanada mustahkamlash, yosh avlodni milliy istiqloq ruhida tarbiyalashga talab oshdi. Bunda, chora-tadbirlarni amalga oshirishda avvalambor tasviriy san’at oldi qatorga chiqdi. Milliy mafkurani olg‘a surishda eng hozirjavob san’at turlaridan biri esa haykaltaroshlikdir¹. Tasviriy san’atning turlaridan biri bo‘lgan, haykaltaroshlik asarlari borliqdagi hajmga ega bo‘lgan barcha shakllar asosida tasvirlanadi. Mayda haykalchalardan tortib, park va hiyobonlarga o‘rnatiladigan turli mahobatli haykallar, yodgorliklar, binolarning devorlariga ishlanadigan releflar, tanga, nishon, medal kabilarning yuzasidagi bo‘rtma tasvirlar haykaltaroshlik san’atining turli ko‘rinishlaridir. Haykaltaroshlik asarlari o‘zining ishlatilish joyi, bajaradigan vazifasi va tayyorlanish usuliga qarab turlicha nomlanadi. Ular odatda dumaloq va qabariq ko‘rinishda bo‘ladi. Dumaloq haykallarni hamma tomondan aylanib ko‘rish mumkin bo‘lsa, qabariq haykallarni yuzaga bo‘rttirib ishlanganligi sababli faqat bir

¹ O.N. Mirzayev (2024). Mustaqillik davri o‘zbek haykaltaroshligi va uning xalqaro madaniy munosabatlarda istiqboli. Inter education & global study, (3 (2)), 8-15. <https://cyberleninka.ru/article/n/mustaqillik-davri-o-zbyek-haykaltaroshligi-va-uning-xalqaro-madaniy-munosabatlarda-istiqboli>

tomondan ko‘riladi. Qabariq haykallarni relief deb ataladi. Haykaltaroshlik mehnat taqsimotining o‘sishi va texnologik taraqqiyot bilan bog‘liq holda, ibtidoiy jamoa tuzumining parchalanishi davrida yanada rivojlandi. Bu bosqichning eng yorqin yodgorliklari - skif oltin relyeflari, Nok madaniyatining terrakota boshlari, odamlarning tipologik hilma-hil yog‘och o‘yma haykallaridir. O‘rta Sharq, jumladan O‘zbekiston hududida yaratilgan Xorazm, Sug‘d, Baqtriya Sug‘d, Baqtriya yodgorliklari, Afrosiyob, Xolchayon, Dalvarzintepa, Quvaning mahobatli haykal va bo‘rtma tasvirlari, mayda haykalchalar, amaliy san‘at buyumlarini bezashda ishlangan turli badiiy shakllar davrning boy madaniyatidan dalolat berib turadi. O‘rta asrlar Sharq mamlakatlarida haykaltaroshlik hamma joyda bir hil rivojlanmadi. O‘rta Osiyoning qadimiy haykallari devorga o‘rnatilgan, ba‘zan relief, lekin ko‘pincha orqa tomonga o‘rnatilgan hajmli haykallar ko‘rinishida uchraydi. Bu ma‘lum darajada asosiy materiallarning kuchining yetarli emasligi bilan izohlanadi. Asosiy sabab boshqacha, faqat estetik ma‘noda. San‘at sintezi qadimgi va o‘rta asrlarda O‘rta Osiyo badiiy madaniyatining yetakchi xususiyati edi. Hatto qadimgi misrliklar ham gipsning xususiyatlarini yaxshi bilib undan me‘morchilikda va tibbiyotda keng foydalanishgan. Bizgacha saqlanib qolgan qadimgi Yunon va Rim gipsli bezaklari o‘sha davrning ajoyib asarlarini ifodaladi va keyingi me‘morchilik uslublari uchun mezon bo‘ldi. Gipsdan yasalgan bareleflar bugungi kungacha saqlanib qolgan, ulardan hayotdagi syujetli manzaralar, tarixiy voqealar va o‘sha davr madaniyatini aks ettiruvchi janr eskizlari tasvirlangan.²

Haykaltaroshlik san‘ati barcha tasviriy san‘at turlaridan farqli, tasvirlar hajmli ko‘rinishlarda bajariladi. XX asrning ikkinchi yarmida A.Ivanov, F.Grishchenko kabi haykaltaroshlar ijodi mahalliy yoshlar - M.Musaboyev, H.Husniddinxo‘jayev, J.Quttimurodov kabi ijodkorlar bilan hamohang tarzda takomillashdi. 1993-yil avgustida davlatimiz poytaxtining markazida buyuk davlat arbobi, yengilmas sarkarda Muhammad Tarag‘ay Bahodir Amir Temurning mahobatli otliq haykali o‘rnatildi. Realistik uslubda ishlangan ushbu monumentda kuchli plastik harakatlar ko‘zga tashlanadi. Amir Temurning jo‘shqin ichki hissiyoti otning bir oz badiiylashtirilgan ko‘rinishi bilan birlashib, uning kompozitsion tuzilishini yanada mukammallashtirdi. Haykal shaklan betakror va mayda bezakli unsurlar bilan boyitilgan. Temurning bu otliq haykali ikki metli tagkursiga o‘rnatilgan bo‘lib, unga “Kuch adolatdadir” hikmati bitilgan. Ma‘lumki, Ravshan Mirtojiev tomonidan yaratilgan yodgorliklar orasida, qatag‘on yillarini qurbonlari Abdulla Qodiriy va

² Botir Baxodirovich Xakimov (2023). Turizm va madaniyatning rivojlanishida haykaltaroshlik san‘atining hissasi. Science and Education, 4 (2), 1171-1173.

Abdulhamid Cho‘lpon obrazlari ham alohida o‘rin egallaydi. Abdulla Qodiriyning og‘ir qismatini xotirlash va abadiylashtirish maqsadida uning yodgorlik qiyofasini yaratish borasida 1994- yilda o‘tkazilgan tanlovda Ravshan Mirtojiev o‘z loyihasi bilan ishtirok etdi. Ushbu tanlov haykaltarosh uchun omad keldi. Abdulla Qodiriy xotirasiga bag‘ishlab yodgorlik yaratilishdek sharaflari va mas‘uliyatli vazifa haykaltaroshga ishonib topshirildi. Ko‘p izlanishlardan keyin haykaltarosh ajoyib kompozitsiya yaratdi. Haykaltarosh o‘z hissiyotlarini sun‘iy toshga yo‘nish bilan dastlabki ma‘noli fikrlari bekami-ko‘st yodgorlikka muhrladi. Muallifning bu monumenti uning romantik dunyosini falsafiy mushohadalarga boyligini isbotlovchi guvoh sifatida Abdulla Qodiriy nomli istirohat bog‘ida qad rostladi. Mustaqilligimizning ezgu intilishlarini teranroq ifodalash, yoshlarimizning ma‘naviy olamini ezgu fikrlar yordamida rivojlantirish niyatida O‘zbekiston respublikasi birinchi prezidenti tashabbusi bilan 2005-yil mustaqillik maydonida Ezgulik arkasi bunyod qilinib, Baxtiyor ona haykali qo‘yildi³.

Haykaltaroshlik-bu tasviriy san‘atning bir turi, faqat hajmli va shuning uchun his-tuyg‘ularni biroz boshqacha tarzda ifodalaydi. Haykallar bizga aytayotgan narsalarni idrok etish biz uchun ancha oson, chunki ular boshqa san‘at turlariga qaraganda aniqroq va bizga ko‘proq o‘xshaydi. Ajdodlarimiz tomonidan ko‘p asrlar mobaynida yaratib kelgan g‘oyat ulkan, bebaho ma‘naviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan nihoyatda muhim vazifa bo‘lib qoldi. Biz ma‘naviy qadriyatlarni tiklashni milliy o‘zlikni anglashni o‘shidan, xalqning ma‘naviy sarchashmalariga, uning ildiziga qaytishdan iborat uzviy, tabiiy jarayon deb hisoblaymiz». O‘zbekistonda yangi ma‘naviy g‘oyaviy yo‘nalishlarning shakllanishi o‘z navbatida, zamo-naviy san‘atning barcha sohalariga samarali ta‘sir etdi, ijobiy izlanishlar doirasini kengaytirib, badiiy tafakkur rivojini yanada jadallashtirdi⁴.

³ O‘tkir Qudratovich Asrorov (2023). O‘zbekiston haykaltaroshlik san‘atida ajdodlarimiz qiyofasini aks ettirish. Science and Education, 4 (2), 1096-1099.

⁴ Jasvant Baxramovich Annazarov (2023). Xalqaro madaniy aloqalarni rivojlantirishda haykaltaroshlik simpoziumlarining o‘rni. Science and Education, 4 (4), 779-782.

1-rasm
Taniqli

haykaltarosh Yakov Iosifovich Shapiro (1-rasm) - Toshkentdagi Maksim Gorkiy, Shota Rustaveli, Hamid Olimjon haykallari, bir qator arxitektura-haykaltaroshlik ansambllari, xususan, “Kosmonavtlar” metro stansiyasidagi kompozitsiya va boshqa yodgorliklar ijodkori hisoblanadi. Yakov Iosifovich Shapiro - haykaltarosh, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan haykaltarosh, san’at arbobi (1976). SSSR Rassomlar uyushmasi a‘zosi, sovet va rus haykaltaroshi Mixail Anikushinning shogirdidir. Toshkent teatr va rassomlik san’ati institutini tugatgan (1963). U 1937 yilda Ukrainaning Jitomir viloyati Olevsk shahrida tug‘ilgan. Ikkinchi Jahon Urushi vaqtida oilasi bilan O‘zbekistonga evakuatsiya qilingan. Dastlab Marg‘ilonda yashaydi, so‘ngra ota-onasi bilan Toshkentga ko‘chib o‘tadi. 1944-yilda ortga, vataniga qaytadi va san’at o‘rta maktabida tahsil oladi. Kiyev san’at bilim yurtini tamomlab, Sankt-Peterburgdagi I.Ye.Repin nomidagi Davlat akademik rassomlik, haykaltaroshlik va arxitektura institutiga kiradi. Tahsil olish mobaynida dunyo bo‘ylab safar qiladi. Keyinroq institutdagi tahsilini davom ettirgan holda Toshkentga ko‘chib o‘tadi. Uning ijod namunalari O‘zbekiston, Rossiya, AQSH, Fransiya, Italiya, Isroil, Yaponiya va boshqa davlatlarda o‘rnatilgan. Toshkentda Yakov Shapiro metroning beshta stansiyasi, jumladan «Mustaqillik maydoni» va «Buyuk ipak yo‘li» bekatlari uchun pannolar tayyorladi. Bundan tashqari, haykaltarosh O‘zbekiston poytaxtidagi Maksim Gorkiy, Shota Rustaveli, Hamid Olimjon, Sharof Rashidov, Lal Bahadur Shastri, Botir Zokirov,

Buxorodagi Xo‘ja Nasriddin Afandi haykallari muallifi hisoblanadi. Ijodkor qator arxitektura-haykaltaroshlik

2-

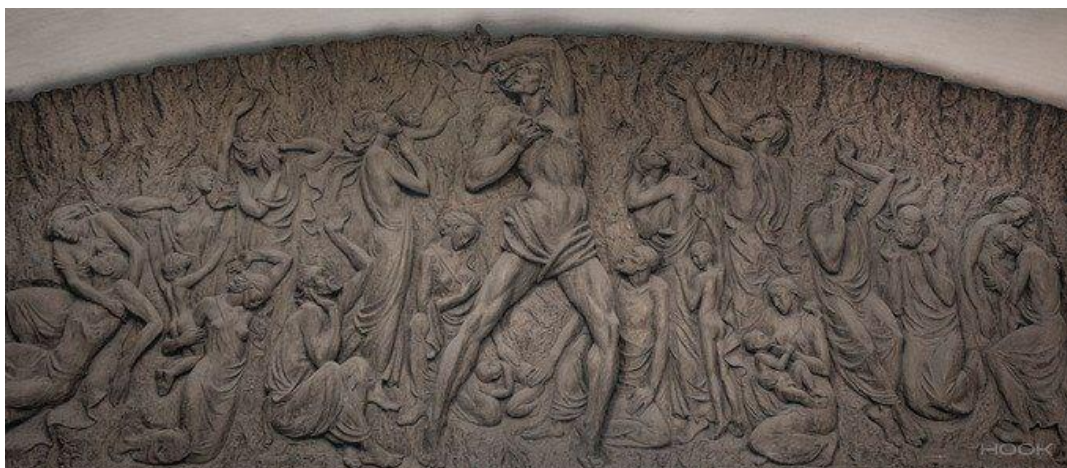
rasm. “Mustaqillik maydoni” metro bezakidagi barelef

ansambllari, jumladan, yulduzlar mavzusidagi Ona Zamin, Ikar, Ulug‘bek, Siolkovskiy, Qirolicha, Gagarin hamda kosmonavt, ikki karra Sovet Ittifoqi qahramoni Vladimir Jonibekov byusti kompozitsiyasi ustida ishladi⁵.

Shapiro realizmning akademiya oqimiga xos tasviriy va ifoda yo‘llarini qo‘llab dastgoh va monumental san‘at sohasida ijod qiladi. “Tamtam” (bronza, 1963), “Yo‘lovchi” (bronza, 1967) va boshqa dastgoh san‘at asarlari uning ilk ishlari jumlasiga kiradi. Monumental asarlari: “Shastri” haykali (bronza, granit, 1972, Toshkentda), “Hamid Olimjon” haykali (bronza, granit, 1989, Toshkentda), “Semurg‘ qush” (1989, AQShning Sietl shahrida), “Shukur Burhonov” byusti (bronza, 1989, qabri ustiga o‘rnatilgan) va boshqalar. Shapiro ko‘plab respublika va xalqaro ko‘rgazmalar ishtirokchisidir. Asarlari respublika va xorijiy mamlakatlar muzey va to‘plamlarida saqlanadi.

⁵ <https://www.gazeta.uz/oz/2021/04/04/shapiro/>

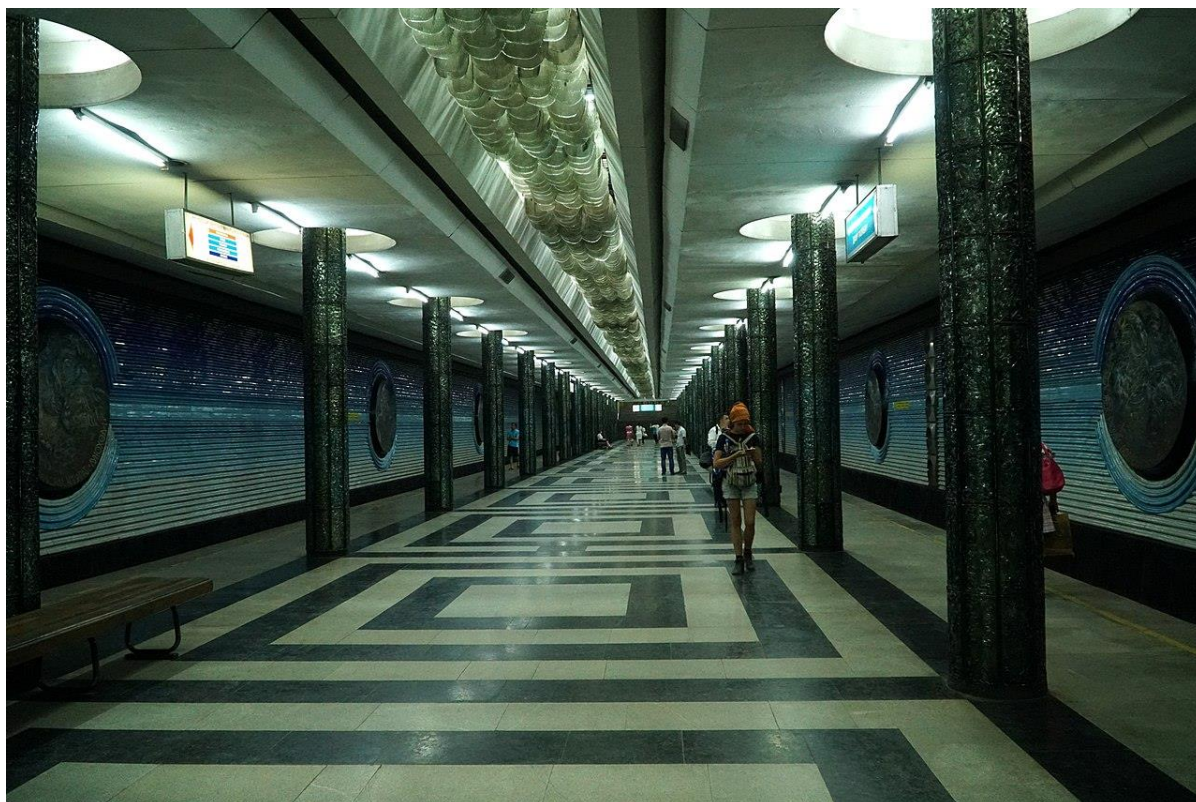
3-

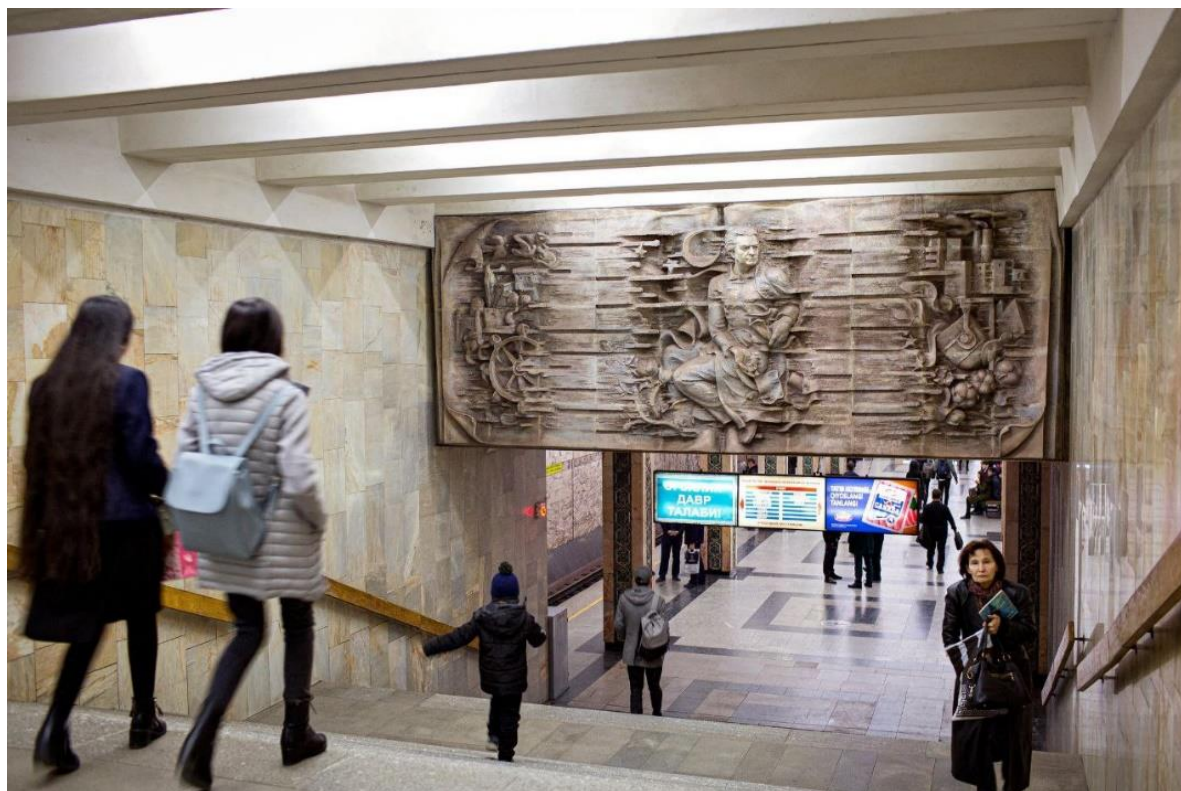
rasm. “Buyuk ipak yo‘li” metro bezakidagi barelef

“Kosmonavtlar” metro bekatining yulduzlar mavzusidagi kompozitsiyasi: Me’moriy bezaklari Kosmonavtika mavzusiga bag‘ishlangan. Ichidagi ko‘k sopol Mirzo Ulug‘bek tasvirlari bilan bezatilgan, Undan tashqari, Ona yer, Valentina Tereshkova, Yuriy Gagarin, Vladimir Jonibekov va hokazo kosmonavlarning suratlari bor. Juda mayda shisha yulduzlar bilan bezatilgan shift, somon yo‘lini eslatadi. 2019-yil 22-noyabr kungi Amerikaning “New York Times” gazetasi Toshkent metrosiga bag‘ishlangan rangli fotosessiyasida “Toshkent, O‘zbekiston poytaxti - bu dunyodagi eng chiroyli bezatilgan metro liniyalaridan biriga ega bo‘lgan shahar”- deb e’tirof etdi. 29 ta bekatining aksariyati mozaikalar va bareleflar bilan bezatilgan.

4-rasm. “Kosmonavtlar” metro bekati barelefichiga ishlangan tasvir

5-rasm. “Oybek” metro bekati barelef

Quyida biz haykaltaroshlik va ob'ekt-fazoviy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirning ayrim xususiyatlarini tahlil qilishga, muayyan plastik tendentsiyalarning hayotiyligini aniqlashga, shahar muhitini insonparvarlashtirish sohasida san'at asarlari qanday rol o'ynashini aniqlashga harakat qilamiz. Davom etayotgan jarayonlarning mohiyatini tushunmasdan, ularni harakatga keltiruvchi qonuniyatlar va ko'zlangan maqsadlar haqida tasavvurga ega bo'lmasdan, biz o'rganayotgan muammoni ob'ektiv tahlil qilib bo'lmaydi. Shahar hayotining ma'naviy tomoni, uning estetikasi butun jamiyatning diqqat markazida bo'lishi kerak: aholi, shahar hokimiyati, arxitektura va san'at. Mazkur masalaga qiziqish haykaltaroshlarning hayotni qurish jarayonida ijodiy rolining ahamiyatini oshiradi. Plastik san'at asarlari ma'lum bir joyning ruhini ifodalash uchun mo'ljallangan, ularning shakllari va materiallarining o'ziga xosligi makonni estetik jihatdan o'zgartirish imkoniyatlarini kengaytiradi, qurilish arxitekturasining atrof-muhit bilan o'zaro ta'siriga yordam beradi, haykaltaroshlikning ayrim janrlari fuqarolarning funktsional ayrim qatlamlari ehtiyojlarni qondiradi. Haykaltaroshlik simpoziumlarini yaratish san'atida ommaning estetik qarashlari va rassomlarning g'oyalari o'zaro bog'liq tushunchalardir. Rassomning ijodiy ilhomi, u topgan obrazli va plastik ifoda vositalari hayot haqiqatidan olingan bo'lib, uning ijodiga tomoshabin tomonidan majburiy munosabat va baho berishni anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'tkir Qudratovich Asrorov (2023). O'zbekiston haykaltaroshlik san'atida ajdodlarimiz qiyofasini aks ettirish. *Science and Education*, 4 (2), 1096-1099.
2. Botir Baxodirovich Xakimov (2023). Turizm va madaniyatning rivojlanishida haykaltaroshlik san'atining hissasi. *Science and Education*, 4 (2), 1171-1173.
3. O.N. Mirzayev (2024). Mustaqillik davri o'zbek haykaltaroshligi va uning xalqaro madaniy munosabatlarda istiqboli. *Inter education & global study*, (3 (2)), 8-15.
4. Jasvant Baxramovich Annazarov (2023). Xalqaro madaniy aloqalarni rivojlantirishda haykaltaroshlik simpoziumlarining o'rni. *Science and Education*, 4 (4), 779-782.
5. V.A.Jukova, L.M Shekotovoy — Qadimgi Riml ensklopediya M — Astrell nashriyoti ensklopediya 2008 y.
6. Yusupov Ulug'bek Kadirovich. (2023). DEVELOPMENT OF STUDENTS' ARTISTIC SKILLS AND CREATIVE ABILITIES THROUGH THE EFFECTIVE MASTERING OF SCULPTURE. *Intent Research Scientific Journal*, 2(6), 113–118. Retrieved from <https://intentresearch.org/index.php/irsj/article/view/132>

7. Юсупов, У. Қ. (2014). МЕЪМОРЧИЛИКДА ТАСВИРИЙ САНЪАТНИНГ ЎТМИШИ ВА ЗАМОНАВИЙ АНЪАНАЛАРИ УЙЎНУЛИГИ. *ME'MORCHILIK va QURILISH MUAMMOLARI*, 30.
8. У. Қ. Юсупов (2022). ҲАЙКАЛТАРОШЛИК САНЪАТИНИНГ ҚАДИМГИ НАМУНАЛАРИНИ ЎРГАТИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРДА ЭСТЕТИК ТАРБИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. *Academic research in educational sciences*, 3 (12), 498-505.
9. О'zbekiston tasviriy san'ati. <http://fayllar.org/kurs-ishi-mavzu-ozbekiston-tasviriy-sanati.html?page=11>
10. I.U.Izbasarov. НАҲКАЛТАРОШЛИК. Darslik, SamDU tahririy-nashriyot bo'limida chop etilgan.

ISOLATION DIFFERENCE OF LONELINESS.

Abdullayeva Risolat Eshangul qizi

Termez State University

Faculty of Social Sciences

Applied Psychology course III student risolatabdullayeva993@gmail.com

Annotation: today, most people feel Wayward or isolated. These emotions affect a person's health and life. Pathlessness and isolation are not only personal problems, but also social phenomena. In this article, we will talk in detail about what pathlessness and isolation are, their causes, consequences and ways to overcome.

Keywords: loneliness, isolation, mental disorders, health.

Loneliness is when a person feels lonely, unnecessary, or depressed. This feeling is associated with the inner world of a person. A person can also feel like a path between people. For example, it is possible to feel lonely even in the company of large people.

Isolation is when a person does not communicate or interact with others. This situation is more associated with the outside world. Isolation can be understood as loss or restriction from social relationships.

Causes of loneliness and isolation:

- social causes:
- migration: people move to other places and move away from their loved ones and friends. In a new location, they have difficulty building new connections.
- unemployment: unemployment keeps a person away from social ties. Unemployed people may feel less important to others.
- divorce: family problems and divorces have a negative impact on the mental and social health of people.
- personal reasons:
- mental disorders: mental disorders make a person feel like a pathetic. For example, diseases such as depression or anxiety disorders.
- low self-esteem: a person, with low self-esteem, is afraid to communicate with others and chooses loneliness.
- lack of social skills: lack of social skills makes a person have difficulty establishing relationships with others.
- technological reasons:
- internet and social networks: modern technologies can disconnect people from real communication. Virtual connections reduce physical contact.

- cultural changes: the transformation of modern culture leads to isolation, changing the social relationships of people.

Consequences of loneliness and isolation:

- mental health: pathlessness and isolation can increase depression, stress and anxiety. These conditions have a serious impact on a person's mental stability.

- depression: loneliness increases depression because a person feels unnecessary and isolated from others.

- stress: isolation exposes a person to various stresses. For example, unemployment or financial problems.

- physical health: pathlessness and isolation can have negative effects on cardiovascular disease, decreased immune system and overall physical health.

- cardiovascular disease: loneliness increases the risk of cardiovascular disease because stress and depression have a negative effect on the heart.

- decreased immune system: mental problems negatively affect the human immune system, which increases the risk of various diseases.

- social relationships: pathlessness and isolation can negatively affect a person's social activities, making his contacts with family and friends worse.

- family relationships: loneliness and isolation worsen relationships with family members, which can lead to family conflicts.

- relationships with friends: loneliness reduces a person's contacts with friends, which negatively affects his social life.

Ways to overcome loneliness and isolation:

- social groups: joining different groups and making new friends can help you overcome loneliness. For example, sports clubs, art clubs or specialized groups.

- sports clubs: by joining Sports Clubs, people can find new friends and improve their health.

- art circles: Art Circles give people the opportunity to engage in creative activities and meet new people.

- psychological help: getting help from psychologists and consultants can help a person overcome pathos. In this way, a person improves his mental health.

- psychotherapy: psychotherapy helps a person to understand their problems and solve them.

- counsellors: getting professional help in counsellors can help a person reduce the feeling of being alone.

- the correct use of technology: improving communication through social networks reduces human isolation.

- online groups: online groups on social networks and forums give people the opportunity to find new friends and exchange ideas.

- video chats: through video chats, people communicate remotely and feel less alone.

By justifying the article's incremental themes about contemporary issues and their previous discussions, we would have brought our own discussions that could have

an acceptable impact in the community. This article is an analysis of the main causes, consequences and ways of overcoming roadblocks and isolation.

LITERATURE USED

1. Mullaboeva N.Sh. the problem of loneliness in the Talkin of foreign psychologists, scientific-theoretical and methodological Journal "pedagogy" 1/2015.
2. Mullaboeva N.Sh. methods to eliminate the phenomenon of loneliness in students. Scientific and methodological Journal" school and Khayat". 2 (10)/2015.
3. Mullaboeva N.Sh. psychological characteristics of single individuals. "Modern education" is a popular scientific and practical magazine.
4. Mullaboeva N.Sh. lack of communication as a contributing factor to the loneliness crisis in adolescents. Materials of the scientific and Practical Conference" culture and education: dialogue of the period", December 24-25. 2015y.
5. Mullaboeva N.SH., psychoprophylaxis and psychocorrection of the formation of feelings of loneliness in adolescents. Doctor of philosophy in Psychological Sciences (PhD) thesis abstract. 19.00.06 / Mullaboeva Nargiza SHaropaliyeva. - Tashkent.
6. Z.T. Nishanova, N.G. Kamilova, D.U. Abdullayeva, M.X. Kholnazarova. Developmental psychology. Pedagogical psychology. Publishing House" National Society of philosophers of Uzbekistan " – 2018.
7. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). Psychological and psychophysiological characteristics of personality emotional intelligence. Journal pedagogic I psychologii V sovremennom obrazovanii, 3 (2).

Image of Navoi in Oibek's "Navoi"

Eshmurzayeva, Barno Osman qizi

*student of the Faculty of Uzbek Language and Literature of Jizzakh State
Pedagogical University*

Annotation: This article discusses the novel "Navoi" by Oybek. The history of writing the novel and its achievements, the image of Navoi in the novel and his characteristics are covered.

Key words: Oybek's novel "Navoi", Alisher Navoi, textile images, historical images, Jami and Navoi, nationalist poet, lifelong work. Fiction, artistic work is such a blessing that centuries-long miracles are stored in them, heroes full of love and knowledge of language are always alive. Periods pass, each of them creates a genius and leaves his knowledge and creativity to the next generation. XIV- XV centuries occupy a special place in the history of our country. During these centuries, majestic structures - architectural monuments - were built, which have been the pride of the East until now. Literature, art and science developed widely. Alisher Navoi's great works were created as a symbol and result of this development. Navoi was not only a great poet, but also had a great influence on the social, economic, cultural and educational life of the 15th century. The glimmer of Navoi's creativity has reached us and is spreading light to our hearts. It is not surprising that Ustoz Oybek wanted to introduce Navoi, who is considered the genius of the past centuries, to us through his novel "Navoi". The main goal of Ustoz Oibek is to create the image of Navoi as a great man, poet and statesman. In order to create the image of Oybek Navoi as a humanitarian poet and statesman, he included the image of historical figures and artistic textile images in the work. These are, first of all, Navoi's student Sultanmurad, his friend Arslanqul and his lover Dildar. They participate in the events of the novel as representatives of ordinary people and help reveal the image of Navoi as a great person, poet and statesman. Dozens of heroes such as Husayn Boygaro, Jami, Behzod, Nizamulmulk, and Majididdin entered Oibek's work directly from the universalconference.us pages of history. The author's novel depicts various events typical for the life of the 15th century and creates colorful images. The reality of life is masterfully transformed into an artistic reality. In this, the writer effectively used psychological analysis, language capabilities, including the art of giving each character's unique character and individual language. Accordingly, all characters in the novel are distinguished from each other by their character and individual language and attention. It must be decorated with freshness, imbued with the spirit

of the era. The life of the period is described in the work, the language characteristics of the speech of the people of that period should also be reflected. In this respect, the language of the novel "Navoi" is instructive. As Hamil Yaqubov, a scholar of Oybek studies, rightly noted: "Navoi" novel plays an important role in the formation of the language of Uzbek historical novels. The language of the work has become one of the examples of creating a living language of the past, in which the language of historical heroes who lived five hundred years ago was revived to be understandable to modern readers. Oybek correctly solved this difficult task facing the Roman language. The success of the writer was that he did not set a sharp boundary between the speech of the characters and the speech of the author and combined the historical and modern speech. He preserved the color of the literary language of the Navoi era in the speech of individuals, stylized some grammatical and morphological forms, and subjected them to the basic rules specific to the current stage of development of the Uzbek literary language, bringing it as close as possible to the understanding of the modern reader. But the fact is that the language of the author could not be completely separated from the language of the characters and enriched with the innovations of today's vocabulary. Therefore, the writer tried to preserve the stylistic unity between the language of the author and the language of the characters, appropriately used Arabic, Tajik and archaic words that are out of use now»¹. These indicate that the image of Navoi is brought to the level that the universalconference.us reader understands, his intellect accepts, and he loves and respects. In general, it is necessary to have enough knowledge to understand and enjoy the samples of Navoi's creativity: his epics with mysticism, his ghazals that sing of divine love, and these aspects are a certain distance between the ordinary reader and Navoi. creates. Ustoz Oybek shortened this distance a little, that is, he was able to convey all the qualities of Navoi to the common reader in simple language. In the novel, as well as the language of the characters, the author's speech is made with great skill. In the work, Oybek effectively used the riches of the living folk language: folk proverbs, wise sayings and figurative expressions, as well as figurative tools such as simile, qualification, revitalization, exaggeration, metaphor. Oybek propagated patriotism, humanity, heroism and hatred of evil based on reflecting the reality of the past, creating the image of the great historical figure Alisher Navoi, depicting his boundless love for the Motherland and the people, which fully corresponded to the requirements of the wartime. Navoi admonished his friends: "...we must strive to avoid every kind of calamity... It is our duty to be selfless for the health of the Blessed Motherland and the nation." I wish you to be loyal to each other, to the state, to the country, with love. "Loyalty and love are great

powers," he says. According to the poet and translator A. Naumov, Aibek spoke to him about the history of the creation of the novel "Navoi" and said to him: "Before writing, I saw my heroes clearly, in my mind, they grew from the seeds once thrown into the plow of history. "It was as if they had come out," he said. This opinion of the writer applies not only to historical figures, but also to textile images. According to the same interlocutor, Oibek told him the following words: "On my desk lay a map of Herat in the middle ages, which I had drawn myself. I used to go to sleep in Herat and wake up in Herat, only at night I would dream of Tashkent where I live". stands out. In the example of Oybek's work, modernity and historicity, tradition and innovation, conflict and character, vitality and artistic texture, form and content, specific features of lyrical, epic and lyric- universalconference.us epic genres, common and different aspects between them. you can think about it. In Matyoqub Koshjanov's book "Oibek's skill" the literary skill is analyzed in connection with the process of creative development and issues of unique style. In particular, the formation of the main characters in Oybek's works is carefully covered, and it is mentioned that the relationship between subject and composition, form and content is delicately connected. Of course, the novel "Navoiy" is a vivid example of such skills. In the novel, Aybek used the image of Navoiy's attitude to the Turkish language and literature to create the image of a great poet. As Haqqani describes in the novel, Navoi loves his mother tongue, Turkish, with all his heart. But in the novel, Alisher Navoi rightly points out that he did not discriminate against other languages. In the novel, Navoi objected to the poet Binoy: " We have never denied the power and importance of the Persian language, the beauty and virtue of the works in that language. We have been writing in Persian since childhood. But the advantage of our language is a great truth for us. We have cherished this love of truth in our hearts, and we will keep this love until we die! We have clans, clans and regions that fill cities, villages, deserts and mountains, and they have their own pleasure and understanding. Let us think of the pleasure and nature of our country and write in its own language so that its heart is filled with the flowers of thought. Let's sing praises with Turkish words, let the hearts of the people rise. Let our country enjoy the flower of words along with other countries" ⁴, he says. The author describes with fascination that Jami and Navoi are each other's teacher and student. Simple human relationships between lifetimes are also expressed with sincerity. Before leaving for Marv, Navoi visits Jami with the intention of saying goodbye: "Jami welcomes him enthusiastically as always. The still great old man (Jomjy) who was sitting Navoi smiled gently and said with his own gentleness: "Will you now turn our eyes to Marv?" ⁵ - he said. From this conversation, we can feel the sincerity

between the two geniuses, the delicacy and sophistication of the conversation. Aibek skillfully universalconference.us showed the creative process of the poet . He tried to describe Navoi's hardships in the process of writing "Khamasa" , as well as how his other works came to the world. Navoi's attitude towards religion is also reflected in the work. The dream of the great thinker to go on pilgrimage is so beautifully expressed in the work that you will be surprised to read it, but this dream remains a dream for Navoi. Before that , the appointment of the poet as the governor of Astrabad caused him to distance himself from his friends, scientists , and homesickness. At that time, Navoi feels longing and writes the following rubai: A stranger in a foreign country cannot be happy, El anga shafigu cannot be kind, A golden cage cannot be filled with a red flower, A nightingale cannot be as thorny as a thorn. .In the play, he showed true patriotism through the character of Oybek Navoi. In addition, the injustices that occurred in Herat and Khurasan during the time of the Timurid prince Husayn Baigaro, the conflicts between father and son, the murder of Momin Mirza, the struggle for the crown throne, and the relentless search for the betterment of the people are clearly described. . Navoi's glorification of human qualities, loyalty to values, and constant concern for the country deserve praise. In the work, the characteristics of Navoi's character are manifested in the qualities of honesty, determination and nobility. In the image of Navoi, we can see the greatest qualities, his patriotism, always thinking of the people's interests in all parts of the work. In particular, his hard work for the motherland and its prosperity is worthy of praise. The fact that he began to write a novel with serious preparation testifies to the fact that he clearly imagined the forces that make up the conflict of the work and the persons who represent these forces. In conclusion, The novel "Navoi" is an excellent example of Uzbek novelism and a great achievement. This novel has been translated into Russian, English, Ukrainian, German, Belorussian, Kazakh, Turkmen, Azerbaijani, Tajik, Arabic, Persian, Estonian, Latvian and Chinese languages of the world and has been liked by readers everywhere. The image of Navoi, the example of the sun, enlightened the heart of teacher Oybek universalconference.us and gave love . The restrained way of examples of classical works gives the reader a special pleasure. Especially, the richness and beauty of the language of the work, the presence of beautiful allusions between every two sentences gives inspiration along with pleasure . Master Oybek skillfully connected the changes in the mental state of the characters with the scenery of nature. Every simile found in the work is wrapped in a thread of elegance. Of course, this can be attributed to the charm of the main character's work. The writer brings Navoi into the work at the stage of maturity, at the time when he has seen the ups and downs,

black and white of life . This is because he aims to portray Aibek in the reader's imagination as a noble, loved by friends and people, patron of creative people, fair in everything, possessing a delicate heart. From the work, we can know that Navoi has a great talent. Navoi's knowledge in this field is evidenced by his constant contact with the masters of various fine creative paths, such as the scientist Sultanmurad, the artist Kamoliddin Behzod, the calligrapher Sultanali Mashhadi, the historian grandfather and grandsons - Mirkhond and Khondamir. From the language of the heroes of the work, Zayniddin and Sultanmurad: "Alisher is a person with extensive knowledge in all areas of human thought . From history, philosophy, logic to tyranny, musicality, he did not leave any field", "Some statuses created for his skill in music are evidence; "He considers ignorance of music to be a great defect for a poet"6 is not an exaggeration, it is a description of a talent that amazes a person. He is a great person who showed great courage for the formation of the Turkish language as a literary language and created an inexhaustible treasure in the Turkish language . In fact, the novel "Navoi" has its artistic-aesthetic value, content-essence, familiarity with artistic-descriptive tools, consistency of events, the fact that it can be a mirror of real reality, the characters interact with each other, that is, the whole It is a work worthy of high praise and recognition due to the combination of religious and historical images. That is why this century has not lost its value, and will not lose it. Because a truly artistic work of art never universalconference.us dies. People will not forget such works. This novel by Oybek, who was able to beautifully describe the image of Navoi, who is considered a bright figure and a great thinker in Uzbek classic literature, will live forever with the rare examples of Alisher Navoi's work. When you look at the novel , the bright figure of the noble, temperamental poet looks at you lovingly from the pages. REFERENCES 1. Mirzayev S. Uzbek literature of the 20th century . T-2004 2. Umarov H. Literary theory. T-2004 3. Boboyev T. Basics of literary studies. T-2002 4. Oybek . Navoi's novel. T-1963 5. Oybek. Navoi's novel. T-1963 6. Journal of Uzbek language and literature. Issues of 2005 7. Uzbek national encyclopedia. T-2000, volume 5. 8. Sadiq S. New Uzbek literature. Text of lectures, T-1999

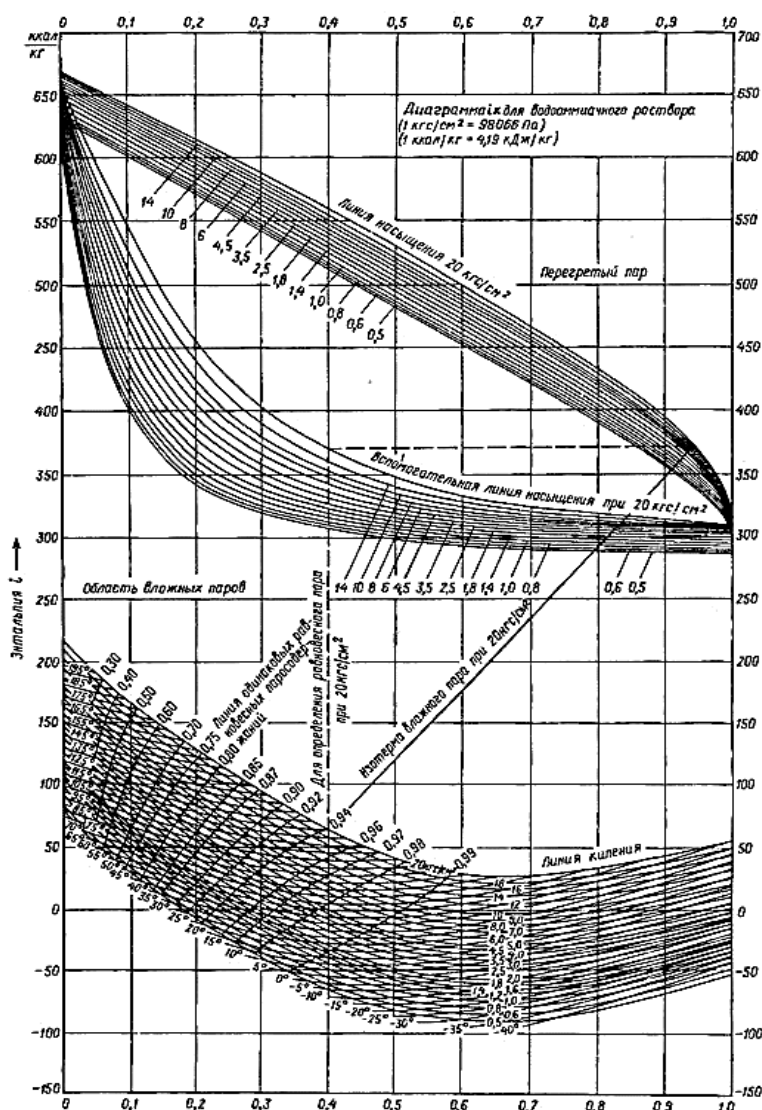
SOVUTISH MASHINASINING ISSIQLIK HISOBI

I - Rejim uchun
kat. o'q. Xasanov B.B.
TDTU OF.

Xolmatov Sh.X.
TDTU OF 7-21 MT guruh talabasi

Quyidagi Entalpiya – konsentratsiya diagrammasidan qiymatlarini topib jadval qilib olamiz. 1.1 rasm.

$$1 \text{ кгс/см}^2 = 98066 \text{ Па}; 1 \text{ ккал/кг} = 4,19 \text{ кДж/кг}$$

1.1 rasm. Entalpiya – konsentratsiya diagrammasi.

1-Rejim uchun siklning asosiy nuqtalaridagi parametrlari

Modda holati	T, (K)	P, (MPa)	ξ , ($\frac{\text{kg}}{\text{kg}}$)	i , ($\frac{\text{kJ}}{\text{kg}}$)
Suyuqlik				
Generatordan so'ng	$T_2 = 433$	$P_k = 1,17684$	$\xi_a = 0,0904$	$i_2 = 614,23$
Absorberdan keyin	$T_4 = 303,3$	$P_0 = 0,1473$	$\xi_r = 0,344$	$i_4 = -100,56$
Generatorda qaynashning boshlanishi	$T_1^\circ = 371,5$	$P_k = 1,17684$	$\xi_r = 0,344$	$i_1^\circ = 222,07$
Kondensatordan keyin	$T_6 = 303,3$	$P_k = 1,17684$	$\xi_d = 0,812$	$i_6 = 10,48$
Bug'latgichda qaynash oxiri	$T_8 = 258$	$P_0 = 0,1473$	$\xi_s = 0,7175$	$i_8^\circ = 245,48$
Bug'				
Generatorda muvozanatli eritma:				
Kuchli	$T_1^\circ = 371,5$	$P_k = 1,17684$	$\xi_{1'} = 0,94$	$i_{1'} = 1548,2$
Kuchsiz	$T_2 = 433$	$P_k = 1,17684$	$\xi_{2'} = 0,472$	$i_{2'} = 1548,2$
Bug'latgichda qaynash oxiri	$T_8 = 258$	$P_0 = 0,1473$	$\xi_k = 1$	$i_k = 1255,79$
$\xi_m = \frac{(\xi_a + \xi_r)}{2}$ $= \frac{(0,0904 + 0,344)}{2}$ $= 0,2172 \frac{\text{kg}}{\text{kg}}$	$T_{5'} = 401$	$P_k = 1,17684$	$\xi_d = 0,812$	$i_{5'} = 1768,18$

$$P_h = 0,792 \text{ MPa}$$

$$T_{w_1} = 290 \text{ K}$$

$$T_{s_2} = 258 \text{ K}$$

$$T_h \rightarrow P_h = 0,792 \text{ MPa}, \quad T_h = 443 \text{ K}$$

Generatorda eritmaning eng yuqori qaynash temperaturasi (1.1) formula bo'yicha aniqlanadi:

$$T_2 = 443 - 10 = 433 \text{ K}$$

Kondensatordagi eritmaning past kondensatsiyalanish temperaturasi (1.2) formula orqali topiladi:

$$T_6 = 290 + 5,3 = 295,3 \text{ K}$$

Generator va kondensatorda bosim bir xil qabul qilinadi va toza amiakning kondensatsiya temperaturasi (1.3) formula bilan aniqlanadi.

$$T_k = 303,3 \text{ K} \text{ va } P_k = 1,17684 \text{ MPa}$$

Kondensator va absorberga paralel suvlarni uzatish shartida, absorberdagi eritmaning past absorbsiya temperaturasi (1.4) formula orqali aniqlanadi.

$$T_4 = 290 + 5,3 = 295,3 \text{ K}$$

Bug'latgichda eritmaning yuqori qaynash temperaturasini hisoblash formulasi quyidagicha keltirilgan.

$$T_8 \approx T_{s_2} = 258 \text{ K}$$

Bug'latgichda eritmaning past qaynash temperaturasi ($\xi_7^\circ < \xi_d$ bo'lgan shartda) (1.4) formula orqali topiladi.

$$T_0 = T_7 = 258 - 5 = 253 \text{ K}$$

Bug'latgich va absorberdagi aerodinamik qarshiliklar bo'lmagan shartdagi bosim (1.5) formula orqali topiladi.

$$P_0 = 0,190314 - 0,04314 = 0,1473 \text{ MPa}$$

bu yerda, P_0 - to'yingan amiak bug'ining bosimi. $T_0 = 253 \text{ K}$ parametrlar ξ – i diagramma bo'yicha, suv-amiak eritmasining, boshlang'ich ma'lumotlari asosida aniqlangan.

Eritmaning sirkulyatsiya karraligi (1.6) formula bilan aniqlanadi.

$$f = \frac{0,812 - 0,0904}{0,344 - 0,0904} = 2,845 \text{ kg/kg}$$

Generatoridan olinayotgan issiqlik (1.7) formuladan topiladi.

$$q_r = 1768,18 - 614,23 + 2,845 \times (614,23 - 100,56) = 3187,53 \text{ kJ/kg}$$

Kondensatordan olinayotgan issiqlik (1.8) formuladan aniqlanadi.

$$q_k = 1798,18 - 8,44 = 1789,74 \text{ kJ/kg}$$

Bug'latgichdagi issiqlik (1.9) formula bilan aniqlanadi.

$$q_0 = 583,4 - 10,48 = 572,92 \text{ kJ/kg}$$

bu yerda,

$$i_8 = 1255,79 - \frac{(1255,79 - 245,48) \times (1 - 0,812)}{(1 - 0,7175)} = 583,4 \text{ kJ/kg}$$

Absorber issiqligi quyidagi (1.10) formuladan topiladi.

$$q_a = 583,4 - 614,23 + 2,845 \times (614,23 - 100,56) = 2002,75 \text{ kJ/kg}$$

Issiqlik balansi:

Berilgan issiqlik (1.11) formula orqali aniqlanadi.

$$\Sigma q_{\text{ber}} = 3187,53 + 572,92 = 3760,45 \text{ kJ/kg}$$

Olib ketilgan issiqlik (1.12) formula orqali aniqlanadi.

$$\Sigma q_{\text{ket}} = 1757,7 + 2002,75 = 3760,45 \text{ kJ/kg}$$

Issiqlik koefitsiyenti (1.13) formula orqali aniqlanadi.

$$\zeta = \frac{572,92}{3187,53} = 0,18$$

Kuchli eritma nasosining ishlashi (1.14) formula orqali aniqlanadi.

$$l_h = 0,0011368 \times 2,845 \times (1,17684 - 0,1473) = 3,33 \text{ kJ/kg}$$

bu yerda, v - kuchli eritmaning solishtirma hajmi

$$v = \frac{0,001}{(1 - 0,35 \times 0,344)} = 0,0011368 \frac{\text{m}^3}{\text{kg}}$$

Adabiyotlar

1. Erkin Nematov, Mukhiddin Khudjaev, Botir Khasanov. Development of a mathematical model of dynamic characteristics of a drive with a planetary mechanism. E3S Web of Conferences **258**, 08022 (2021). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125808022>
2. Mukhiddin Khudjaev, Erkin Nematov, Anorgul Karimova, Doston Khurramov, Botir Khasanov. Modeling the process of force load generation at the initial periodic change in pressure (a plane problem). E3S Web of Conferences **258**, 08020 (2021). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125808020>.
3. Бурдуков А.П., Дорохов А.Р. расчет тепло и массопереноса в элементах абсорбционных бромистолитиевых холодильных машин. Препринт № 157. Институт теплофизики СО АН СССР. Новосибирск. 1987 йил. - 30 с.
4. Ю.Бурдуков А.П., Кувшинов Г.Г. Исследование механизма кипения электродифузионным методом // Интенсификация теплообмена в энергохимической аппаратуре. Новосибирск. 1977 йил. - С. 33-51.

5. П.Ван Цзыбяо. Анализ эффективности абсорбционного бромистолитиевого понижающего термотрансформатора с двухступенчатым генератором — Дис. канд. техн. Наук — С.-Пб., 1998 йил — 165 с.
6. Верба О.И., Груздев В.А., Захаренко Л.Г. и др. Термодинамические свойства водных растворов бромистого лития — В кн.: Теплофизические свойства растворов — Новосибирск: ИТФ СО АН СССР, 1983 йил — с.19-34.

INGLIZ TILI FE'L PREDIKATLARINING FUNKSIONAL- SEMANTIK MAYDONDA VOQEALANISHI

Davlatova Muhayyo

Hasanovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent

Buxoro davlat tibbiyot instituti Ingliz tili kafedrasini mudiri

[*hasanovnamuxa@gmail.com*](mailto:hasanovnamuxa@gmail.com)

Annotatsiya. Maqola Ingliz tili fe'l predikatlarining funksional-semantik maydonda kompozitsion tahlilda fe'lning ma'nosi va argument munosabatlari to'liq aks etgan nazariyalar va misollar tadqiqiga bag'ishlangan. Shunga ko'ra fe'l gapning semantik boshlanishi, gapning asosiy semantik tuzilishini belgilovchi element hisoblanadi. Ditransitiv konstruktsiyaning markaziy ma'nosi ob'ektni qabul qiluvchiga muvaffaqiyatli o'tkazish ma'nosi bilan bog'liq bo'lib, sub'ektning referenti bu o'tkazishni agens ta'sirida keltirib chiqaradi.

Kalit so'zlar: Fe'l predikatlari, leksik, funksional, semantik maydon, kompozitsionallik, argument, agens.

Fe'llarning leksik semantikasidan sintaktik freymlar shaklida leksik birlik ma'nosiga nomuvofiqlik mavjud. Ushbu konstruktsiyada ishtirok etadigan barcha fe'llar yo'nalish harakat fe'llari sifatida ko'rib chiqilishi kerak, chunki ular ma'lum belgilangan yo'nalish bo'ylab harakatni bildiradi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, bunday fe'llar ham noergativ (chunki ular yasalish tarzida kelgani uchun), ham ortirma (yo'nalma harakat fe'llari bo'lgani uchun) bo'ladi. Shu bilan bir qatorda, ushbu konstruktsiyada ifodalangan vositalar leksik- semantik qoidaga bo'ysunmasdan ishtirok etuvchi fe'llar semantikasiga bog'liq ma'no oladi. Bu bilan ergativ bo'lmagan fe'llargina konstruktsiyalarni hosil qila olmaydi deb taxmin qilish mumkin. Ammo bu kabi cheklovning fe'l semantikasiga aloqador turga tegishli, balki fe'lning ma'lum bir tarzda qabul qilinganligiga ham e'tibor berish kerakligi ko'rinadi. Bu esa sintaktik shaklda sodir bo'lishi borasida savol tug'diradi.

Umumiy rejada agar fe'l ma'lum bir leksik ifodaning natijasiga mos keladigan bo'lsa, predikat vazifasida faollashadi. (Pinker 1989). Aksincha, zarur bo'lgan

murakkabroq cheklovni hisobga olgan holda, u yo'nalish konstruksiyasi argument tuzilmasida ishtirok eta olishni aniqlash muhim sanaladi. Ma'lum kontekstga ega konstruksiyalarning mavjudligini e'tirof etgan holda, kompozitsionallikni maxsus qurilma e'tirof etishimiz mumkin: Konstruksiya ma'nosi leksik birliklar ma'nolarining konstruksiya ma'nolariga integratsiyalashuvi natijasidir. Shunday qilib, biz jumlaning sintaksisi va semantikasi faqat asosiy fe'lning xususiyatlaridan kelib chiqqan degan g'oyalarni o'ylab ko'rish kerak degan, fikrdamiz.

Agar konstruksiya bilan bog'lanishi mumkin bo'lgan fe'l sinflarining potentsial doirasini apriori chegaralash mumkin bo'lsa, konstruksiyalar og'zaki semantikani egallashda muhimroq rol o'ynaydi, deb ta'kidlash mumkin. Aslida, fe'l ma'nosi va konstruktiv ma'noni bog'lashning bir necha yo'li borgan o'xshaydi. Ma'lum, fe'llar guruhini konstruktiv xususiyatlarini aniqlash mavjud. Chunki fe'lning ma'nosi konstruksiyaning ma'nosi bilan kam sonli hollarda bog'lash mumkin bo'ladi. Bu bir necha usullardan foydalasnish mumkinligi taxmin qilinadi. Muhimi shundaki, fe'lning ma'nosi konstruksiya bilan bog'liq bo'lgan ma'noni bevosita aks ettirishi shart emas.

Konstruksiyalar odatda bir turg'un mavhum ma'no bilan emas, balki yaqin bog'langan ma'nolar oilasi bilan bog'lanadi. Sintaksis va lug'at o'rtasida qat'iy ajratish kutilmasligini hisobga olsak, bu polisemiyaning yuzaga keltirad. Chunki morfologik polisemiya lisoniy tamoyillarini o'rganish norma ekanligi ko'p olimlar tomonidan e'tirof etilgan. (Wittgenstein 1953; Austin 1940; Bolinger 1968; Rosch 1973; Rosch va boshqalar. 1976; Fillmor 1976, 1982; Lakoff 1977, 1987; Xayman 1978; Brugman 1981; Lindner 1981; Svitser 1990; Emanatian 1990). Ushbu mualliflar konstruksiyalar, morfemalar kabi bir xil asosiy ma'lumotlar turi sifatida ko'rib chiqib, ular xuddi morfemalar kabi ko'p qiymatli sathlarga ega ekanligini ta'kidlashadi. Bunday konstruktiv noaniqlikning o'ziga xos misolini muhokama qilish zarurati mavjud.

Ingliz tilidagi ditransitiv iboralar odatda agensning argumenti ob'ektni qabul qiluvchiga o'tkazilishiga olib kelishini anglatadi. Quyida ta'kidlanganidek, ushbu haqiqiy muvaffaqiyatli transfer holati konstruktsiyaning asosiy xususiyati sanaladi. Shu bilan birga, ko'plab ditransitiv iboralar fe'l argumenti bilan potensial munosabatga kirishshi qat'iy birliklarga xos bo'lsada, umumiy qabul qilinadi. Misol uchun, Kris Ianga tort pishirdi (*Kris baked a cake to Jan*) kabi "do'stlik" deb ataladigan ibora Ian haqiqatan ham tortni olganligini anglatmaydi. Ehtimol, Kris Iannikiga ketayotganda tort o'g'rilar tomonidan o'g'irlangan bo'lishi mumkin. Umuman olganda, yaratish fe'llari (masalan, pishirish, yasash, qurish,) va qabul qilish fe'llari (masalan, qabul qilish, tutish, yutish, qozonish) bilan bog'liq iboralar agensning potensial qabul qiluvchining o'byektni haqiqatda qabul qilishiga sabab bo'lishini qat'iy anglatmaydi. Yetkazilgan ma'lumot ko'proq natija bilan bog'liq bo'lishi kerak. "*Kris Ianga pirog pishirdi*" deganda, Kris pirogini Ianga berish niyatida pirog pishirganligini anglatadi. Darhaqiqat, qurilish bilan bog'liq ko'plab fe'l sinflari biroz boshqacha talqin berishini ko'rish mumkin. Masalan: pragmatic mazmunga ega Vakilning majburiyat (va'da, kafolat, majburiyat) o'z zimmasiga olishini bildiruvchi fe'l iboralar ham shu jihatlarni aniq o'tkazishni anglatmaydi. Misol uchun, Bill o'g'liga mashina va'da qilgani Bill haqiqatan ham o'g'liga mashina berganligini yoki hatto Bill o'g'liga mashina bermoqchi bo'lganini anglatmaydi. To'g'rirog'i, ko'chirish predikat bilan belgilangan harakat bilan bog'liq bo'lgan "qoniqish shartlari" bilan ifodalanadi (Searle 1983). Bajarilgan va'da, masalan, "va'da" va'da qilingan hamma narsani olishini anglatadi. Kelajakda egalik qilish fe'llarini o'z ichiga olgan iboralar (masalan, vasiyat qilish, tark etish, jo'natish, o'tkazish, ajratish, ajratish, tayinlash) agentning kelajakda biron bir nuqtada birinchi ob'ektning referentini ikkinchi ob'ektning ko'rsatuvchisini qabul qilishiga sabab bo'lish uchun harakat qilishini anglatadi. Bu sinf oxirgi ikki sinfdan farqi shundaki, sub'ekt referenti tomonidan kelajakdagi

harakatning maqsadi yoki majburiyati nazarda tutilmaydi; ko‘chirishda agentning roli predikat ko‘rsatgan harakat orqali amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Brosig B. Depictives and resultatives in modern khalkh Mongolian // Hokkaidō
2. Gengo bunka kenkyū.2009. No. 7.–P. 71–101.
3. Bybee J. L., R. Perkins, W. Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. –Chicago: The U. Chicago Press, 1994. Carrier J., Randall J.H. The Argument Structure and Syntactic Structure of Resultatives //Linguistic Inquiry 23, 1992. –P. 173-234.
4. Goldberg A. Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure. L. – Chicago: The University of Chicago Press, 1995. –265 p. Davlatova, M. N. Relation of lexical-semantic structure of verbs in the linguistic essence. *IEJRD-International Multidisciplinary Journal*, 6(5).
5. Ризаев Б. Х. К проблеме лимитативно нейтральных глаголов современного немецкого языка. // Лингвистические исследования: Аспекты грамматического анализа. – М., 1990. – С. 131-140.
6. Сайфуллаева Р. Р., Менглиев Б. Р., Боқиева Г. Ҳ., Қурбонова М. М., Юнусова З. Ҳ., Абузалова М. Қ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Т.: Фан ва технология, 2010. – 404 б.
7. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2008. – 286 б.
8. Сафаров Ш. Семантика. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2013. – 341 б.

Modern approaches to the linguopragmatic study of literature

Habibova Manzila Nuriddinovna

ESP teacher of English language department, Bukhara State Medical University.

Tel: 97 852-55-05; e-mail: khabibovamanzils@gmail.com

Abstract: The purpose of this study is to analyse modern approaches to the linguopragmatic study of literature, the epistolary technique, or the use of letters, in biographical works. Moreover, It investigates linguopragmatic considerations for using this technique in biographical writing. Linguopragmatic study deals with the study of language use in context, including the influence of context on the interpretation of meaning.

Keywords: The linguopragmatic study, the epistolary technique, pragmatic consideration, literary texts, speech act theory, literary analysis.

Аннотация: Целью данного исследования является анализ современных подходов к лингвопрагматическому изучению литературы, эпистолярной техники или использования писем в биографических произведениях. Более того, он исследует лингвопрагматические соображения по использованию этого метода в биографическом написании. Лингвопрагматическое исследование занимается изучением использования языка в контексте, включая влияние контекста на интерпретацию значения.

Ключевые слова: Лингвопрагматическое исследование, эпистолярная техника, прагматическое рассмотрение, художественные тексты, теория речевого акта, литературный анализ.

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotning maqsadi adabiyotni lingvopragmatik o'rganishga zamonaviy yondashuvlarni, epistolyar texnikani yoki biografik asarlarda xatlardan foydalanishni tahlil qilishdir. Bundan tashqari, biografik asarlarda ushbu uslubni qo'llash uchun lingvopragmatik mulohazalarni o'rganadi. Lingvopragmatik tadqiqot kontekstda tildan foydalanishni, shu jumladan kontekstning ma'no talqiniga ta'sirni o'rganish bilan shug'ullanadi.

Kalit so'zlar: Lingvopragmatik tadqiqot, epistolyar texnika, pragmatik mulohaza, adabiy matnlar, nutq akti nazariyasi, adabiy tahlil.

Introduction. The linguopragmatic study of literature involves examining the use of language in literary texts with a focus on how linguistic choices contribute to the expression of pragmatic meaning. Pragmatics deals with the study of language use in context, including the influence of context on the interpretation of meaning. Modern approaches to the linguopragmatic study of literature incorporate various

theoretical perspectives and methodologies. Here are some key aspects and approaches:

1. **Speech Act Theory:**

- Speech act theory, developed by J.L. Austin and later extended by John Searle, explores how words or language not only convey information but also perform actions. In literature, analyzing speech acts helps uncover the illocutionary force behind characters' utterances, revealing their intentions, promises, or requests.
- In literature, scholars analyze how characters' utterances perform specific speech acts, such as making promises, giving orders, or expressing desires. Understanding these acts enhances the interpretation of characters' intentions.

2. **Politeness Theory:**

- Politeness Theory, introduced by Erving Goffman and developed by sociolinguists like Penelope Brown and Stephen Levinson, investigates how individuals manage interpersonal relationships through language and how politeness strategies are employed in language. In literature, examining politeness helps interpret characters' social roles, power dynamics, and the negotiation of face-threatening acts.
- In literary analysis, researchers examine how characters use politeness strategies to maintain or disrupt social harmony, providing insights into power dynamics and social structures within the narrative.

3. **Conversational Implicature:**

- Conversational implicature, associated with philosopher H.P. Grice, explores how speakers convey meaning indirectly through implied messages.
- Conversational Analysis, associated with sociologists Harvey Sacks and Emanuel Schegloff, focuses on the organization of talk in everyday conversation. In literary studies, applying conversational analysis helps dissect dialogue, uncovering turn-taking patterns, repair strategies, and overall conversational structure within texts.
- Scholars analyze literary texts to uncover instances where characters communicate indirectly, exploring the layers of meaning that go beyond explicit language use.

4. **Relevance Theory:**

- Relevance theory, developed by linguists Dan Sperber and Deirdre Wilson,
- Relevance Theory, proposed by Dan Sperber and Deirdre Wilson, focuses on the inferential processes involved in communication and on how communication aims to be relevant to the audience's cognitive context. In literature,

this approach examines how readers infer meaning from texts, emphasizing the importance of context, expectations, and cognitive processes in literary interpretation.

- In literary analysis, this theory helps explore how authors create meaning by manipulating relevance and drawing readers' attention to particular aspects of the narrative.

5. **Critical Discourse Analysis (CDA):**

- Critical Discourse Analysis, influenced by linguistics and critical theory, investigates the ways in which language reflects and perpetuates power structures. In literary analysis, CDA can uncover how language choices contribute to the representation of social issues, ideologies, and marginalized voices within a text.

- Discourse analysis examines how language constructs meaning in extended stretches of text, considering the role of context, power, and identity.

- Scholars apply discourse analysis to literary texts to study how language contributes to the construction of narrative, character identities, and social representations.

6. **Cognitive Poetics:**

- **Definition:** Cognitive poetics combines linguistic and cognitive theories to study how readers mentally process and interpret literary texts.

- **Application:** Researchers investigate how linguistic features contribute to readers' cognitive engagement, emotional responses, and the construction of mental imagery during literary reading.

7. **Sociolinguistic Approaches:**

- **Definition:** Sociolinguistic approaches examine how language use reflects and shapes social identities, power structures, and cultural norms.

- **Application:** Scholars apply sociolinguistic concepts to analyze how language in literature portrays social hierarchies, cultural nuances, and linguistic variation.

8. **Pragmatic Stylistics:**

- Pragmatic Stylistics combines insights from pragmatics and stylistics to examine how language choices contribute to the overall meaning and impact of a literary work. It explores how linguistic features, such as deixis, implicature, and speech acts, contribute to characterization, plot development, and narrative style.

9. **Narrative Pragmatics:**

- Narrative Pragmatics explores how pragmatic principles operate within the structure of narratives. It analyzes how narrators and characters use language to

achieve their communicative goals and how readers interpret these communicative acts in the context of the narrative.

10. **Contextualization Theory:**

- Contextualization Theory, developed by sociolinguist Erving Goffman, explores how language use is shaped by the context in which it occurs. In literature, this approach examines how characters adapt their language to different social contexts, revealing aspects of their identity and relationships.

These modern approaches to the linguopragmatic study of literature provide a nuanced understanding of how language choices contribute to the overall meaning and interpretation of literary texts. Researchers often draw on interdisciplinary insights from linguistics, pragmatics, and literary theory to explore the intricate relationship between language and literature. These approaches provide tools for scholars to explore the intricate interplay between linguistic choices, social dynamics, and the construction of meaning within literary works.

Conclusion. The linguopragmatic study of literature involves examining the ways in which language use in literary texts reflects and shapes social interactions, cultural norms, and pragmatic aspects of communication. Modern approaches to the linguopragmatic study of literature incorporate various linguistic and pragmatic theories to analyze the nuanced ways in which language functions within literary contexts. By adopting these theoretical perspectives, scholars can delve into the intricate relationship between language and literature, gaining insights into the communicative functions of linguistic choices within the fictional world. This theoretical lens enriches the understanding of how language operates as a dynamic force in shaping literary meaning and expression.

BIBLIOGRAPHY

1. Ariel, Mira (2010). *Defining Pragmatics*. Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-73203-1.
2. Brown, Penelope, and Stephen C. Levinson. (1978) *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
3. Carston, Robyn (2002) *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell.
4. Thomas, Jenny (1995) *Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics*. Longman.
5. Levinson, Stephen C. (1983) *Pragmatics*. Cambridge University Press.
6. Robinson, Douglas. (2006). *Introducing Performative Pragmatics*. London and New York: Routledge.

7. Habibova, M. N. (2021). Jorjina Houellning “Queen of the desert” biografik asarida gertruda Bell timsoli tasviri. *Academic research in educational sciences*, 2(2), 770-778.
8. Habibova, M. N. (2021). The theme feminism in the epistolary novels in modern times. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 11(103), 1101-1105.
9. Habibova, M. N. (2022). EVALUATIVE OBSERVATION ON DH LAWRENCE'S EPISTOLARY ACHIEVEMENT. *EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH*, 2 (4), 489–494.
10. Habibova, Manzila Nuriddinovna (2022). A BIOGRAPHY IS A SPECIALIZED FORM OF HISTORY AND BASIC TYPES OF BIOGRAPHIES. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (5), 495-503.
11. Habibova, M. N. (2022). Epistolary Novel as a Scientific Problem. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(10), 211–214. Retrieved from <https://www.grnjournals.us/index.php/ajshr/article/view/1575>
12. Habibova, M. N. (2022). The Epistolary Form and Art in Modernist Literature. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(10), 206–210. Retrieved from <https://www.grnjournals.us/index.php/ajshr/article/view/1574>
13. Habibova, M. (2023). SPECIFIC POSSIBILITIES WRITING TECHNIQUES USED IN EPISTOLARY FORM AND THEIR EFFECTS ON BOTH THE CHARACTERS AND READERS. *Eurasian Journal of Academic Research*, 3(5), 172–177. Retrieved from <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/14085>
14. Khajieva Feruza Melsovna, & Rajabova Zebiniso Anvarovna. (2023). THE LITERARY EMBODIMENT OF FLORA IN LAILA LALAMI'S BIOGRAPHICAL NOVEL “THE MOOR'S ACCOUNT”. *International Journal Of Literature And Languages*, 3(02), 82–90. <https://doi.org/10.37547/ijll/Volume03Issue02-15>
15. Khajieva Feruza Melsovna, Gayratova Dilnora Gayrat Qizi, EUPHEMISM IN ORIGINAL AND TRANSLATION (IN THE EXAMPLE OF JACK LONDON'S NOVEL MARTIN EDEN) , *International Journal Of Literature And Languages: Vol. 3 No. 04 (2023): Volume03 Issue04*
16. Xajieva Feruza, & Saidova Nilufar. (2023). POINT OF VIEW IN JAY PARINI'S BIOGRAPHICAL NOVEL “THE LAST STATION”. *International Journal Of Literature And Languages*, 3(03), 45–51. <https://doi.org/10.37547/ijll/Volume03Issue03-09>

УЎТ 634.5

МАҲАЛЛИЙ ЕРЁНҒОҚ НАВЛАРИДАН ЮҚОРИ ВА СИФАТЛИ
ҲОСИЛ ЕТИШТИРИШДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ
ҚЎЛЛАШ САМАРДОРЛИГИ

Худайкулов Жонибек Бозарович

*Қишлоқ хўжалиги фанлари доктори (DSc) профессор,
Тошкент давлат аграр университети*

КИРИШ. Бугунги кунда дунё бўйича ерёнғоқ экини жами 25,5 млн. гектар майдонга экилиб, умумий ҳосилнинг ҳажми 40,3-42,7 млн.тоннани, ҳосилдорлик эса гектаридан 1,63-1,66 т/га ни ташкил этган. Шундан, Осиё ва Африканинг 56% ва 40% умумий ер майдонларида етиштирилиб, юқоридагига мос равишда 68% ва 25% умумий маҳсулот олинмоқда. Ерёнғоқ дунёда мой берувчи экин сифатида аҳамиятлилиги жиҳатидан олтинчи, енгил ҳазм бўлувчи оқсил миқдори бўйича эса соядан кейинги иккинчи ўринни эгаллайди.

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигида хорижий ва маҳаллий ерёнғоқнинг серҳосил ва маҳсулот сифати юқори ва қайта ишлашга яроқли навларини танлаш, яратиш ҳамда етиштириш агротехнологияларини янада такомиллаштириш бўйича кенг қамровли чоратадбирлар амалга оширилмоқда. Мамлакатимиз аҳолисини ёғ-мой маҳсулотларига бўлган талабини янада яхшилаш, мойли экинлар етиштириш ва қайта ишлаш ҳажмларини кўпайтириш доирасида ерёнғоқ уруғидан (45-66% қуримайдиган ва истеъмол қилинадиган мой ва 26-28% протеин мавжуд) олинадиган ўсимлик мойидан консервалар, қандолат маҳсулотлари, маргарин тайёрлаш, ёғи сиқиб олинган кунжараси кондитер саноатида холва, конфетлар, ҳар хил печеньелар тайёрлашда, шунингдек ерёнғоқнинг қобиғи ва поясидан (қуруқ пояси ва баргининг таркибида 11-19% оқсил бўлади, сифати бўйича беда пичанига яқинлашади) чорва моллари учун тўйимли озуқа захирасини яратишда кенг фойдаланилмоқда [1;2]. Мамлакатимизда ерёнғоқнинг серҳосил ва маҳсулот сифати юқори бўлган навларини танлаш, етиштириш агротехнологияларини такомиллаштириш, суғориладиган типик бўз тупроқ-иклим шароитидан келиб чиқиб, ерёнғоқни мақбул экиш муддати, суғориш тартиби, минерал ўғитлар ва биостимуляторлардан самарали фойдаланиш, юқори рентабелликка эга барқарор мўл ва сифатли ҳосил олиш, экспортбоп ҳамда озиқ-овқат ҳавфсизлигини таъминлаш бўйича илмий тадқиқотлар олиб бориш долзарб вазифа ҳисобланади.

Мавзунинг долзарблиги ва вазифалардан келиб чиққан холда, Тошкент давлат аграр университети тажриба станциясида дала ва лаборатория шароитларида илмий тадқиқот ишлари олиб борилди.

Тадқиқотнинг мақсади: Ерёнғоқнинг маҳаллий навларидан юқори ҳосилли тезпишар янги навларини танлаш, мақбул экиш муддати, минерал ўғитлар меъёри, суғориш тартиби, биостимулятор қўллаш технологиясини ишлаб чиқиш ва такомиллаштиришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари: ерёнғоқ уруғларининг лаборатория ва дала унувчанлигини аниқлаш, маҳаллий ерёнғоқ навларини етиштиришда биостимулятор қўллашнинг униб чиқиш, кўчат қалинлиги, ривожланиш фазалари, биометрик кўрсаткичлари, ҳосилдорлик ва сифат кўрсаткичларига таъсирини ўрганиш ҳамда илмий иш натижасида олинган маълумотларни иқтисодий самарадорлигини баҳолаш.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Дала ва лаборатория шароитида олиб борилган тажрибалар ҳар йили Тошкент давлат аграр университети ҳамда Ўзбекистон Қишлоқ хўжалик илмий ишлаб чиқариш марказида тузилган махсус апробация комиссияси аъзолари томонидан кўриқдан ўтказилиб, ижобий баҳоланган. Тадқиқот натижалари йиллик ҳисоботларда баён қилинган бўлиб, университетнинг услубий ва илмий кенгашларида муҳокама қилинган.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Тошкент вилоятининг суғориладиган типик бўз тупроқлари шароитида маҳаллий ерёнғоқдан юқори ва сифатли ҳосил етиштириш агротадбирларини такомиллаштириш бўйича тадқиқотлар натижалари асосида:

тадқиқот натижалари Тошкент вилоятининг Бекобод, Бўка, Пискент туманларини фермер хўжалиги ер майдонларида жами 315 гектар майдонга жорий этилган. Ишлаб чиқариш тажрибаларида мақбул экиш муддатлари, минерал ўғитлар билан озиклантиришнинг мақбул муддати ва меъёрлари, суғоришлар сони ва меъёри, ўсишни ростловчи “Микрозим-2” биостимуляторини уруғни экишдан олдин, гуллаш ва дуккаклаш фазаларида қўллаш ишлаб чиқариш синовида жорий этилган. Такрорий экин сифатида мақбул экиш (июн ойининг биринчи ярми) муддатларида экилган ўртатезпишар “Саломат” ва “Тошкент-112” навлари октябр ойининг биринчи ўн кунлигида пишиб етилганлиги қайд этилган ҳамда ўртача 23,5-26,7 ц/га дуккак ҳосили олинди, рентабеллик даражаси 31,5-47,4% ташкил этган [3].

Тадқиқотни бажариш жойи, тупроқ - иқлим шароитлари. Илмий тадқиқот ишлари Тошкент давлат аграр университети қишлоқ хўжалик илмий тадқиқот

ва ўқув тажриба хўжалигида ўтказилди. Тажриба хўжалиги Чирчиқ дарёсининг юқори қисмида, денгиз сатҳидан 481 м баландликда, 41° 11^{II} шимолий кенгликда ва 38° 31^{II} шарқий узокликда Тошкент вилояти Қибрай туманида жойлашган.

1 - жадвал

Тажриба даласи тупроғининг дастлабки агрохимёвий кўрсаткичлари

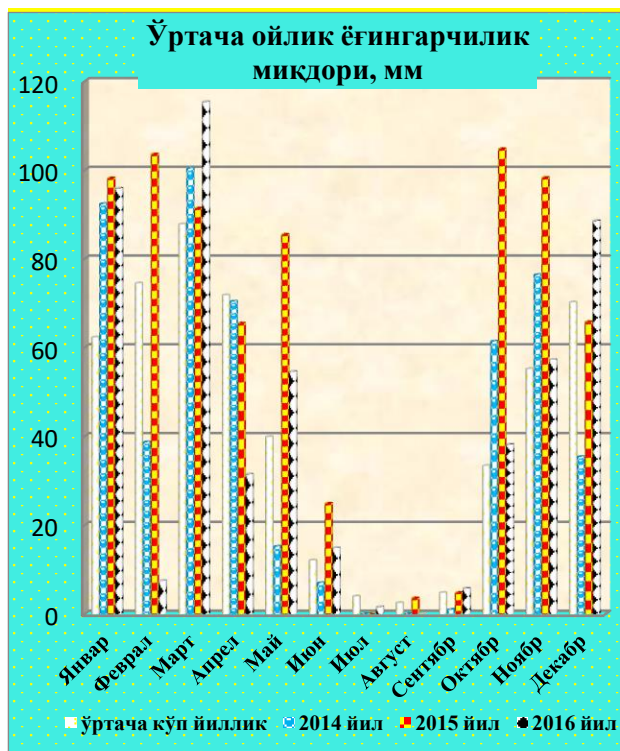
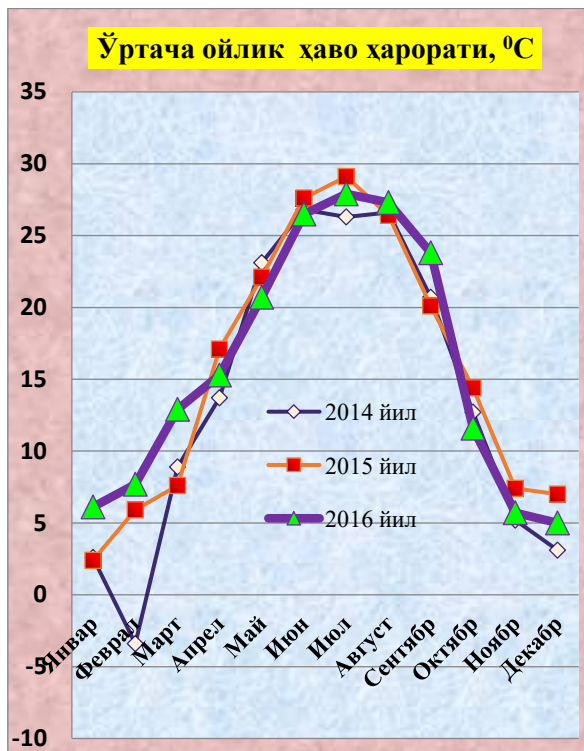
Тупроқ қатлами, см	Озиқа элементларини умумий шакллари, %			Озиқа элементларини ҳаракатчан шакллари, мг/кг		
	Гумус	Азот	Фосфор	N-NO ₃	P ₂ O ₅	K ₂ O
1. 0-30	0,920	0,083	0,152	4,7	47,1	180,7
30-50	0,715	0,065	0,134	3,1	40,3	140,0
4. 0-30	0,804	0,078	0,148	5,1	44,3	195,0
30-50	0,787	0,069	0,127	3,7	40,6	153,0

Тажриба хўжалиги университет ҳовлисида 1500 метр масофа узокликда бўлиб, шарқ томондан Салар ариғи, ғарб томондан Бўз сув канали, жануб томондан Тошкент ПТИнинг шифохонаси, шимол томондан эса аҳоли яшаш жойи билан чегарадош. Тажриба хўжалигининг тупроғи қадимдан суғориб келинадиган типик бўз тупроқ. Бу тупроқ таркибида 0,8 - 1,0 % чиринди, 0,058 - 0,089 % атрофида азот, 0,141 - 0,184 % га яқин фосфор ва 0,154 - 0,148 % атрофида калий мавжуд. Тупроғи шўрланмаган. Бу тупроқ сув ўтказувчанлиги, юмшатишни мураккаблиги билан фарқ қилади.

Ер ости сувлар 3 м дан чуқур қатламда жойлашган. Суғориш учун тажриба хўжалиги шимол қисмидан оқиб ўтувчи Бўз сув канали сувидан фойдаланилди.

Ушбу 1-расмда 2014-2016 йиллар давомида кузатилган об-ҳаво ҳарорати ва ёғингарчилик миқдори тўғрисидаги маълумотлардан кўриниб турибдики, январ ойида кузатилган ўртача ойлик ҳаво ҳарорати 2014 йилда 2,6 °С, 2015 йилда 2,4 °С ва 2016 йилда 6,1 °С ни ташкил этиб, кўп йиллик ўртача ойлик ҳаво ҳароратига (0,2 °С) нисбатан илиқ ҳаво ҳарорати юқори бўлди.

1-расм

Асосий қисм. Тажриба натижалари таҳлили. Тадқиқ этилган “Саломат” ва “Мумтоз” ерэнғоқ навлари ҳосил элементларига ўрганилган омилларнинг таъсири сезиларли даражада бўлганлиги кузатилди.

Ўрганилган ерэнғоқ навларида бир туп ўсимликдаги етилган ва етилмаган ёнғоқлар сони аниқланди. “Саломат” ва “Мумтоз” навларида назорат 1 ва 7-вариантларда ҳосил бўлган дуккаклар сони энг кам миқдорда бўлиб, бу навлар бўйича бир туп ўсимликдаги дуккаклар сони 17 ва 20 дона ва шундан 12 ва 13 дона ёнғоқ етилган ва 5 ва 6 донаси етилмаганлиги, етилган ёнғоқларнинг миқдори 68,6 ва 67,8 ни ташкил этди.

Тажрибада минерал ўғит меъёрлари $N_{150}P_{150}K_{100}$ кг/га меъёрда қўлланган 3-4-вариантда бир туп ўсимликда “Саломат” навида ўртача 31 дона ёнғоқлар ҳосил бўлган, шундан 23 дона ёнғоқ (74,9%) етилган ва 8 донаси (25,1%) етилмаган. Назорат вариантыга нисбатан таққослаб кўрилганда минерал ўғитларни қўллаш ерэнғоқ навлари ҳосил кўрсаткичларига таъсири юқори бўлганлиги кузатилди. Жумладан: минерал ўғит меъёрлари $N_{150}P_{150}K_{100}$ кг/га меъёрда қўлланган 3-4-вариантларда назорат навида нисбатан “Саломат” ва “Мумтоз” навларида ўртача 14 ва 16 дона ёнғоқлар бир туп ўсимликда кўп миқдорда ҳосил бўлганлиги қайд этилган.

Энг юқори биометрик кўрсаткичлар “Микрозим-2” биостимулятори уруғни экишдан олдин, гуллаш ва дуккаклаш фазаларида қўлланган, шунингдек,

минерал ўғитлар билан $N_{150}P_{150}K_{100}$ кг/га меъёрда озиклантириш ишлари амалга оширилган 6-12-вариантларда қайд этилди.

“Саломат” ва “Мумтоз” навларида назорат 1-7-вариантларга нисбатан бир туп ўсимликдаги етилган ва етилмаган ёнғоқлар сони ўртача 15 ва 18 дона ёнғоқлар бир туп ўсимликда кўп миқдорда ҳосил бўлганлиги, шундан 14 ва 17 дона етилган ёнғоқлар ва 2-3 дона етилмаган ёнғоқлар ҳамда етилган ёнғоқларнинг миқдори 12,6% ва 11,8% юқори бўлганлиги қайд этилди.

Бир ўсимлик маҳсулдорлигини аниқлаш бўйича олинган маълумотларга кўра 1 ва 7-назорат вариантларида “Саломат” ва “Мумтоз” навларида 10,2 ва 9,56 граммни ташкил этди. Олиб борилган дала тажрибаларида ер ёнғоқ навларига “Микрозим-2” биостимулятори уруғни экишдан олдин, гуллаш ва дуккаклаш даврларида қўлланилган 4 ва 10-вариантларда бир ўсимлик маҳсулдорлиги биостимулятор ҳислибига назорат вариантларига нисбатан “Саломат” навида 1,49 гр ва “Мумтоз” навида 1,68 грамм юқори маҳсулдорлик қайд этилган.

Бир туп ўсимлик маҳсулдорлигига “Микрозим-2” биостимуляторига нисбатан минерал ўғитлар сезиларли даражада таъсир этиши кузатилди. Мисол учун 2-8-вариантларда тажриба маълумотлари ўртачасига кўра, минерал ўғитлар билан $N_{150}P_{150}K_{100}$ кг/га меъёрда озиклантириш ишлари амалга оширилганда бир туп ўсимликдаги етилган ёнғоқлар сони 1-назорат вариантига нисбатан 6-вариантда 11 дона, жами ҳосил бўлган ёнғоқлар сони бўйича 15 дона ва етилган ёнғоқларнинг миқдори эса 6,3% юқори бўлган.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, гарчи тажрибада ўрганилган бу ер ёнғоқ навлари биологик хусусиятларига кўра юқори ҳосилли навлар сифатида таъриф этилсада, минерал ўғитлар билан озиклантирилмаганда ҳосил элементлари ва охир-оқибат ҳосилдорлик кўрсаткичлари кескин пасайиб кетиш ҳолати қайд этилди. Бундан шундай хулосага келиш мумкинки, Тошкент вилоятининг типик бўз тупроқлари шароитида ер ёнғоқ навларини парваришлаб, улардан юқори ва сифатли ҳосил етиштиришда минерал ўғитлар, шунингдек тажрибада тадқиқ этилган “Микрозим-2” биостимуляторини қўллаш юқори самарадорликка эришиш имконини беради.

№	Бир ўсимликдаги ёнғоқлар сони, дона	Етилган ёнғоқ-	Бир туп ўсимлик	Бир ўсимлик	Мағзининг	1000 дона
---	-------------------------------------	----------------	-----------------	-------------	-----------	-----------

	етил-ган	етил-маган	жами	ларнинг микдори, %	маҳсулдорлиги, г	-даги ёнғоклар вазни, г	чиқиши, %	уруғ вазни, г
“Саломат” нави								
1	12	5	17	68,67	10,20	6,75	66,2	510,1
2	23	8	31	74,98	21,56	15,59	72,3	536,3
3	16	7	23	70,61	10,63	7,21	67,8	516,1
4	19	6	25	75,02	11,69	8,11	69,4	518,5
5	24	7	31	77,62	21,50	15,67	72,9	538,1
6	26	6	32	81,24	23,30	17,22	73,9	539,8
“Мумтоз” нави								
7	13	6	20	67,84	9,56	6,39	66,8	673,8
8	27	9	36	74,74	24,32	18,10	74,4	702,2
9	18	8	26	70,14	9,81	6,77	69,1	679,5
10	24	8	32	74,21	11,24	7,88	70,1	681,6
11	28	8	36	78,04	24,39	18,31	75,1	703,6
12	30	8	38	79,65	26,23	20,07	76,5	705,4

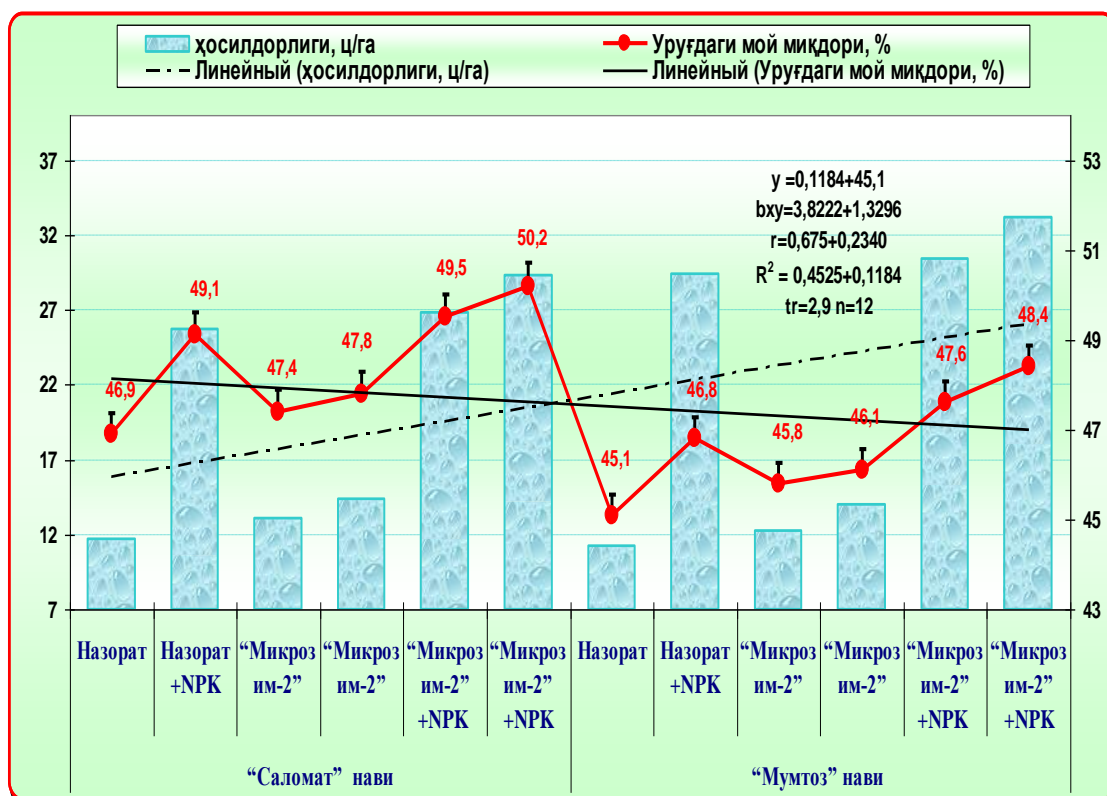
2-жадвал

Ерёнғок навларининг ҳосил элементларига “Микрозим-2” биостимуляторининг таъсири

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, гарчи тажрибада ўрганилган бу ерёнғок навлари биологик хусусиятларига кўра юқори ҳосилли навлар сифатида таъриф этилсада, минерал ўғитлар билан озиклантирилмаганда ҳосил элементлари ва охир-оқибат ҳосилдорлик кўрсаткичлари кескин пасайиб кетиш ҳолати қайд этилди. Бундан шундай хулосага келиш мумкинки, Тошкент вилоятининг типик бўз тупроқлари шароитида ерёнғок навларини

парваришлаб, улардан юқори ва сифатли ҳосил етиштиришда минерал ўғитлар, шунингдек тажрибада тадқиқ этилган “Микрозим-2” биостимуляторини қўллаш юқори самарадорликка эришиш имконини беради. Энг юқори бир туп ўсимлик маҳсулдорлик кўрсаткичи 6 ва 12-вариантларда бўлганлиги аниқланди. Бу вариантларда “Саломат” ва “Мумтоз” ерёнғок навларига “Микрозим-2” биостимуляторини уруғни экишдан олдин, гуллаш ва дуккаклаш фазаларида қўллаш ҳамда минерал ўғитлар билан $N_{150}P_{150}K_{100}$ кг/га меъёردа озиклантириш ишларининг амалга оширилганлиги оқибатида назорат 1 ва 7-вариантларга нисбатан “Саломат” навида 13,1 грамм ҳамда “Мумтоз” навида эса 16,67 грамм юқори миқдорда маҳсулдорликка эришилган.

Бир туп ўсимликдаги ёнғоклардан мағизнинг чиқиш даражасига “Микрозим-2” биостимуляторини соф ҳолда қўлланилган 3-4-9-10-вариантларга нисбатан минерал ўғитлар билан қўшиб биргаликда қўлланилган 5-6-11-12-вариантларда самарадорлиги юқори бўлганлиги аниқланди. Жумладан: 6 ва 12-вариантларда “Микрозим-2” биостимуля-торини уруғни экишдан олдин, гуллаш ва дуккаклаш фазаларида қўллаш ҳамда минерал ўғитлар билан $N_{150}P_{150}K_{100}$ кг/га меъёрдa озиклантириш ишлари амалга оширилганда бир туп ўсимликдаги ҳосил бўлган ёнғоклардан мағизнинг чиқиши 1-назорат вариантыга нисбатан 6-вариантда “Саломат” навида 7,7%, ҳамда “Мумтоз” навида 7-назорат вариантыга нисбатан 12-вариантда 9,7% юқори бўлганлиги қайд этилди.

9-Расм. “Микрозим-2” биостимуляторининг ерёнғоқ навлари ҳосилдорлиги ва уруғдаги мой миқдорига таъсири

Тажрибада “Микрозим-2” биостимулятори таъсирида ерёнғоқ навларининг дуккак ҳосилдорлиги ва уруғдаги мой миқдори орасида юқори даражада ижобий корреляцион боғлиқлик мавжудлиги ($r=0,675$) аниқланган (2-расм).

Тажрибада “Микрозим-2” биостимулятори ва ўғит меъёрларининг ҳосилдорлик кўрсаткичларига таъсири кузатилди. “Саломат” ва “Мумтоз” навларида энг паст дуккак ҳосилдорлиги назорат вариантларда бўлганлиги кузатилиб, навлар бўйича 11,7 ва 11,2 ц/га ни ташкил этди.

“Микрозим-2” биостимулятори ерёнғоқ навлари уруғларини экишдан олдин қўлланилган 3 ва 9-вариантларда назорат 1 ва 7-вариантларга нисбатан дуккак ҳосилдорлиги “Саломат” навида йиллар бўйича 1,2-1,6-1,4 ц/га ва ўртача 1,4 ц/га ҳамда “Мумтоз” навида эса 1,0-1,3-1,1 ц/га ва ўртача 1,1 ц/га юқори ҳосилдорликни ташкил этди. Аммо, юқорида таъкидлаб ўтилганидек, ўсишни ростловчи “Микрозим-2” биостимулятори умуман қўлланилмаган, фақат минерал ўғитлар билан озиқлантириш ишлари амалга оширилган 2 ва 8-вариантларда дуккак ҳосили назорат 1 ва 7-вариантларга таққослаб кўрилганда, сезиларли даражадаги фарқлар қайд қилинди. Мисол учун олайлик 2-вариантни, бу вариантда тадқиқ этилган “Саломат” навида минерал

Ўғитларни қўллаш ҳисобига йиллар кетма-кетлиги бўйича назорат 1-вариантга нисбатан 13,5-14,4-10,1 ц/га юқори ҳосилдорликка эришилган.

“Мумтоз” навида дуккак ҳосилдорлиги назорат 7-вариантда “Саломат” навида нисбатан пастроқ бўлганлиги кузатилди. Бундан кўришиб турибдики, “Мумтоз” нави сув, озика элементлари, тупроқ унумдорлигига талабчанлиги юқори бўлган нав. Буни исботи сифатида 8-вариантни олайлик, минерал ўғитларни йиллик меъёри $N_{150}P_{150}K_{100}$ кг/га ни ташкил этганда, бу навнинг ҳосилдорлик потенциали кескин суръатларда ошганлиги қайд этилди.

Бу кузатувларда навларнинг биологик хусусиятларига боғлиқ холда ва шунингдек, ташқи омиллар таъсирида дуккак ҳосилдорлигида сезиларли фарқлар қайд этилди. Жумладан: 8-вариантда “Мумтоз” навидан олинган дуккак ҳосили йиллар бўйича 28,4-30,5-29,3 ц/га ни ташкил этди. Бу навда минерал ўғитлар билан озиклантириш ишларининг амалга оширилиши ҳисобига 7-назорат навида нисбатан 17,8-18,7-18,1 ц/га юқори ҳосил олинган.

“Микрозим-2” биостимуляторини уруғни экишдан олдин, гуллаш ва дуккаклаш даврларида қўллаш ерёнғоқ навлари ўсиб ривожланиш жараёнига ижобий таъсир этиши кузатилди. Назорат вариантыга нисбатан ўсимликларнинг ташқи морфологик белгиларидаги фарқлар ҳам сезиларли бўлди. Мисол учун ерёнғоқ навлари барглари олайлик, назорат вариантыда ерёнғоқ навлари барглари кичикроқ, оч яшил рангли, гуллаш-дуккаклаш даврларида баргларнинг кундуз кунлари ёпилиб олиши, яъни ўсимлик ўзида сув ва озика элементлари етишмаслиги кузатилганда транспирация коэффициентини шу усулда камайтириш ҳисобига яшовчанлигини сақлаб турганлиги фенологик кузатувларда қайд этилди.

3-жадвал

Ерёнгоқ навлари ҳосилдорлиги ва мой микдорига Микрозим-2 биостимуляторининг таъсири (2014-2016 йй)

№	Йиллар			3 йилда ўртача	Қўшимчалари		Уруғдаги мой микдори, %
	2014	2015	2016		ўғитдан	биостиму- лятордан	
“Саломат” нави							
1	11,2	12,3	11,5	11,7	-	-	46,9
2	24,7	26,7	25,6	25,7	14,0	-	49,1
3	12,4	13,9	12,9	13,1	-	1,4	47,4
4	13,5	15,4	14,2	14,4	-	2,7	47,8
5	25,8	28,1	26,6	26,8	13,8	1,4	49,5
6	27,9	30,9	29,1	29,3	14,9	2,7	50,2
“Мумтоз” нави							
7	10,6	11,8	11,2	11,2	-	-	45,1
8	28,4	30,5	29,3	29,4	18,2	-	46,8
9	11,6	13,1	12,3	12,3	-	1,1	45,8
10	13,0	15,1	14,0	14,0	-	2,8	46,1
11	29,4	31,7	30,2	30,4	18,1	1,1	47,6
12	31,8	34,8	33,1	33,2	19,2	2,8	48,4
2014 йил ЭКФ ₀₅ = 0,46 ц/га ЭКФ ₀₅ =3,68%							
2015 йил ЭКФ ₀₅ = 0,39 ц/га ЭКФ ₀₅ =3,30%							
2016 йил ЭКФ ₀₅ = 0,51 ц/га ЭКФ ₀₅ =3,72%							

Тажрибанинг 6-вариантида “Саломат” навидан олинган ҳосилдорлик илмий тадқиқот ишлари олиб борилган йиллар бўйича ўртача 27,9-30,9 ц/га ни ташкил этди.

Тажрибадаги энг юқори дуккак ҳосилдорлиги 12-вариантда “Мумтоз” навида йиллар кетма-кетлиги бўйича 31,8-34,8-33,1 ц/га ни ташкил этди. Навлар ўртасидаги кузатув натижалари шундан далолат берадики, “Саломат” нави ҳосилига (29,3 ц/га) нисбатан уч йилда ўртача “Мумтоз” навида 3,9 ц/га юқори ҳосил олинган.

Ерёнғоқнинг “Саломат” нави уруғидаги мой миқдори 1-назорат вариантда 46,9% ни ташкил этган бўлса, “Микрозим-2” биостимулятори уруғни экишдан олдин, гуллаш ва дуккаклаш фазаларида қўлланилган 4-вариантда 0,9% ва минерал ўғитлар $N_{150}P_{150}K_{100}$ кг/га меъёрда қўшиб қўлланилган 6-вариантда эса назоратга нисбатан 3,3% юқори бўлган.

“Мумтоз” навининг биологик хусусиятига боғлиқ ҳолда уруғидаги мой миқдори “Саломат” навига нисбатан бирмунча пастроқ бўлиши кузатилди. Жумладан, назорат 2-вариантда уруғдаги мой миқдори 45,1% ни ташкил этди. Тажрибада “Микрозим-2” биостимуляторини соф ҳолда қўлланилганга нисбатан минерал ўғитлар билан қўшиб қўллаш самарадорлиги юқори бўлганлиги кузатилиб, бу навда уруғдаги мой миқдори 11 ва 12-вариантларда энг юқори миқдорда (47,6-48,4%) бўлганлиги қайд этилди.

Қисқача хулоса. Ерёнғоқнинг “Саломат” ва “Мумтоз” навларида “Микрозим-2” биостимуляторини уруғни экишдан олдин 30 л/т, гуллаш ва дуккаклаш даврларида 40 л/га меъёрда ишлов берилиб, минерал ўғитлар $N_{150}P_{150}K_{100}$ кг/га меъёрда озиклантирилганда 27,9-34,8 ц/га ҳосил етиштиришга эришилди ва ерёнғоқда биостимуляторларни қўллаш технологияси ишлаб чиқилди.

Адабиётлар:

1. Xudayqulov J.B., Atabaeva X.N. O‘simlikshunoslik. “Fan va texnologiya” nashriyoti, Toshkent- 2018 y. Darslik. 25.5 b.t. 407-b.
2. Khudaykulov J.B., Atabaeva Kh.N., Nurbekov A.I., Kassam A. Plant Science. “Fan ziyosi” nashriyoti, ISBN 978 9943 6594 9 0. Toshkent-2021 y. Darslik (Инглиз тилида). 25 b.t. 398-b.
3. Худайқулов Ж.Б., Атабаева Х.Н. Ерёнғоқ. Монография. “Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси асосий кутубхонаси” босмахонасида чоп этилган. Босма табағи 8,75. 140 бет. ISBN 978-9943-565-68-5. Тошкент – 2019.
4. www.ziyonet.uz;

Matematika-tarixda, hozirda va kelajakda

Jo'rayev Doniyor Qandiyor o'g'li

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada matematika tarixi, matematikaning hozirgi davirda rivojlanishiga hissa qo'shgan olimlar hamda matematikaning kelajakdagi ahamiyati haqida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: matematika tarixi, raqam, arifmetik amallar, fazo, diskret matematika. Matematika tarixi — matematika tarixining bir nechta tasniflari mavjud bo'lib, ulardan biriga ko'ra matematik bilimlarning rivojlanishi bir necha bosqichlarga bo'linadi:

Haqiqiy ob'ektlar va bir hil ob'ektlar to'plamining idealizatsiyasi sifatida geometrik shakl va raqam tushunchasini shakllantirish. Turli xil sonlarni, uzunliklarni, maydonlarni va hajmlarni solishtirish imkonini bergan sanash va o'lchashning paydo bo'lishi.

Arifmetik amallarning ixtirosi. Arifmetik amallarning xossalari, oddiy figuralar va jismlarning maydonlari va hajmlarini o'lchash usullari to'g'risidagi bilimlarni empirik (sinov va xatolik yo'li bilan) to'plash. Antik davrdagi shumer-bobil, xitoy va hind matematiklari bu yo'nalishda ancha oldinga siljishgan. Qadimgi Yunonistonda mavjud bo'lganlar asosida yangi matematik haqiqatlarni qanday olish mumkinligini ko'rsatadigan deduktiv matematik tizimning paydo bo'lishi. Qadimgi yunon matematikasining toj yutug'i Yevklidning elementlari bo'lib, u ikki ming yil davomida matematik qat'iylik standarti rolini o'ynagan.

Raqamlar jadvali

Yevropacha (g'arbiy arablardan kelib chiqqan)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Arabcha-hindcha	٠	١	٢	٣	٤	٥	٦	٧	٨	٩
Sharqiy arabcha-hindcha (Fors va urdu)	٠	١	٢	٣	٤	٥	٦	٧	٨	٩
Devanagaricha (hind)	०	१	२	३	४	५	६	७	८	९
Xitoycha	〇	一	二	三	四	五	六	七	八	九
Tamilcha		௦	௧	௨	௩	௪	௫	௬	௭	௮

19-asr oxiri — 20-asr boshlari M. tarixida misli ko‘rilmagan yuksalish yillari bo‘ldi. 1893-yilda Chikagoda Amerika qit‘asi ochilishining 400 yilligi munosabati bilan keng xalqaro miqyosda M. kongressi o‘tkazildi. Kongressda dunyo matematiklari muntazam uchrashib, eng yangi natijalar haqida ma‘ruzalar qilib turishlari zarurati e‘tirof etildi. Dastlabki rasmiy xalqaro M. kongresslari 1897-yilda Syurixda va 1900-yilda Parijda o‘tkazildi. Syurix kongressida A. Puankarening g‘oyalari yetakchi mavzuni tashkil etgan bo‘lsa, Parij kongressida esa D. Hil-bert o‘zining mashhur 23 muammosini bayon etdi. Puankare g‘oyalari va Hil-bert konsepsiyasi M.ning 20-asr davomidagi taraqqiyotiga juda unumdor ta‘sir ko‘rsatdi.

Ammo M. asoslariga chuqurroq kirishilgani sayin muammolar ham o‘tkirlashib bordi — 20-asrning boshlari M. tarixidagi eng chuqur inqirozga to‘qnash keldi — M.ning asoslarida chuqur ziddiyatlar ochila boshladi (Burali — Forti, Rassel, Rishar, Grelling paradokslari). Ularni yengib o‘tish yo‘lidagi urinishlar natijasida to‘plamlar nazariyasining aksiomatik nazariyasi yaratildi (Sermelo, Frenkel, Bernays, J. Fon Neyman) va „M. binosi yaxlit mukammal loyiha asosiga qurilgani“ haqidagi Hilbert tasavvuri qayta tiklandi.

20-asrning 1-choragida M.da qat‘iy isbot g‘oyasi batamom shakllandi. Shu asosda N. Burbaki butun M.ning asosiy qismini yagona usul — natijalarni eng umumlashgan tarzda bayon qilish maqsadida „Matematika elementlari“ nomli ko‘p jildli monografiyani chop etishga kirishdi. Burbaki targ‘ib qilgan uslub M.ning ayrim (abstrakt) sohalari rivojiga katta turtki berdi. Bir kator davlatlarda (jumladan, sobiq Ittifokda) M.ni o‘qitish „burbakizm“ uslubida isloh qilina boshladi, lekin muvaffaqiyatsiz chiqqan bu tajriba M. ta‘limida hozirgacha yengib o‘tilmagan muammolarni keltirib chiqardi.

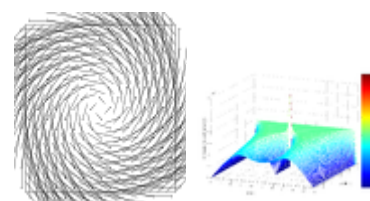
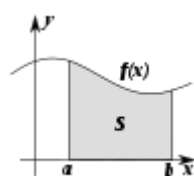
20-asr o‘rtalaridan M. ikki yo‘nalishda rivojlana bordi: bir tomondan, ilmiytexnik taraqqiyot ehtiyoji bilan differensial tenglamalar, matematik fizika, chekli M., ehtimollar nazariyasi, hisoblash M.si klassik sohalar kengayib, o‘ta tarmoqlashib ketdi, ikkinchi tomondan, M.ning ichkm rivojlanish qonunlaridan kelib chiqqan masalalar birinchi o‘rinda turuvchi, tatbiq doirasi juda tor, o‘ta abstrakt sohalar (umumiy algebra, differensial va algebraik geometriya, topologiya, funksional analiz kabi) sohalar xilma-xil yo‘nalishlarni vujudga keltirdi. Rivojlangan mamlakatlarda shakllangan yirik ilmiy maktablar tor sohalar bo‘yicha yo‘nalishlarga bo‘lina boshladi. 20-asrgacha M. aloxida olimlarning mashg‘ulot obyekti bo‘lib kelgan bo‘lsa, so‘nggi yuz yilda jamoaviy faoliyat tabiatini kasb eta boshladi. Ilmiy jur.lar, risolalar, ilmiy to‘plamlar, maqolalar soni geometrik progressiya bo‘yicha o‘sa boshladi. Bu esa, o‘z navbatida, M. taraqqiyotida yana bir muammo — turli yo‘nalishlar o‘rtasida aloqalarning susayishi, bayon uslubining

ogʻirlashib ketishi, isbotlarning toʻgʻriligini tekshirib koʻrishni hamda natijalarning toʻgʻriligi yo notoʻgʻriligiga ishonch hosil qilishni murakkablashtirdi, mavzularning gʻoyat maydalashib ketishiga olib keldi. Yaxlit „matematik“ kasbi „algebraist“, „geometr“, „topolog“, „ehtimolchi“ va „funktionalchi“ kabi oʻnlab ixtisoslarga, ularning har biri ham bir-birini deyarli tushunmaydigan yuzlab tor shoxobcha mutaxassislariga boʻlinib keta boshladi. Bu hodisani M. Klayn „M.ning yangi inqirozi“ deb baholadi.

Garchi bu tabiatan tashkiliy inqiroz hali toʻliq yengib oʻtilmagan boʻlsada, 20-asr nihoyasida M.da yangi koʻtarilish yuz berdi, xususan, Fermaning katta teoremasi isbotlandi (E. Uayls), M.ning bir-biridan yiroq sohalari oʻrtasida chuqur aloqalar ochila boshladi. M. sohasida taʼsis etilgan xalqaro Fields medaliga sazovor boʻlgan ishlarning koʻpchiligi M.ning bir-biridan mustaqil uch-toʻrt sohasiga oid tushuncha va usullar qoʻllanib olingan natijalar ekani „M. — yaxlit fan“ degan konsepsiyaga qaytadan jon bagʻishladi. AQSH lik matematik D. Knut tomonidan universal Tex matn muharriri ishlab chiqilishi va elektron aloqa vujudga kelishi 21-asrda M. rivojlanishi uchun yangi ufklarni ochib bermoqda. Bugun P. Dirakning quyidagi ramziy taʼrifi yana ham oʻrinliroq: „M. bu — istalgan tabiatli abstrakt tu-shunchalar bilan ishlash uchun maxsus moslashgan quroldir. Bu borada uning qudratiga cheku chegara yoʻq“.

Matematik asosiy tushunchalari

Transformatsiya

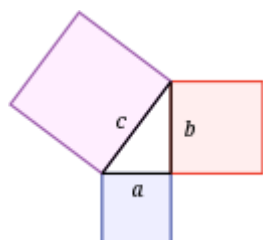

Matematik analiz

Vektor hisoblari

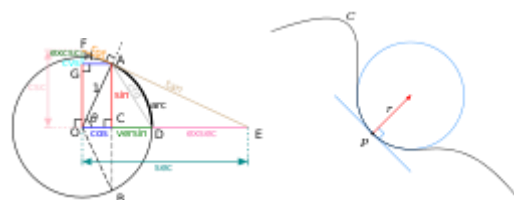
Differensial tenglamalar

Fazo

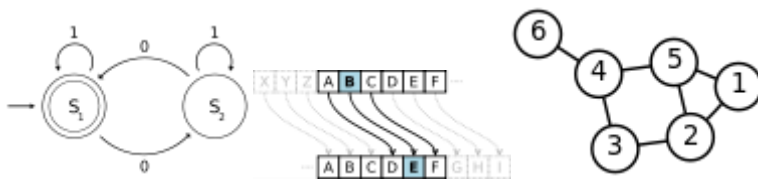
Geometriya

Trigonometriya

Differensial geometriya

Diskret matematika

Yechimlar nazariyasi

Kriptografiya

Graflar nazariyasi

Bugun yurtimizda chuqur tarixiy asosga ega va zamonaviy taraqqiyot uchun juda muhim fanlardan biri bo'lgan matematikaga ham katta e'tibor qaratilmoqda. Muhammad Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Mirzo Ulug'bek singari ulug' ajdodlarimiz tamal toshini qo'ygan bu fan so'nggi yillarda o'zining yangi rivojlanish bosqichiga kirdi, deb bemalol ayta olamiz.

Davlatimiz rahbarining 2017-yil 17-fevraldagi "Fanlar akademiyasi faoliyati, ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yana-da takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq O'zbekiston Milliy universiteti huzuridagi Matematika instituti Fanlar akademiyasi tarkibida qayta tashkil etildi.

Ayni paytda Prezidentimizning 2019-yil 9-iyuldagi "Matematika ta'limi va fanlarini yana-da rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llabquvvatlash, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining V.I.Romanovskiy nomidagi Matematika instituti faoliyatini tubdan takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida"gi hamda 2020-yil 7-maydagi "Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish choratadbirlari to'g'risida"gi qarorlari qabul qilindi. Ushbu qarorlar orqali matematika fani va ta'limini rivojlantirish, xalqaro standartlarga moslashtirish uchun mavjud muammolarni bartaraf etish tizimi yaratib berildi. Masalan, matematika bo'yicha xalqaro konferensiyalarda, talabalar o'rtasida o'tkaziladigan xalqaro olimpiadalarda, seminar treninglarda ishtirok etish imkoniyati yaratildi. Prezidentimiz tashabbusi bilan Matematika fani va ta'limini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi tashkil etildi. Jamg'arma mablag'lari hisobidan matematika sohasidagi olimlar va yosh tadqiqotchilarning xorijdagi xalqaro ilmiy amaliy tadbirlarda ishtiroki ta'minlanmoqda. Talabalarning matematika fani bo'yicha xalqaro olimpiadalardagi ishtiroki qo'llab-quvvatlanmoqda, matematika ta'limi uchun zarur ilmiy va hisoblash asbob uskunalari xarid qilish dasturlari amalga oshirilmoqda.

Matematika ta'lim yo'nalishlarida ta'lim olayotgan talabalar va tadqiqotchilar uchun akademik T.Sarimsoqov nomidagi stipendiya ta'sis etildi. O'zbekiston matematika jamiyatining xalqaro aloqalarini kengaytirish va Xalqaro matematiklar jamiyatiga to'laqonli a'zo bo'lishini ta'minlash choralari ko'rilmoqda.

Yuqorida qayd etilgan hujjatlar orqali olimlarimiz uchun yana qator imkoniyatlar yaratildi. Jumladan, 2020-yilda Matematika ins titutiga ilmiy darajalar berishda mustaqillik berildi. Qoraqalpog‘iston Respublikasida, Buxoro, Namangan, Samarqand, Xorazm viloyatlarida institutning hududiy bo‘linmalari tashkil etildi. Hozirgi kunda bu bo‘linmalarda 22 fan doktori, 22 fan nomzodi va fizikamatematika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) faoliyat yuritmoqda. Bo‘linmalar viloyatlardagi universitetlar binolarida joylashgan bo‘lib, bu yoshlar va talabalar bilan ishlash va ularni matematika faniga qiziqtirish uchun juda qulaydir.

Oxirgi uch yil davomida olimlarimizning maoshi deyarli 3 barobar oshdi. Matematika instituti uchun yangi, zamonaviy, innovatsion bino qurildi. Bugun hamma narsamiz bor! Endi zavq bilan ishlab, natija ko‘rsatishimiz lozim.

Ta’kidlash kerakki, Matematika instituti o‘z faoliyati davomida mazkur fanni rivojlantirishga, yurtimiz uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlashga sezilarli hissa qo‘shdi va matematik tadqiqotlarning jahon darajasida e’tirof etilgan markazlaridan biriga aylandi.

Hozir ham institut xodimlari qator yutuq va natijalarga erishmoqda. Institutda funksional analiz, differensial tenglamalar, ehtimollar nazariyasi va algebra bo‘yicha ilmiy maktablar shakllandi hamda muvaffaqiyatli rivojlanmoqda.

Institut tarixi yutuqlarga boy. Xodimlarning ilmiy tadqiqotlari besh marta O‘zbekiston davlat mukofotiga sazovor bo‘lgan. 12 nafar taniqli olim O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining haqiqiy a’ziligiga, ikki nafari esa nufuzli Jahon fanlar akademiyasi (TWAS) a’ziligiga saylangan.

Olimlarimizdan besh nafari TWASning yosh olimlar bo‘limi tanlovlarida g‘olib chiqqan. Olimlarimiz mehnatini chet ellik hamkasblar ham e’tirof etmoqda. Masalan, institutimiz xodimi U.Roziqovning maqolasiga xorijning nufuzli jurnali keltirgan taqrizda u “...one of the authors is a wellknown expert”, ya’ni “juda taniqli ekspert...”, deb e’tirof etilgan. Bunday e’tiroflar o‘zbek matematiklarining ko‘piga nisbatan qo‘llanilgan. Aytmoqchimanki, bugungi kunda o‘zbekistonlik matematiklarning ilmiy maktablari o‘z mavqeini xalqaro darajada saqlab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Metodologiyasi: Puankare A., O, M., 1990;
2. Klayn M., Matematika, M., 1984;
3. Klayn M., Matematika. M., 1988;
4. M. tarixi, to‘plamlar, T. 2000;
5. Matematika tarixi (3 bo‘lim), M, 1970—72;

SPEECH ACT VERBS

Ziyaeva Dilnoza Anvarovna

Bukhara State Medical Institute named after Abu Ali ibn Sina

+998994556999

Exploring Speech Verbs: A Comparative Analysis of English and Uzbek Languages

Speech verbs play a pivotal role in both English and Uzbek languages, serving as essential tools for communication and expression. They enable speakers to convey dialogue, thoughts, emotions, and actions effectively. In this article, we will delve into the functions, roles, and usage of speech verbs in both languages, exploring their nuances and significance in various contexts, including the speech of different characters.

Functions and Roles of Speech Verbs:

In both English and Uzbek, speech verbs serve several functions:

- Attribution of Speech:** Speech verbs attribute dialogue to specific characters, indicating who is speaking. For example, in English, verbs like "say," "speak," and "shout" perform this function. Similarly, in Uzbek, verbs such as "aytsin," "deysin," and "qarang" fulfill the same role.
- Expressing Manner of Speech:** Speech verbs convey the manner in which speech is delivered, whether it's whispered, shouted, or muttered. These verbs add depth and emotion to dialogue. For instance, in English, "whisper," "yell," and "mutter" fulfill this function, while in Uzbek, "hiss et," "yig'la," and "qizqizla" serve a similar purpose.
- Conveying Emotion and Tone:** Speech verbs contribute to the portrayal of emotions and tones in dialogue. They help in communicating whether speech is angry, joyful, sarcastic, or hesitant. English verbs such as "plead," "mock," and "stammer" carry emotional connotations, just like their Uzbek counterparts, including "yomonlash," "qizg'inchli," and "og'zidan chiqarmoq."
- Reporting Speech:** Speech verbs are crucial in reported speech, where characters recount or narrate what someone else said. English verbs like "report," "claim," and "state" serve this purpose, while Uzbek equivalents like "aytdi," "so'zlab," and "haqiqat" fulfill a similar role.

Usage in Different Characters' Speech:

The usage of speech verbs varies depending on the characteristics, personalities, and contexts of different characters. Let's explore how different types of characters might employ speech verbs:

1. **Protagonist:** Protagonists often use a diverse range of speech verbs to articulate their thoughts, feelings, and intentions. They may employ assertive verbs like "declare" or "assert" to convey confidence or uncertainty, depending on the situation.
2. **Antagonist:** Antagonists may utilize speech verbs with manipulative or aggressive undertones to intimidate or deceive others. Verbs like "threaten," "manipulate," or "sneer" might characterize their speech, reflecting their antagonistic nature.
3. **Supporting Characters:** Supporting characters may use speech verbs that align with their role in the narrative. For instance, a mentor figure might employ comforting verbs like "assure" or "encourage," while a comedic sidekick could use humorous verbs like "quip" or "joke."
4. **Background Characters:** Background characters often employ simpler speech verbs to convey basic communication without overshadowing the main dialogue. Verbs like "ask" "reply" or "respond" are common in their speech.

Comparative Analysis:

While both English and Uzbek languages share similarities in the functions and usage of speech verbs, there are also distinct differences influenced by linguistic and cultural factors. English tends to have a broader array of speech verbs, allowing for finer nuances in expression, while Uzbek may rely more on contextual cues and intonation to convey meaning.

In conclusion, speech verbs play a vital role in both English and Uzbek languages, facilitating effective communication and expression in various contexts. Their usage not only attributes dialogue but also adds depth, emotion, and tone to characters' speech, enriching the narrative and enhancing the reader's or listener's experience. Understanding the nuances of speech verbs in different languages enables writers and speakers to craft compelling dialogue that resonates with audiences across cultures.

Classes of Speech Act Verbs

Different types of speech act verbs are categorized based on special resource situation types. These types stem from the role of the utterance and the attitudes of the speaker, which are essential components of the overall resource situation type. Speaker attitudes encompass the speaker's stance towards the proposition, intention, and presuppositions. The propositional attitude of the speaker may involve belief, desire, or evaluation of the proposition. The role of the utterance is delineated by properties of the propositional content, including the type of event, agent, and temporal reference.

For instance, the verb "order" lexicalizes the specification of a future action by the addressee. Various combinations of speaker attitudes and properties of propositional content form distinct special resource situation types, associated with specific speech act verbs. Additionally, there exists a class of verbs known as "declarations," which are speech acts where the speaker, as a representative of an institution, brings about an institutional fact without necessarily expressing personal attitudes.

Declaratives differ from other speech act verbs in that they do not lexicalize speaker attitudes beyond the intention to establish a particular institutional fact. Examples of declaratives include verbs like "absolve," "baptize," and "nominate." Similar taxonomies of speech act verbs have been proposed by scholars such as Austin, Vendler, Bach, and Harnish. These classifications, though differing in details, generally encompass categories like statements, invitationals, authoritatives, and expressives, each comprising various types of speech acts based on the speaker's intentions and attitudes.

Speech acts are actions performed through speech, and the meanings of speech act verbs often align with properties of these actions. The components of speech acts and speech act verbs share significant similarities, as observed through their overlapping elements. These elements are crucial in determining the conditions under which a speech act is both successful and non-defective. However, not all speech act verbs can be fully described solely based on special resource situation types.

Verbs like "boast," "flatter," and "lie" pose challenges as their meanings encompass evaluations by both the speaker within the resource situation and the speaker describing the act performed by the resource situation speaker, termed the discourse situation. For example, "boast" not only reflects the speaker's positive evaluation of

their own actions but also indicates a negative evaluation by the discourse situation speaker of the resource situation speaker's exaggerated representation. Similarly, "flatter" and "lie" involve a combination of attitudes from both the resource and discourse situations.

This complexity highlights the limitations of a one-to-one correspondence between speech acts and speech act verbs. Despite Austin's assertion that speech act verbs provide a guide to speech acts, differences in their meanings do not always align with differences in illocutionary acts. The absence of a perfect correlation underscores the intricacies of linguistic expression and interpretation.

Performativity adds another layer to the study of speech act verbs, where certain verbs not only denote but also perform a particular speech act. Austin proposed a test to determine performativity by substituting the verb into the formula "I (hereby) x...". Verbs like "order," "promise," and "assert" fall into this category, often being part of institutionalized procedures for bringing about specific institutional facts. However, not all speech act verbs can be used performatively, as some actions require more than mere utterance to be performed effectively. For instance, while "promise" can be used performatively ("I promise to help you"), "convince" cannot be ("I convince you that..."), as it necessitates additional actions beyond speech alone.

Bibliography:

1. Andrew Lakoff, University of Southern California: Preparing for the Next Emergency. April 2007, *Public Culture* 19(2):247-271; DOI:10.1215/08992363-2006-035
2. Robin Tolmach Lakoff (2004). *Language and woman's place*. Text and commentaries. Edited by Mary Bucholtz. Oxford: Oxford University Press. Pp. xiv + 309. ISBN 0-19-5167570.
3. Lakoff, R. (1975). *Language and woman's place*. New York: Harper & Row.
4. Geckeler, H. (1984). Sobre la más moderna y reciente semántica: Análisis del contenido en rasgos distintivos. In H. Geckeler, *Semántica estructural y teoría del campo léxico* (pp. 246-281). Madrid: Editorial Gredos.
5. Pottier, B. (1963). *Recherches sur l'analyse sémantique en linguistique et en traduction mécanique*. Nancy: Université de Nancy.
6. Pottier, B. (1967). *Présentation de la linguistique: fondements d'une théorie*. Paris: Editions Klincksieck. 61

7. Saeed, J. (2009). Chapter 1: Semantics in linguistics. In *Semantics* (pp. 3-21). Oxford: Wiley & Blackwell
8. Saeed, J. (2009). Chapter 3: Word meaning. In *Semantics* (pp. 53-79). Oxford: Wiley & Blackwell.
9. Ziyoyeva, D. A. (2023). SEMANTICS OF THE SPEECH VERBS SPEAK, TALK IN THE ENGLISH LANGUAGE. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(6), 217-225.
10. Anvarovna, D. Z. (2023). PARADIGMATIC ANALYSIS OF SPEECH VERBS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. *Journal of new century innovations*, 38(2), 49-52

KOGNITIV TERMINOLOGIYA TADQIQOTINING ASOSIY ELEMENTLARI

Xolova Madina Boboqulovna
Buxoro davlat tibbiyot instituti
Xorijiy tillar fakulteti
Ingliz tili kafedrası o'qituvchisi
e-mail: madinaxolova1987@gmail.com

Annotatsiya. Terminologiya falsafa, mantiq, nazariy va amaliy tilshunoslik, axborot fani, hisoblash tilshunosligi, sotsiologiya va pragmatikani o'z ichiga olgan turli fanlardan ajralib chiqqan juda ko'p hissalarining markazida bo'lib, o'z tadqiqot ob'ektini turli yo'llar bilan shakllantirdi. Ushbu fanlarning har biri atama va uning semantikasi haqidagi keng tarqalgan g'oyalarni aks ettiruvchi terminologiya tadqiqotlari ko'lamini kengaytirdi va chuqurlashtirdi. Ular nazariy asoslarni, tadqiqot maqsadini, ekspluatatsiya qilingan tushunchalar va usullar to'plamini yaratdilar. Zamonaviy terminologiya tadqiqotning yanada murakkab sohasi sifatida bilish va muloqotni tushinishda oldingi yondashuvlar va yangi istiqbollarni natijalariga asoslanadi. Hozirgi vaqtda bu oldingi maqsadlarga mos kelmaydigan mega fanlararo yondashuv bo'lib, u kognitiv va funktsional nuqtai nazardan atama semantikasi va terminologik tizimlarni aniqroq ifodalashga harakat qiladi.

Kalit so'zlar: terminologiya, kognitiv lingvistika, kognitiv-kommunikativ terminologiya, nominativ birliklar

Tilshunoslik va terminologik tadqiqotlarning so'nggi natijasi "insonning tilga ta'sir qilish yo'lini aniqlash"dir. Bu XXI asr oxirida tilni kognitiv tadqiq qilishning eng asosiy tamoyillaridan biriga aylanib bormoqda. Bu tamoyil antropotsentrik tamoyil deb ataladi. Quvonarli tomoni shundaki, bu tamoyil insonning tafakkuri va nutqiy faoliyatini tushunishning asosi bo'lib, u aqliy qobiliyatlari "til va til bilan o'zaro ta'sir qiluvchi" shaxsning "til kognitiv tizimning bir qismi ekanligini ta'kidlaydigan" kognitiv tadqiqotlarning ta'siri bilan bog'liq (Dirven, Vespoor 1998: xi). Kognitiv tilshunoslik ijtimoiy, psixologik, pragmatik va inson o'zaro ta'sirining boshqa tomonlarini o'z ichiga olgan aqliy va kommunikativ faoliyatini hisobga oladi (Manerko 2016: 129). Ushbu istiqbol tildagi tizimli yo'naltirilgan tadqiqotlardan avtonom tizim sifatida til bilimlarini tavsiflashning kognitiv va funktsional nuqtai nazaridan aks ettirilgan paradigmatic siljish va atamashunoslik fanining bilish, kognitiv qayta ishlash va aloqa jarayonlari bilan bog'liq yangi shakliga aylanishni ko'rsatadi.

Kognitiv (kognitiv-kommunikativ) terminologiya kognitiv lingvistik tadqiqotning asosiy tarmoqlaridan biriga aylandi. U kognitiv asosga ega, ma'ruzachiga yo'naltirilgan, suhbatdoshlarning dunyoni tushunishi bilan bog'langan va tildan foydalanishda kontseptual va diskursiv mexanizmlarni funktsional ravishda bajaradigan tadqiqotni ifodalaydi. Terminologik tadqiqotlar insonning bilish va muloqot maqsadlarini amalga oshirishga yaqinlashmoqda. Kognitiv terminologiya bo'yicha tadqiqotning maqsadi turli xil oddiy tushunchalar spektri orqali ko'rsatilgan bilim tuzilmalarida inson tajribasining umumiy (odatiy) va maxsus xarakterini ifodalovchi tanish, yangi va ko'chirilgan kontseptual elementlar asosida terminologik birliklarning semantik xususiyatlarini ochib berishdir.

Kognitiv yoki kognitiv-kommunikativ terminologiya terminologiya rivojlanishining yangi bosqichi bo'lib, XX asrning 90-yillari oxirida rivojlana boshladi. U atamashunoslik intizomi rivojlanishining oldingi bosqichlaridan uzoqlashdi, garchi u yangi maqsadlar, asoslar, metodologiya va tadqiqot jarayonlari bilan ajralib turadi. Kognitiv va kommunikativ funktsiyalarni taqdim etishda aks ettirilgan. Terminologik tadqiqotlarning asosiy maqsadi tilning kognitiv funktsiyasini ta'riflash, natijada atama shakllanishiga olib keladi. Uning tavsifi darajasi va chuqurligi insonning faqat "mulohaza yuritish qobiliyatlari" va "tarqatilgan qurilmalar" sifatidagi "o'ziga xoslik sohalari" tushunchalarini qamrab oladigan g'oyalardan farq qiladi (Hirschfeld, Gelman 1994: 4, 22). Gap shundaki, kognitiv funktsiya kognitiv lingvistik nazariyadan oldin ko'rib chiqilganidan ko'ra kengroq hodisa sifatida tushuniladi.

Tadqiqotda til tizimi va uning tuzilmalari avtonom bir butunlik sifatida qaralmaydi, balki til xususiyatlari asosida ochilgan hissiy, jismoniy, ijtimoiy, tarixiy, madaniy xususiyatlar asosida tadqiq qilingan til vositalarini hisobga oladi. U muloqot maqsadlarida ishlatiladigan til vositalari yordamida bilimlar inson tomonidan qanday tuzilganligini tushunishga intiladi. Temmermann ta'kidlaganidek, kontseptsiyani kuzatish "... boy kognitiv modellarga kiritilgan" eksperimental epis-temologiya tomonidan tubdan qo'llab-quvvatlanadi (2000: 29). Atamani yaratish har doim ma'lum bir davrda intizomning rivojlanish bosqichiga bog'liq. Keling, shizofreniya atamasi yordamida klinik psixiatriya sohasidagi misolni ko'rib chiqaylik. Lug'atda shizofreniya so'zi yunoncha skhizein, "bo'linish" va "aql" yoki "yurak" degan ma'noni anglatuvchi phrēn (genitiv phrenos) ildizlaridan kelib chiqqanligi tushuntiriladi. Ushbu o'ziga xos atama 1910-yilda shveysariyalik psixiatr Eugen Bleuler (1857-1939) tomonidan "buzilgan uyushmalar, yetuk bo'lmagan xatti-harakatlar, isteriya, gallyutsinatsiyalar va haqiqatga mos kelmaydigan boshqa alomatlar bilan tavsiflangan shaxslarning ruhiy holatini

tavsiflash” uchun kiritilgan. Bu davrda ruhiy kasalliklarni sinchiklab kuzatish, diagnostika qilish, oldini olish va davolashga alohida e’tibor qaratilib, ixtisoslashtirilgan tibbiy yordam ko’rsatishda sezilarli yutuqlarga erishildi. Shizofreniya "g'ayritabiiy xatti-harakatlar va haqiqatni noto'g'ri talqin qilish bilan tavsiflangan ruhiy kasallik" deb ta'riflanadi, bu yerda "ruhiy buzilish" atamasi tibbiyot sohasidagi kasalliklarning o'ziga xos toifasini ifodalaydi. Ammo ilgari, 19-asrning 80-yillarida psixiatriya fanining dastlabki bosqichlarida lotin tilida "erta demensiya" deb tarjima qilingan dementia praecox atamasi ishlatilgan. Ushbu atamaning garchi lotincha ifodasi biroz noaniq bo'lsada, kasallikning asosiy xususiyatini va sindromning yoshga bog'liq jihatini ta'kidlaydi. Shu sababli, shizofreniya atamasi va uning kengroq konteksti inson tajribasining turli o'lchovlarini, jumladan, idrok etish, jismoniylik, ijtimoiy o'zaro ta'sir va boshqa jihatlarni o'z ichiga oladi.

Shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan muloqot faoliyati sifatida tavsiflangan tildan foydalanishda turkumlash jarayoni insonning bilishi, shaxsiy tajribalari va muloqot konteksti bilan shakllanadigan amaliy va moslashuvchidir. U ma'lumotlardan ta'sirlanadi va og'zaki yoki yozma muloqotda ma'ruzachi yoki yozuvchining mo'ljallangan nuqtai nazarini etkazishi mumkin (Manerko, 2014). Koubriakova ta'kidlaganidek, nutq asosan bilim almashish va tinglovchilardan bilim kutishni o'z ichiga olgan kognitiv jarayon bo'lib, ma'lumotni qayta talqin qilishni yoki mavjud bilimlarni aniq maqsadlar uchun qo'llashni talab qiladi (2004: 516). Ixtisoslashgan nutqda nominativ birliklar muhim rol o'ynaydi, ko'pincha ixtisoslik sohasiga qarab 70 dan 95% gacha chastota bilan matn maydonida hukmronlik qiladi. Bu birliklar o'rtasidagi bog'lanishlar nafaqat ularning ma'lum tushunchalar doirasidagi turkumlanishini, balki boshqa munosabatlarni ham o'z ichiga oladi.

Muloqotda terminologik birliklar murojaat qiladigan bilim tuzilmalari, ayniqsa, ular haqiqatda turli tushunchalarni ifodalaganda, sobit yoki statik emas. Novodranova ilmiy bilimlarning rivojlanishi ma'lumotlarni qayta ishlash, uni aqliy leksika doirasida tashkil etish, xotirada saqlash va muhim ma'lumotlarni olish bilan bog'liq bo'lgan kognitiv jarayon ekanligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, u ilmiy matnlarni yaratishni o'z ichiga oladi, bu erda ilmiy kontekstda kommunikativ aktlarning o'zgarishi kuzatiladi. Ixtisoslashgan nutq kognitiv va kommunikativ rollarni bajarishga xizmat qiladi, bunda atama kasbiy bilishning og'zaki natijasiga aylanadi, ilmiy sohaning hozirgi holatini aks ettiruvchi turli xil bilim tuzilmalarini tasvirlaydi. U ixtisoslashgan faoliyat va kasbiy muloqotni boshqarish, inson niyatlari, kontekstual aloqadorlik va ixtisoslashgan o'zaro ta'sirlarning tabiati asosida boshqa belgilar bilan aloqa o'rnatish uchun muhim lingvistik-kognitiv vosita bo'lib xizmat

qiladi. Ixtisoslashgan vositachilik va muayyan bilim sohalarida maxsus maqsadlar uchun tilni (LSP) qurish atamaviy birliklarning ravon semantik chegaralarini ko'rsatadi, ba'zida bilim tuzilmalarining emotsional va baholash tomonlarini o'z ichiga olgan, umumiy va maxsus insoniy tajribalarni ifodalovchi kognitiv jarayonlar ta'sir qiladi. . Ixtisoslashgan muloqotda ma'lum bir vaqtda etkazilgan ma'no ushbu terminologik birliklarning ma'nosini belgilaydi. Engbergning muhim kuzatishi shuni ta'kidlaydiki, bilim o'zining asosiy mohiyatiga ko'ra dinamik va rivojlanayotgan ob'ektdir, ayniqsa domenga xos nutqni tahlil qilishda. Shaxslarning kognitiv tizimlari doirasida bilimlarni o'rganishda uni o'ziga xos dinamik deb e'tirof etish kerak (2007: 35).

Bilim tuzilmalarini o'z ichiga olgan semantika atamalarini tushunish va ularning talqini kognitiv terminologiyada fundamental yutuqdir. Ushbu rivojlanish yangi uslubiy tanlovlar va ixtisoslashgan muloqotni o'rganish maqsadlarida o'zgarishlarga olib keldi. Muayyan ixtisoslashtirilgan amaliyotlarda bilish natijasi ma'lum va vaqti-vaqti bilan odatiy (kundalik) bilim doiralariga tayanish yo'li bilan bir muddatda amalga oshiriladi, ularning kognitiv xususiyatlari terminologik birliklar va nutq orqali tuzilgan ma'lum bir terminologik tizim doirasida ajratilgan kognitiv jarayonlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik orqali aniqlanadi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, har xil turdagi nominativ birliklar maxsus nutqda muhim rol o'ynaydi. Ular o'ziga xos kognitiv-diskursiv shakllanishlar bo'lib, ularning kognitiv tabiati muloqot qilish uchun juda qimmatlidir. Ular insonning fazoviy, ijtimoiy va hissiy tajribasi, til bilimlari va uni tashkil etish usullari orqali o'zaro bog'langan dunyo haqidagi turli xil ma'lumotlarni ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Volodina M.N. The cognitive-information nature of the term (on the material of the terminology of the mass media). Moscow: Moscow. Uni-t, 2000. Issue. 2. 128 s
2. Leitchik, V.M. & Shelov, S.D. (2003). Some basic concepts of terminology: traditions and innovations. In Terminology science and research: Journal of the International institute for terminology research (IITF). Termnet publisher, 14, p. 86-101.
3. Kholova Madina Boboqulovna. (2023). POLITENESS AND CULTURE. Academia Repository, 4(10), 4–9. Retrieved from <https://academiarepo.org/index.php/1/article/view/139>

4. Kholova, M. (2023). PRAGMATICS. В МЕЖДУРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ АКАДЕМИЧЕСКИХ НАУК (Т. 2, Выпуск 10, сс. 68–74). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10054322>
5. Ruziyeva Nilufar Xafizovna, & Xolova Madina Boboqulovna. (2022). Politeness In Literary Works: An Overview. Eurasian Research Bulletin, 7, 200–206. Retrieved from <https://www.geniusjournals.org/index.php/erb/article/view/1300>
6. Ruziyeva Nilufar Xafizovna, & Xolova Madina Boboqulovna. Research problems in linguoculturology. Spanish journal of Innovation and integrity Volume:12, November-2022.
7. Kholova Madina Boboqulovna. (2023). Cognitive Linguistics . *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(10), 357–363. Retrieved from <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/2018>
8. Kholova Madina Boboqulovna. (2023). COGNITION AND LANGUAGE. *Scholastic: Journal of Natural and Medical Education*, 2(12), 64–71. Retrieved from <https://univerpubl.com/index.php/scholastic/article/view/3014>
9. Kholova Madina Boboqulovna. (2024). CULTURAL CODES IN INTERCULTURAL COMMUNICATION | INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2022 <https://interonconf.org/index.php/rus/article/view/11187>
10. Boboqulovna, K. M. (2024). Cultural Codes in Uzbek Literature. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 2(3), 495–500. Retrieved from <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/3868>

Wheat as a crop in the national economy importance

Barotova Anisa Razzokovna

Tashkent State Agrarian University, Specialty

"Selection and Seed Breeding", Independent Researcher

Sobirova Gulsanam Xursandjon qizi

Tashkent State Agrarian University student

Abstract The theoretical significance of the research is the development of scientifically based recommendations on the prospects of using soft wheat varieties and samples with valuable traits for the economy in selection processes

Key words: Wheat, cultivated, economic, selection, bread, methods, products, high temperatures.

Wheat is the world's major cereal crop, and the demand for high-quality spring wheat baking grain is currently not being fully met. One of the reasons for this is the low quality of the cultivated grain. In the region, the share of bread wheat grain (product class III and higher) is about 30% of the harvested grain of soft wheat. In addition, the cultivation of high-quality wheat grain is a necessary condition for strengthening the economic position and competitiveness of the economy. All over the world, selection directions for improving the quality of agricultural products are spreading widely. The leading role in improving grain quality is assigned to the variety. It is possible to grow high-quality wheat grain only with constant control of grain quality at all stages of selection, testing, zoning and cultivation. Therefore, it is urgent to study new varieties of wheat characterized by high productivity, quality, resistance to adverse environmental factors, which allows to reduce the shortage of raw materials for bread production. More than half of the 9 world's population uses wheat bread for food. Wheat bread is superior in taste and value to bread made from the flour of other cereals. 100g of wheat bread contains 245-255 kcal, 100g of pasta and wheat semolina contains 355-358 kcal. Wheat grain contains from 11% to 20% protein, 63-74% starch, up to 2% oil and the same amount of fiber and ash. The quality of wheat grain varies depending on the protein content, its variety, and the climatic conditions of the region where wheat is grown. In addition to bread, wheat is used to make pasta, confectionery and other products. Alcohol, starch, glue and various other technical products are obtained from grain. Waste from

flour production and straw are used as fodder and bedding for cattle. In addition, various cereals are prepared from wheat grain. Specially created varieties are used for food preparation. Wheat bran, bran, straw, wheat bran have high nutritional value. Its bran is highly concentrated feed for all farm animals. Bran is also used in the preparation of mixed fodder. (google/fao). In the Republic of Uzbekistan, in 2022, wheat was planted on a total of 1,223,834 hectares, and if the average quintal is 58, the total wheat harvest this year is 7.0 million. tons, and the limited water resources in our Republic at the present time and the increasing water shortage and soil salinity in our region in the following years have an effect on the high yield of wheat varieties. Therefore, in the course of scientific research on soft wheat selection and initial seed production, it is necessary to have such concepts as line, pure line, family, selection methods, hybridization, biotechnology, genetic engineering.

The growing period of wheat ridges with early characteristics. In the conditions of Uzbekistan, wheat occupies the main place among grain crops, and wheat currently occupies 197 thousand hectares of the irrigated area of 1084 thousand hectares. Currently, the main biological characteristic of grain varieties is the length of the growing season. In winter wheat, this feature determines their productivity. In other words, when placing 30% of early-ripening varieties, 60% of mid-ripening varieties, and 10% of late-ripening varieties in each area before planting, the ground is created for removing grain from the field during the harvest period. It can be considered that the problem of high intensity, technology and high quality of wheat has been solved. In Uzbekistan, they have been engaged in the selection of wheat crops for many years and high-yielding, drought- and disease resistant high-quality varieties suitable for local conditions have been created. Due to lack of response, a large number of varieties created in foreign countries and included in the State Register are planted in Uzbekistan. For example, from Russia (Krasnodar Agricultural Research Institute named after P.P. Lukyanenko)—8 varieties, from France (—Deliplankll firm)—5, from Hungary (—Babolnal firm)—2, from Egypt (Egypt)—6, soft Biological autumn, spring, duvarak varieties of wheat are common in irrigated and dry lands. Among the wheat varieties regionalized in the Republic and included in the State Register, many varieties of autumn and spring soft wheat varieties and part of autumn durum wheat varieties were created by breeders of Uzbekistan, but no variety of spring soft wheat was regionalized (Cereal crops seed science-2014 and selection and breeding of

agricultural crops-2014). Evaluation of drought tolerance indices of wheat under different environmental conditions. (Ukrainian Journal of Ecology 2018, Qurg'oqchilik stressi Rossiyaning Oltoy o'lkasida bug'doy hosilini cheklovchi eng muhim omil hisoblanadi. Stressli va stressli bo'lmagan muhitda saqlashga qarab genotiplarni tanlash uchun bir nechta tanlov mezonlari taklif qilingan. Biz uch yil davomida (2010-2012) uchta takrorlash blokli dizaynda bahorgi non bug'doyining etmish besh genotipini sinab ko'rdik. Sinovlar Rossiyaning Oltoy qishloq xo'jaligi ilmiy-tadqiqot institutida o'tkazildi. Har bir genot uchun qurg'oqchilikka hosildorlik indeksi (SDI), o'rtacha hosildorlik (MP), tolerantlik indeksi (Tol), stressga sezgirlik indeksi (SSI), o'rtacha geometrik hosildorlik (GMP) va stressga o'sish indeksi (STI) hisoblab chiqarish. stresssiz va stress tufayli don hosildorlikka erishish. Birinchi, va muhitdagi stress intensivligi indeksleri (SI) mos ravishdagi past (SI = 0,39), o'rtacha (SI = 0,56) va yuqori (SI = 0,80) edi. Turli xil qurg'oqchilikka indekslar va qurg'oqchilikka sezgir genotiplarning o'ziga xos xususiyatlarini berishini aniqladik. SSI to'liq SDI qiymatga 13 mos keladi va STI GMP kalitga mos keladi (= 1,00). Tolerantlik SDI bilan chambachas bog'liq ($r = 0,83-0,86$). SDI va SSI stress kuchli bo'lgan bug'doy etishtirish uchun foydali indekslar sifatida taklif qilish, agar stress kamroq bo'lsa, STI, MP va GMP tavsiyasi. Yuqori hosildorlik potentsiali bo'lgan genotiplarni o'rtacha darajada aniqlash mumkin, ammo kuchli qurg'oqchilik stressida emas. Drought is the most devastating abiotic stress in the history of agriculture. Drought can be short-term (at the beginning, middle or end of the growing season) and long-term (throughout the growing season), depending on its onset and duration, with varying degrees of intensity. This phenomenon is not just water scarcity, but a complex combination of water scarcity, temperature stress, hot wind, soil salinity and other abiotic factors. The damage caused by it is more than other stress factors. Between 1967 and 1991, droughts affected 50 percent of the 2.8 billion people affected by weather-related disasters (Kogan, 1997). Various degrees of drought stress can be observed in almost all climate zones (Passioura, 2007) and reduce wheat yield by 50% due to a significant reduction in plant growth and shoot production (Reynolds et al., 2007). 2008, 2012). The Russian Federation experienced a particularly severe drought in 2010 and 2012, which led to the complete or significant loss of crops, including wheat, in some areas. A characteristic feature of the growing season in Siberia is the development of drought from the stage of germination to flowering. Lack of moisture is often accompanied by high temperatures. Flowering and grain filling usually occur with sufficient

rainfall. An effective way to reduce drought damage is to grow drought-tolerant varieties. But breeding for drought tolerance is complicated by the lack of rapid, reproducible screening methods and the inability to routinely establish precise and reproducible water stress conditions under which large numbers of genotypes can be efficiently evaluated (Ramirez & Kelly, 1998). The drought susceptibility of a genotype is often measured as a function of yield reduction under drought stress (Blum, 1988). In Russia, the value of yield reduction in dry years compared to the yield of the variety in years with sufficient rainfall during the growing season is used as a criterion for evaluating the drought resistance of a variety (Litvinenko & Leshin, 14 1993). This corresponds to the Sensitivity Drought Index (SDI) proposed by Farshadfar and Javadiniya (2011y). Genotypes with a low value of this index are more favorable. In a broader agronomic sense, drought tolerance is determined by the ability of a variety to obtain the highest yield under drought conditions compared to other varieties (Y_s is grain yield under drought conditions). Evaluation of absolute yield and comparison of yield in dry and wet years, taken separately, do not give complete information about practical drought resistance of the variety and should be done in parallel (Kumakov, 1985). Currently, researchers are trying to comprehensively assess the drought tolerance of cultivars using drought tolerance indices (Golabadi et al., 2006; Farshadfar and Sutka, 2003). Many authors have studied the correlation of these indices with grain yield under stress and non-stress conditions. Aliakbari and others. (2013) tolerance Tol and MP indices appeared the most

References

1. Abdugarimov D.T. Selection and seed production of agricultural crops. Tashkent. 2002.
2. A. D. Musayev, Sh. Turabekov, A.T. Saidkarimov, A.S. Almatov, A.K. Rahimov. Fundamentals of Genetics and Selection. Tashkent-2012
3. Abdugarimov D.T. Private selection of field crops. Tashkent. 2007
4. Barotova A., Raxmatullayev S., Ismoilova A. Defining the seed fiber residue and weight of 1000 seeds in cotton varieties //Journal of Agriculture & Horticulture. – 2023. – T. 3. – №. 2. – C. 22-25.
5. Barotova A. Et al. Evaluation of fiber quality indexes in different varieties of cotton plants //Journal of Agriculture & Horticulture. – 2023. – T. 3. – №. 2. – C. 41-46.

6. Quvondiqovich, M.B., Ruzievna, K.G., Abduganievich, E.J., Turdikulovich, J.S., Razzakovna, B.A., & Erkinovna, S.G. (2020). Performance Of Fiber Output And Fiber Length In Inter Variety Hybrid Families Of Middle Fiber Cotton. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(03), 2020.
7. Jo'rayev, S. T., Ashurov, M., Narmatova, G., Toreev, F., Akhmedov, D., Mavlonova, N., & Baratova, A. (2022). Cotton breeding and seed production. *Lesson press*, 1(1), 224.
8. Barotova, A., Xurramov, A., Raxmatullayev, S., & Ismoilova, A. (2023). Evaluation of fiber quality indexes in different varieties of cotton plants. *Journal of Agriculture & Horticulture*, 3(2), 41-46.
9. Ergashev, J., Kholmurodova, G., Egamberdiev, R., & Barotova, A. (2023, February). Fiber Consumption and Quality Indicators of Varieties of *G. Hirsutum* L. Type and Interspecific Hybrid Combinations. In XV International Scientific Conference "INTERAGROMASH 2022" Global Precision Ag Innovation 2022, Volume 2 (pp. 2187-2192). Cham: Springer International Publishing.
10. Razzokovna, B. A (2023). G'o'za duragaylarida qimmatli xo'jalik belgilarining irsiylanishi va o'zgaruvchanligi. *Miasto Przyszłości*, 42, 541-545.
11. Razzokovna, B. A., Ruzievna, K. G., & Nasridinovna, T. G. (2023). Results of cluster analysis on cotton families and lines based on pair and composite hybrids. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(9), 41-49.
12. Razzokovna, B. A., Nuriddin o'g'li, E. A., & Fotima, S. (2023). Wilt Tolerance Factors of Cotton, Significance and Research Analysis. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(12), 703-705.
13. Kholmurodova, G., Barotova, A., Yuldasheva, R., & Mirkhamidova, N. (2023). Formation of yield elements in composite hybrid families of cotton. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 389, p. 03092). EDP Sciences.
14. Kholmurodova, G. R., Mirkhomidova, N. A., Yuldasheva, R. A., Nazarova, M. B., Barotova, A. R., & Aktamova, I. A. (2023, March). Creation of goods with high fiber quality from the selection of varieties belonging to *G. Hirsutum* L. species. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 1142, No. 1, p. 012089). IOP Publishing.

G'ozza o'simligida mahsuldorlik va hosildorlik ko'rsatgichlari

A.Barotova

*Toshkent davlat agrar universitet
mustaqil tadqiqotchisi*

A.Abdimitolipov

Toshkent davlat agrar universitet talabasi

Annotatsiya G'ozaning G.barbadense L., G.hirsutum L. turlari ishtirokida olingan duragay kombinatsiyalarida qimmatli xo'jalik belgilari va irsiylanishi hamda o'zgaruvchanligini o'rganish asosida seleksion ashyolar yaratishdan iborat.

Kalit so'zlar: g'ozza, seleksiya, mahsuldorlik, hosildorlik, irsiylanish, gul, chigit, urug', nav, ko'sak.

Dunyo miqyosida ekologik muvozanatning global ravishda o'zgarishi muhim iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lgan paxtachilik sohasiga ham salbiy ta'sir etib kelmoqda. Shuning uchun, paxta yetishtiruvchi davlatlarda turli stress omillariga tabiiy bardoshli, hosildor va tola sifati yuqori bo'lgan yangi g'ozza navlarini yaratishga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Ma'lumki, g'ozza 80 dan oshiq davlatlarda yetishtiriladi. G'ozza yetishtiradigan asosiy davlatlar AQSh, Xitoy, Hindiston, Pokiston, O'zbekiston, Turkiya, Braziliya, Gresiya, Argentina va Misr hisoblanib, ushbu davlatlarda dunyo miqyosidagi paxtaning 85 % yetishtiriladi. Dunyo paxtachiligida g'ozaning G.hirsutum L. va G.barbadense L. yovvoyi va yarim yovvoyi turlarning potentsiali, shuningdek, geografik jihatdan kelib chiqishi bir-biridan uzoq bo'lgan shakl va navlarni hamda turlararo duragaylash uslubidan keng foydalanish orqali ijobiy genlar majmuasiga ega bo'lgan yangi donorlar va manba'lar yaratilmoqda. Xorijda asosan, har xil g'ozza turlarining seleksion ahamiyatini o'rganish hamda ulardan kasalliklarga bardoshli va qimmatli xo'jalik belgilarning ijobiy majmuasiga ega bo'lgan yangi navlarni yaratish yo'nalishlarida tadqiqotlar olib borilayotganini ko'rsatdi. Respublikamizda so'nggi yillarda yaratilgan g'ozza navlar tozaligining past bo'lishiga nafaqat mexanik, balki biologik ifloslanish ham ta'sir ko'rsatadi. Natijada, ko'pchilik yaratilgan yangi navlarning nav tozaligi talab darajasida bo'lmagani bois ishlab chiqarishga tadbiiq etishda qiyinchiliklar yuzaga kelmoqda. G'ozza urug'chiligidagi ushbu salbiy holatni bartaraf etishda kleystogam gul shakliga ega o'simliklar, ya'ni tabiiy holda biologik soflik darajasining yuqori bo'lishiga olib keluvchi gul shaklidan foydalanish yaxshi

samara beradi. G' o'za seleksiyasida umumiy mahsuldorlikning pasayib ketmasligi uchun turli stress omillarga, kasalliklarga va zararkunandalarga genetik jihatdan chidamli bo'lgan boshlang'ich ashyolar olish hamda yovvoyi 5 shakllardan foydalanish orqali duragaylarda genetik o'zgaruvchanlikni oshirish zarur. Ayniqsa, G. barbadense L. va G. hirsutum L. turlariga mansub g' o'za duragaylarida kleystogam gul va qimmatli xo'jalik belgilari orasidagi o'zaro bog'liqliklarni o'rganish asosida g' o'zaning yangi nav, tizma va boshlang'ich ashyolarini yaratish dolzarb muammolardan hisoblanadi.

Ma'lumki, g' o'za asosan miqdoriy belgilarga asoslangan, qimmatli xo'jalik belgilari, ya'ni tezpisharlik, hosildorlik, ko'sak soni, 1000 dona chigit vazni va boshqa ko'rs atkichlari yuqori bo'lgan shakllar hamda ularning o'zaro duragaylarini tanlash asosida boyitiladi. Bu belgilar poligen tabiatga ega bo'lib, murakkab irsiylanadi. Amaliy seleksiya uchun miqdoriy belgilarning irsiylanish darajasini o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi. G' o'za hosildorligini belgilovchi asosiy ko'rsatkichlar, xususan boshlang'ich manba yoki navning iqtisodiy mezonlaridan biri – bitta ko'sakdagi paxta xomashyosining vazni va bitta o'simlikdagi ko'saklar sonidir. Shuning uchun ham seleksion genetik izlanishlarda bu belgilarning qay tarzda irsiylanishi va namoyon bo'lishiga alohida e'tibor beriladi. Seleksiya ishlarining muvaffaqiyatli chiqishi va boshlang'ich ashyolarning eng yaxshi belgilarini o'zida mujassamlashtirgan yangi duragay o'simliklarini yaratish uchun g' o'zaning qimmatli xo'jalik belgilari bilan bir qatorda morfologik belgilarning ham nasldan-naslga o'tish qonuniyatlarini bilish lozim. Genotipga tashqi muhitning o'zaro ta'sirida irsiylanishni baholash ham seleksion jarayonlarni tezlashtirish uchun foydalidir. Hosildorlik va bir tup o'simlikdagi ko'saklar soni belgisining irsiylanishida agrotexnik tadbirlar va tashqi muhit sharoitining ta'siri juda kattadir. Ko'sak yirikligining o'zgaruvchanligini o'rganish jarayonida bu belgining genotip ta'sirida irsiylanishi aniqlangan. Birinchi avlod duragaylarida belgining oraliq irsiylanishi darajasida namoyon bo'lishi hamda F₂ o'simliklarida ro'y beradigan ajralish jarayoni bu belgining ko'pchilik miqdoriy belgilar kabi poligen 11 ekanligidan, ya'ni uning nazoratida bir qancha genlar ishtirok etishidan dalolat beradi. Ma'lumki, g' o'zada birinchi hosil shoxi joylashish balandligi, ertapisharlikning morfologik ko'rsatkichi hisoblanadi. G. hirsutum L. turining birinchi hosil shoxlari past bo'lgan navlari, hosil shoxlari balandda joylashadigan navlari bilan chatishtirilsa, birinchi bo'g'in duragaylarida hosil shoxlari pastda joylashish holati ustunlik qiladi. Duragaylar belgi bo'yicha oraliq o'rinni egallagan bo'lishi ham mumkin, biroq, aksariyat hollarda hs past bo'lgan ertapishar ota-ona tomonga o'zgaradi. Agar simpodial shakllar birinchi hosil shoxi 30 chi bo'g'in va

undan yuqorida joylashadigan tipik monopodial shakllar bilan chatishtirilsa, duragaylarda h_s past joylashgan shakllar ustunlik qiladi. Bu holat seleksiya ishini osonlashtiradi va boshqa ijobiy belgilarni bularga uyg'unlashtirishga imkon yaratadi. Go'za ontogenezi davrida har qaysi jarayon qanchalik tez nihoyasiga yetsa, yaratilgan nav yoki tizma shunchalik tezpishar hisoblanadi. Tezpisharlik navning genotipiga bog'liq, shuningdek, unga atrof-muhit, agrotexnika sharoitlari ham ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi. Duragaylarning yoshi ulg'ayishi bilan ertapisharlik bo'yicha irsiylanish koeffitsienti kamayadi. Ularning fikricha, hosildorlik bilan ertapisharlik murakkab genetik belgi bo'lib, asosan ob-havo, tuproq iqlim sharoitlariga bog'liq bo'ladi va tanlovda hosildorlikka nisbatan ertapisharlikni foydasi ko'proq ekanligini ta'kidlashadi .

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abdukarimov D.T. Selection and seed production of agricultural crops. Tashkent. 2002.
2. A. D. Musayev, Sh. Turabekov, A.T. Saidkarimov, A.S. Almatov, A.K. Rahimov. Fundamentals of Genetics and Selection. Tashkent-2012
3. Abdukarimov D.T. Private selection of field crops. Tashkent. 2007
4. Barotova A., Raxmatullayev S., Ismoilova A. Defining the seed fiber residue and weight of 1000 seeds in cotton varieties //Journal of Agriculture & Horticulture. – 2023. – T. 3. – №. 2. – C. 22-25.
5. Barotova A. Et al. Evaluation of fiber quality indexes in different varieties of cotton plants //Journal of Agriculture & Horticulture. – 2023. – T. 3. – №. 2. – C. 41-46.
6. Quvondiqovich, M.B., Ruzievna, K.G., Abduganievich, E.J., Turdikulovich, J.S., Razzakovna, B.A., & Erkinovna, S.G. (2020). Performance Of Fiber Output And Fiber Length In Inter Variety Hybrid Families Of Middle Fiber Cotton. European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7(03), 2020.
7. Jo'rayev, S. T., Ashurov, M., Narmatova, G., Toreev, F., Akhmedov, D., Mavlonova, N., & Barotova, A. (2022). Cotton breeding and seed production. Lesson press, 1(1), 224.
8. Barotova, A., Xurramov, A., Raxmatullayev, S., & Ismoilova, A. (2023). Evaluation of fiber quality indexes in different varieties of cotton plants. Journal of Agriculture & Horticulture, 3(2), 41-46.
9. Ergashev, J., Kholmurodova, G., Egamberdiev, R., & Barotova, A. (2023, February). Fiber Consumption and Quality Indicators of Varieties of *G. Hirsutum* L. Type and Interspecific Hybrid Combinations. In XV International

Scientific Conference “INTERAGROMASH 2022” Global Precision Ag Innovation 2022, Volume 2 (pp. 2187-2192). Cham: Springer International Publishing.

10. Razzokovna, B. A (2023). G‘o‘za duragaylarida qimmatli xo‘jalik belgilarining irsiylanishi va o‘zgaruvchanligi. *Miasto Przyszłości*, 42, 541-545.

11. Razzokovna, B. A., Ruzievna, K. G., & Nasridinovna, T. G. (2023). Results of cluster analysis on cotton families and lines based on pair and composite hybrids. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(9), 41-49.

12. Razzokovna, B. A., Nuriddin o‘g‘li, E. A., & Fotima, S. (2023). Wilt Tolerance Factors of Cotton, Significance and Research Analysis. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(12), 703-705.

13. Kholmurodova, G., Barotova, A., Yuldasheva, R., & Mirkhamidova, N. (2023). Formation of yield elements in composite hybrid families of cotton. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 389, p. 03092). EDP Sciences.

14. Kholmurodova, G. R., Mirkhomidova, N. A., Yuldasheva, R. A., Nazarova, M. B., Barotova, A. R., & Aktamova, I. A. (2023, March). Creation of goods with high fiber quality from the selection of varieties belonging to *G. Hirsutum* L. species. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 1142, No. 1, p. 012089). IOP Publishing.

DINIY TASHKILOTLARNING JAMIYAT TARAQQIYOTIDA O'RNI

Abdullayeva Madinaxon Erkinjon qizi

Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti (UNIEP) asistenti

abdullaevamadina825@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada dinning insoniyat hayotidagi ahamiyati, din nimaga xizmat qilishi, diniy tashkilotlar o'rni, hamda bugungi kunda mamlakatimizda din va diniy tashkilotlar to'g'risida o'zgarishlar haqida yoritilgan.

Kalitso'zlar: Din, diniy tashkilot, axloq, vijdon erkinligi, ibodatxona.

Аннотация. В статье описывается значение религии в жизни человека, чему служит религия, роль религиозных организаций, а также изменения в религии и религиозных организациях в нашей стране сегодня.

Ключевые слова: Религия, религиозная организация, мораль, свобода совести, синагога.

Abstract. The article describes the importance of religion in human life, what religion serves, the role of religious organizations, and changes in religion and religious organizations in our country today.

Key words: Religion, religious organization, morality, freedom of conscience, synagogue.

Bugun insoniyat axloq normalaridan chekingani holda, ma'lum bir qoidalar ya'ni insoniylikka xos qoidalarga ehtiyoj sezib turibdi. Dunyoda ahloqsizlik "erkinlik" degan nom ostiga yashiringan holda ilgarilab boryapti. Insoniyat orasida hayvondan tubanlik darajasiga borib yetilinishi kuzatilmoqda. Natijada esa jamiyatni din va diniy tashkilotlarga sezilarli darajada ehtiyoji yuzaga kelyapti.

Emil Dyurkgeymning aksariyat ishlarida din qanday amalga oshirilishidan yoki jamiyat qaysi diniy e'tiqodlardan qat'iy nazar jamiyat uchun xizmat qilishini ta'kidladi. Dyurkgeymning fikrlari bugungi kunda dinning funksiyalari bo'yicha sotsiologik fikrlashga ta'sir qilishda davom etmoqda. Birinchidan, din hayotga mazmun va mazmun beradi. Hayotda ko'p narsalarni tushunish qiyin. Bu, albatta, biz ko'rganimizdek, tarixdan oldingi davrlarda ham to'g'ri edi, ammo bugungi yuqori ilmiy asrda ham hayot va o'limning ko'p qismi sir bo'lib qolmoqda va diniy e'tiqod ko'pchilikka fan bizga aytolmaydigan narsalarni tushunishga yordam beradi. Birinchidan, din ijtimoiy birlik va barqarorlikni mustahkamlaydi. Bu Dyurkgeymning eng muhim tushunchalaridan biri edi. Din ijtimoiy barqarorlikni kamida ikki jihatdan mustahkamlaydi. Birinchidan, u odamlarga umumiy e'tiqodlar to'plamini beradi va shuning uchun sotsializatsiyaning muhim agenti hisoblanadi.

Ikkinchidan, dinning umumiy amaliyoti, xuddi ibodatxonalarda bo'lgani kabi, odamlarni jismonan birlashtiradi, ularning muloqotini va boshqa ijtimoiy munosabatlarini osonlashtiradi va shu bilan ularning ijtimoiy rishtalarini mustahkamlaydi.

Ibodatxonadagi dinning umumiy amaliyoti odamlarni birlashtiradi va ularga o'zaro muloqot qilish imkonini beradi. Shu tarzda din ijtimoiy birlik va barqarorlikni mustahkamlashga yordam beradi. Dinning bu vazifasi Emile Dyurkgeymning eng muhim tushunchalaridan biri edi. Dinning uchinchi vazifasi yuqorida muhokama qilingan vazifa bilan bog'liq. Din ijtimoiy nazorat agenti bo'lib, ijtimoiy tartibni mustahkamlaydi. Din odamlarga axloqiy xulq-atvorni o'rgatadi va shu bilan ularga jamiyatning yaxshi a'zosi bo'lishni o'rganishga yordam beradi. Yahudiy-xristianlik an'analarida O'n Amr axloqiy xulq-atvor qoidalarining eng mashhur to'plamidir. Dinning to'rtinchi vazifasi - bu ko'proq ruhiy va jismoniy farovonlik. Diniy e'tiqod va amaliyot odamlarga qiyin paytlarda tasalli manbai bo'lib, ibodat joylarida boshqalar bilan ijtimoiy munosabatlarini kuchaytirish orqali psixologik farovonlikni oshirishi mumkin. Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nafaqat keksalar, balki barcha yoshdagi odamlar, agar ular dindor bo'lsalar, baxtliroq va hayotlaridan mamnun bo'lishadi. Dindorlik, shuningdek, jismoniy salomatlikni yaxshilashga yordam beradi va ba'zi tadqiqotlar hatto dindor odamlar dindor bo'lmaganlarga qaraganda ko'proq umr ko'rishini aniqlaydi. Dinning yakuniy funksiyasi shundaki, u odamlarni ijobiy ijtimoiy o'zgarishlar uchun ishlashga undashi mumkin. Din bir necha o'n yillar oldin janubiy fuqarolik huquqlari harakatining rivojlanishida markaziy rol o'ynagan.

Yana boshqa manbalar qiyoslanib tadqiqotchilar fikri o'rganiladigan bo'lsa, din bu afzalliklarning barchasiga ega, ammo mojarolar nazariyasiga ko'ra, u ijtimoiy tengsizlik va ijtimoiy ziddiyatlarni kuchaytirishi va rag'batlantirishi mumkin. Bu qarash qisman Karl Marksning ishidan ilhomlangan bo'lib, u dinni "ommaning ofiyati" deb aytgan (Marks, 1964). Bu bilan u din xuddi giyohvandlik kabi odamlarni mavjud sharoitlaridan xursand qilishini nazarda tutgan. Marks ishchilar bosh ko'tarib, burjuaziyani ag'darishlari kerakligini qayta-qayta ta'kidlagan. Buning uchun, dedi u, avvalo, qashshoqliklari burjuaziya zulmidan kelib chiqqanligini tan olishlari kerak edi. Ammo dindor odamlar, deydi u, qashshoqlikka diniy nuqtai nazardan qarashadi. Ular Xudoga bo'lgan ishonchlarini sinovdan o'tkazgani uchun yoki Uning qoidalarini buzganliklari uchun kambag'al bo'lishlarini Xudoning irodasi deb o'ylashadi. Ko'p odamlar azob-uqubatlarga chidashsa, oxiratda mukofot olishlariga ishonishadi. Ularning diniy qarashlari ularni qashshoqlikda kapitalistik tabaqani ayblamaslikka va shu tariqa isyon ko'tarmaslikka olib keladi. Shu

sabablarga ko'ra, dedi Marks, din kambag'allarni o'z taqdirini tan olishga olib boradi va mavjud ijtimoiy tengsizlik tizimini saqlab qolishga yordam beradi. Deb din va diniy tashkilotlar insoniyatga zarar degan ta'rifni o'z qarashlarida keltiradi.

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng mamlakatimizda diniy e'tiqod erkinligi boshlandi. Va bugungi kunda dinning jamiyat oldida tutgan o'rni ortgani holda bir qancha keng islohotlar qilib borilyapti. Shulardan eng asosiylaridan maktablarda "Tarbiya" fanini joriy etilishi oliy o'quv yurtlarida esa, Dinshunoslik fanlarini o'qitish yo'lga qo'yinishi bular o'zbek qadriyatlari asosida bugungi globalizm davrida jamiyatni axloq normalari asosida tarbiyalanishi uchun qilinayotgan samarali ishlardandir. Bugun mamlakatimizda din va diniy tashkilotlar to'g'risida qabul qilinayotgan qarorlar ham, ushbu jamiyatda din va diniy tashkilotlar ahamiyati darajasini ko'rsatadi. 2017 yil 19 mayda Prezidentimizning "Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni qabul qilindi. Yana bir ahamiyatli jihati, Harakatlar strategiyasida xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash kabi masalalarning ustuvor yo'nalish sifatida belgilanishi ham davlatimiz mustaqilligi va suverenitetini mustahkamlashda muhim asos bo'lib xizmat qilmoqda. Hozirgi vaqtda mamlakatimizda 130 dan ziyod millat va elat, 16 ta diniy konfessiya, 153 ta milliy-madaniy markaz, 38 ta "Do'stlik" jamiyati vakillari teng huquqli hamda o'zaro hamjihatlik sharoitida yashamoqda. 2276 ta diniy tashkilot faoliyat yuritmoqda. Xususan, 2017-2018 yillarda mamlakatimizda 2093 ta musulmon tashkiloti qatorida 174 ta noislomiy diniy tashkilotlar rasmiy faoliyat ko'rsatmoqda. Tegishli tartibda davlat ro'yxatidan o'tgan noislomiy diniy tashkilotlarning 157 tasi xristianlik tashkiloti, 8 tasi yahudiylik jamoasi, 6 ta Bahoiylik, 1 ta Krishnachilik jamiyati va 1 ta buddaviylik ibodatxonasi, shuningdek, O'zbekiston konfessiyalararo Bibliya jamiyati hisoblanadi. Ushbu ko'rsatkichlar aholi tarkibidan kelib chiqib 2019 yilda xristian tashkilotlari soni 158 taga hamda 2020 yilda 166 taga o'sib, noislomiy tashkilotlarning umumiy soni 183 taga yetgani ham O'zbekistonda bag'rikenglik va diniy erkinlik tamoyillari nechog'lik ustuvor ahamiyat qaratilayotganidan darak beradi.

Xulosa o'rnida kuzatishimiz mumkin, bugun din hamda diniy idoralar bugungi globallashtirish jarayonida jamiyat uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi insoniyat ahloq qoidalarini ilk elementlarini unutib yashayotgan bir davrda din insonlarning jamiyatda yashash qoidalarini ishlab beruvchi hamda diniy tashkilotlar esa ularni normaga solib turuvchi vazifani bajarmoqda. Xususan mamlakatimiz miqyosida diniy tashkilotlarni o'rni bir muncha oshdi. Ularning faoliyatidagi yengilliklar va

imlkoniyatlar, shuningdek qadim qadriyatlarimizga mos bo'lib kelayotgan islom ta'limotlari ilmlariga ko'rsatilinayotgan e'tibor ham buni dalilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. П.В. Иванов, Д.И. Плотников. Вестник Поволжского института управления 2020. Том 20. № 5 ст 101-102.
2. <https://pressbooks.howardcc.edu/soci101/chapter/17-3-sociological-perspectives-on-religion/>. "Sociological Perspectives on Religion"
3. <https://uza.uz/posts/270306>.
(ShuhratYovqochev.O'zbekistonxalqaroislomakademiyasiDiniy-ma'rifiyfaoliyatnimuvofiqlashtirishbo'yichabirinchiprorektori, siyosiyfanlardoktori, professor. Millatlarvakonfessiyalararomunosabatlar – mamlakatbarqarorligigarovi)
www.strategy.uz
4. Mamadaliev, M. (2023). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE AS A FACTOR LEADING MAN TO TRUTH AND GOODNESS. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 156–159). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10113191>
5. Umarovich M. M. THE IMPORTANCE OF COOPERATION BETWEEN EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND FAMILIES ON THE BASIS OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF OUR ANCESTORS IN THE FORMATION OF YOUTH SPIRITUALITY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 10. – №. 4. – С. 157-163.
6. Mamadaliev Muzaffar Umarovich. (2022). IN FORMING THE SPIRIT OF YOUTH PHILOSOPHICAL WORLDWIDE AND THE SCIENTIFIC SIGNIFICANCE OF OUR NATIONAL SPIRITUAL HERITAGE. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(4), 338–342. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/SKJ6E>
7. Mamadaliev, M. (2023). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE AS A FACTOR LEADING MAN TO TRUTH AND GOODNESS. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 156–159). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10113191>
8. Artikov, T. A., & Mamadaliyev, M. U. (2023). ABU RAYKHAN BERUNI'S VIEWS ON EDUCATION. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 481–484). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10220673>
9. Umarovich, Mamadaliev. (2020). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE IS THE METHODOLOGICAL REGULATOR FOR THE DEVELOPMENT OF ALL

DISCIPLINES. EPRA International Journal of Research & Development (IJRD). 197-198. 10.36713/epra4105. The article depicts the nature of philosophic knowledge, their difference from the knowledge received from other subjects and its role in the process of formation of spiritually developed person. KEY WORDS: Philosophical knowledge, natural knowledge, mysteries of the world, living education, intellectual eagerness, thinking absolutely, logical thinking, daily (ordinary) education (knowledge).

10. M.U.Mamadaliyev. (2024). Сотрудничество образовательных учреждений и семьи в формировании духовности молодежи. *Международный журнал формального образования*, 3(2), 28-33. Извлечено из <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/2054>

11. Tokhtasunova, G. A. (2023). CHILDHOOD AS A SOCIAL PHENOMENON. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 485–488). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10220726>

12. Tokhtasunova, G. A. (2023). CHILDHOOD AS A SOCIO-PHILSOPHICAL PROBLEM. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 271–277). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10148006>

13. Tokhtasunova, G. (2023). SOCIALIZATION OF CHILDREN IN MODERN SOCIETY. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 12, сс. 81–84). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10351537>

14. Ishanova, M. (2023). ISSUES OF HARMONIZATION OF NATIONAL AND PUBLIC VALUES IN THE PROCESS OF STUDENT EDUCATION. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 267–270). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10147982>

ТАЛАБАЛАРНИ ОИЛАВИЙ ХАЁТГА ТАЙЁРЛАШДА ШАРҚ АЛЛОМАЛАРИ ИЛМИЙ МЕРОСИДА ФЙДАЛАНИШ

Ишанова Мухайёхон Мухторовна

*Андижон давлат чет тиллари институти Ижтимоий гуманитар фанлар,
педагогика ва психология кафедраси ўқитувчиси*

Аннотация: Мақолада буюк ватандошиларимиз қомусий олимларнинг ахлоқ, одоб ватарбияга доир қарашлари тилга олинган. Уларнинг илмий мероси бугунги кунда ёшлар маънавиятини шакллантириш, уларда тарбияни тартибга солишда муҳим манба эканлиги айtilган. Тарбияда ростгўйлик ва ёлғон тушунчаларининг ахамияти тахлил қилинган.

Калит сўзлар: инсон, тарбия, оила, ахлоқ, рост, ёлғон, таълим, ақл, маънавият.

Аннотация: В статье рассматриваются взгляды ученых-энциклопедистов наших великих соотечественников на нравственность, этикет и воспитание. Говорят, что их научное наследие является сегодня важным источником в формировании духовности молодежи, в регулировании ее воспитания. Анализируется значение понятий честность и обман в воспитании.

Ключевые слова: человек, воспитание, семья, нравственность, правда, ложь, образование, интеллект, духовность.

Annotation: The article discusses the views of encyclopedic scholars of our great compatriots on morality, etiquette and education. It is said that their scientific heritage is an important source in shaping the spirituality of young people today, in regulating their upbringing. The importance of the concepts of honesty and deception in education is analyzed.

Keywords: man, upbringing, family, morality, truth, falsehood, education, intellect, spirituality.

Кириш (Introduction) Шарқ Уйғониш даврининг буюк сиймолари Абу Али ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Абу Наср Форобий, Абу Ҳомид Муҳаммад Ғазолий каби буюк алломаларимиз жаҳон маданияти илм фанига бетакрор хисса қўшган серқирра олимлардан эканлиги барчамизга маълум. Улар ўз даври илмининг деярли барча соҳалари билан шуғулланиб, дунё илм фанлари ривожига салмоқли из қолдирдилар.

Аниқроқ қилиб айтганда, бу беназир алломаларнинг бутун илмий фаолияти дунё тараққиётини инсонпарварлик руҳида, яъни маънавий негизда ривожлантиришга улкан таъсир ўтказди, деб айтишга ҳақлимиз. Бундай буюк алломаларимизнинг мерослари бугунги кунда тарбия-таълим билан бирга

инсон амалий фаолиятининг гултожи ҳисобланиши мақсадга мувофиқ. Негаки тарбия инсоният тарихининг барча босқичларида долзарб ҳисобланган. Ўз даврида фаол ва покиза ниятли кишилар тарбияни инсон учун эзгуликни шакллантирувчи зарурий омил деб тушунганлар. Хусусан, буюк файласуф Абу Али ибн Сино ўзининг фалсафий асарларида шахс бахт-саодати, унинг камолоти ҳамда ахлоққа, оила бахти иқтисодга, давлат равнақи сиёсатга боғлиқ эканлигини айтиб ўтганлар. Ахлоқ фани воситасида инсон ўз ҳолатини ўрганиб, келгусида бахтли ва фаровон яшашга интилади. Буюк олим ахлоқ категориясига яхшилик, донолик, сахийлик, азоб-уқубат тушунчаларини киритганлигини кўришимиз мумкин. Ибн Синонинг таъкидлашича, барча мавжуд нарсалар ўз моҳиятига кўра камолотга интилади. Инсонни камолотга интилиши яхшиликдир. Чунки камолот нуқсонларни йўқотади. Зеро, нуқсонлар ёмонликни ҳосил қилувчидир. Яхшилик фаолликка, ёмонлик эсасусткашликка етаклайди. Ибн Синонинг фикрича, дунёда зарурий таркибий қисм сифатида адолатли гармония (мутаносиблик) мавжуд. “Ёмонлик ўша гармонияга зарурий таркибий қисм бўлиб киради. Ёмонликнинг бўлиши зарурий ва муқаррардир, чунки ҳамма жисмлар заруриятдан бир-бири билан боғлиқдир. Шунинг учун, – дейди у, – предметлар бир-бири билан қўшилганда (ёки унсурлар) бири иккинчисини йўқ қилиши бор гап”¹.

Яхшилик ва ёмонлик нисбий тушунчалардир. Улар бир-бирига ўтиб туради. Бирор муддатда яхшилик ҳисобланган нарса, бошқа пайт ёмонлик бўлиши мумкин. Табобатда афюн дорисининг оз миқдорда қўлланилиши инсонга фойдали бўлса, кўп миқдордагиси инсон учун зарардир. Таълим жараёни ҳам шундай: бир кунга бита гина предметнинг кўплаб соат ўқитилиши самараси паст, турли предметлардан биттадан кичик мавзунинг ўқитилиши самараси юқори бўлади. Тарбия ҳам Ибн Синода лаззат ва уқубат категориялари орқали тушунтирилган. Унинг фикрича, барча яхшиликларда лаззат мавжуд, ёмонликларда азоб-уқубат маълум даражада мавжуд. Демак, азоб-уқубат даяхшилик йўқ. Буюк олим тарбиява ахлоққа тўхталиб, улар- ни ҳиссий лаззат ва руҳий лаззат билан боғлайди. Руҳий лаззат олий бўлиб, бошқа лаззатлардан мақоми юқори ҳисобланади ва унинг мўътабарлигини ақл билан идрок қилса бўлади. Фақат кундалик тасаввурлар оғушида қолган инсонлар учун лаззат кўпроқ пултопиш, пўрим кийиниш, ширин таом ейиш, иморатнинг зўрига эгалик қилиш ва лавозимни

¹ Раҳимов С. Абу Али Ибн Сино таълим ва тарбия ҳақида. Тошкент: Ўқитувчи, 196736- б

эгаллашдир. Кимки руҳий камолни забт этибди, кейин эса хиссийлаззатҳамунингмулкигаайланиши мумкин

Ибн Сино фалсафасига кўра, ахлоқ ва тарбияда яхшилик ва ёмонлик, лаззат ва азоб-укубат бош ролни ўйнаганини бевосита такидлаб ўтади. Буюк олим тарбия устоз-шогирд йўли билан эгалланишини эътироф этади. Бу эса илм олиш йўли билан қўлга киритилади. “Китоб уш-шифо” асарида ахлоққа мойилликнинг зурриёдий илдизи борлигини инкор этмаган.

Инсон аввал руҳий камолотга эришиб, унданкейин хиссий лаззатларга берилиши мумкин. Кўплаб инсонларда, айниқса, ёшларда аввал хиссий лаззат ортидан кетилади. Руҳоний лаззатларга эса улар қариялик, мўйсафидлик давридагина бериладилар. Фақат хиссий лаззат ортидан кетиб умрини яқунлаётганлар жуда кўпчиликни ташкил этади.

Ибн Сино таълимотида инсон ахлоҳида муҳимсаналганхислат–инсонлараро адолатдир. Адолат руҳий лаззатнинг асосий ўлчови бўлиб, жидду-жаҳд, кўркмаслик, донолик кабилар билан бирга пайдо бўлади. Кимда ўша хислатлар мавжуд бўлса, ёмон ишларданўзини сақлай олади, яхшиликни ўзидасақлаб, руҳийл аззат олади².

Ибн Синонинг “Бош муаллимнинг ахлоқи” номли рисоласида инсон тарбияли бўлиши учунтоқатли, бирсўзли, доноваадолатни севувчи бўлиши керак, деган фикрни билдирган. У тоқатни инсоннинг хиссий қуввати билан, доноликни тафовут қуввати билан, адолатни барча қувватлар билан боғлиқликда деб тушунади. Буюк файласуфнинг яна бир хулосаси ижой ахлоқий категория сифатида сахийлик, чидамлилик, камтарлик, муҳаббатлилик, мўътадиллик, ақллилик, эҳтиёткорлик, қатъиятлилик, интилувчанлик, садоқатлилик, ҳаёлилик, сидқидилликларни тушунишиэди. Учидамлилик, саховат ва мўътадилликни хиссий билиш билан боғлайди. Эҳтиёткорлик, зийраклик, садоқат, уятчанлик, ижрочилик, софдиллик ва раҳмдилликларни тафовут қувватига киритади. Қаноат хиссий фазилат сифатида инсонни очкўзликдан ҳимоя қилади. Уни барча ҳаракатлари мўътадиллик доирасида бўлгани яхши, шунда у ўз ҳирсини енга олади.

Алломанинг фикрига кўра, мўътадиллик тана учун керакли озуқа ва хулқ-одоб меъёрларига тўғри келмайдиган ишларни қилмасликдир. Сахийлик эса ёрдамга муҳтож бўлган кишиларга мурувват кўрсатувчи инсоний истакдир.

Ибн Синобуюк файласуф сифатида фан тарихида Арасту, Афлотун,

² Раҳимов С. Абу Али Ибн Сино таълим ва тарбия ҳақида. Тошкент: Ўқитувчи, 196781- б

Форобийдан кейинги ўринни эгаллайди. Ибн Синонинг фалсафий қарашлари, айниқса, тарбия ҳақида, фанлар таснифи ҳақида, билиш ҳақидаги қарашлари Форобий мероси, Арастунинг, Афлотуннинг асарлари таъсирида шаклланди. У моддий борлиқни тўртунсурдан: ҳаво, сув, оловватупрокдан ташкилтопишига ишонди. Уларнинг маҳсулотида бирикувидан мурқаб нарсалар пайдо бўлади. Мураккаб нарсалар турли шаклларда намоён бўлади³. Лекин барча нарсалар асоси бўлган элемент ўзгармайди, сақланади.

Ибн Синоинсон ва унинг моҳиятини баён қилиб, жамият ҳам, инсон ҳам ўзгаришда деб билади. Тарбия ҳақида Ибн Синонинг “аввал инсон ўз руҳининг тарбияси ҳақида қайғуриши керак”, деб ёзган эди. Сабаби тарбия руҳни ўзгартирмас экан, бундай тарбия инсонга хизмат қилмайди. Буюк олим ўзининг “Ақсом ул-улум ул ақия”, яъни “Ақлий билимлар таснифи” деб номланган китобида мантиқдан ташқари барча фанларга изоҳ берган. Тарбия, ахлоқ тўғрисидаги билимларни у амалий фанлар сирасига киритган⁴.

Кўриниб турибдики, барча даврларда ёшлар тарбияси доимо долзарб вазифа бўлиб келган. Зеро, тарбияли ва билимли ёшлар эл-юртга, мамлакатларга муносиб фуқаролар сифатида эътироф этилган.

Марказий Осиёдан чиққан ва жаҳон эътирофига сазовор алломалар ичида Абу Али ибн Синонинг ўзига хос ўрни бор. Тарбия тўғрисидаги Ибн Синонинг қарашлари халқимизга ёд бўлиб кетган “ота-она фарзандига тарбияданда улуғроқ нарса бера олмайди” дейилган ҳадис билан ҳамоҳангдир.

Тарбия ёки гўзал ахлоқ ҳақида яна бир буюк қомусий билим соҳибиди, ўрта аср фан океанида бўртиб чиққан қоя (немис олими Э. Захау таърифи) ва фан осмонида тенги йўқ юлдуз Абу Райҳон Беруний ўлмас фикрлар ва хулосаларни қолдирган.

Унинг таълим ва тарбия ҳақида билдирган мероси билан танишган инсон уни тенги йўқ педагог деб баҳолайди, фалсафий мероси эса ўз даври файласуфларини лол қолдирган эди. Унинг физикага, минералогияга, этнографияга, эстетикага, математикага қўшган ҳиссаси билан анишган одам унга юксак баҳо бермаслиги мумкин эмас.

Масалан, оилавий тарбия ҳақида Беруний ибратли фикрларни берган. Отава она нафақат оиланинг устунлари, балки бир-бирининг энг яқин ёрдамчиларидир. Улар болалар тарбиясидаги икки устун, барча ишларда бир-бирига маслаҳатчи ва

³Раҳимов С. Абу Али Ибн Сино таълим ва тарбия ҳақида. – Тошкент: Ўқитувчи, 1967. 6-7.

⁴И. Мўминов. – Тошкент: Ўзбек совет энциклопедияси, 1971. – 58-59-б.

ижрочиларидир. Хотин-қизлар тарбиясига тўхталиб, унинг назарида хотин билимли, жасур, яъни қийинчиликларни эр билан баб-баравар енгувчи, шарм-хаёли, эрни бошига кўтарувчи, бола тарбияси ҳақида қайгурувчи, эзма ва нодон бўлмаслиги, камтар ва фаросат соҳиби, эрига садоқатли ёрдамчи, уй-рўзғор ишларини аъло бажарувчи, ўзи ҳам, либоси ҳам, яшаш жойи ҳам тоза бўлувчи инсон деб ёзган. Минералогияга бағишланган машҳур асарида оталарнинг турмушга узатилаётган қизларига берган фойдали маслаҳатларини келтирган. Олим фикрича, онанинг ҳомиладорлик пайтида оилавий муҳит гўзал бўлса, фарзанд ҳам гўзалбўлиб туғилади. Соғлом бола туғилиши учун ота-онасоғломлиги муҳит гўзаллиги билан тўлабўлади. Беруний фикрича, панд-насиҳатнинг ўта кўплиги иллат, ўз жойида ва етарлилиги шифобахшдир. Эрни тинмай рашк қилавериш ажралиб кетишнинг калитидир, гина қилавериш эса нафратни уйғотади. Эр билан доим хушмуомалада бўлиш ҳар қандай сеҳр-жодудан яхшидир. Сув билан доимо покланиб туриш хушбўй нарсаларнинг биринчисидир. Панд-насиҳатни ўзида камчилик ва нуқсонлардан холи одам қилса яхшидир. Айни шундай одам бошқаларга камчиликларини тугатишга ёрдам бериши мумкин.

Буюк олим руҳшуносликдан ҳам чуқур билим соҳиби эди. У инсон ахлоқини доимо муътадилҳолатда сақлаган маъқул дейди. Бунинг учун инсонни кўрқидан, ғазабланишдан, хафа бўлишдан, уйқусизликдан сақлаш керак. Инсонга зиёнсиз нарсаларни топиб бериш ва фойдали ўйинчоқларни ўйнашига ёрдамлашиш керак. Тарбияда ўта қаттиқ “темиринтизм” ҳам зиён келтиради. Кўпроқ тушунтириш, нима яхши ва нима ёмонлигини уқтириб бориш самара беради. Натижада инсон яхши хулқли бўлиб боришига йўл очилади. Баъзан мижоз бузилишларидан инсонда ёмон хулқлар, одатлар шаклланиши мумкин. Оиладаги носоғлом муҳит бошқа оилаларга таъсир қилади. Чунки турли хонадондан болалар кўчага чиққанларида биридан иккинчисига бадхулқлик, ёмонахлоқ ўтади. Ёмон хулқ одатга кириб қоладида, мижоз бузилишига сабаб бўлади. Беруний таъкидлайдики, ғазаб асабларни қиздиради, қайғу эса инсонни оздиради, қатъиятсизлик нафсоний қувватни фалажҳолатга олиб келади. Хулқнинг муътадиллиги сабабли инсон аъзолари соғлом бўлади.

Берунийнинг тарбия ҳақидаги хулосалари ўз даври учун ўта аҳамиятли эди. Уни буюк педагог, буюк тарбия илмининг билимдони дейишга ҳақлимиз. Беруний фикрича, бахтли оилада тўғри тарбия ҳукмрон бўлади. Ташқи гўзаллик ўткинчи, ботиний гўзаллик эса инсонни улуғлик мақомида бир маромда ушлаб туради. Оилавий бахт-саодатнинг калити барча аъзоларга берилган тўғри тарбиядир. Беруний тарбияда ҳалол ва ҳаромнинг ўрни катта деб уқтиради.

Шунингдек, у тозалик ва поклик ҳақида гапириб, кишининг ташқи кўриниши, либоснинг тозалиги, бадани поклигидан ташқари у ички дунёси, ахлоқий-маънавий қиёфаси пок ҳамда виждонли бўлиши зарур, деб тушунтиради.

Беруний ростгўйлик ва ёлғончилик ҳақида ҳам қимматли фикрларни берган. Рост сўзлаш ахлоқий сифатнинг энг баланд даражаларидан биридир. Ёлғончилик тубанликдан бошқа нарса эмас. Бу соҳада олимларнинг ўзлари намуна бўлиши керак. Ҳақиқатпарвар, рост сўзловчи, тўғри сўз, дили пок одамларни Беруний фахр билан эътироф этади. Ёлғонга лаққа тушувчи ҳам, ёлғон сўзловчи ҳам фақат нафратга лойиқ, дейди Беруний. “Ҳиндистон” асарида Беруний болаликдаги Омонулла исмли ёлғон сўзловчи дўсти ҳақидаги ҳикояни ҳам келтиради, китобнинг кейинги таҳририда эса унинг номини ўчириб ташлайди. Ундан бунинг сабабини сўраганларга “Ёлғончиларнинг исми китобда зикр қилинишига лойиқ эмас” деб жавоб берган⁵.

Беруний тарбия, таълим, давлат бошқаруви ва жамоат олдида ёлғон ишла тилишига қарши бўлган. У ёлғон ишлатувчиларни турли тоифаларга бўлган: билмасдан ёлғон ишлатувчилар; айтадиган гапи ёлғонлигини билиб ёлғонгапирувчилар; бировларга яхши кўриниш учун ёлғон ишлатувчилар; ёлғонни ўз мартабасини кўтариш учун ишлатувчилар; хушомад ва ёлғоннибойликорттириш учун ишлатувчилар; бировга ўзини яқин кўрсатиш учун ишлатувчилар; ёлғонни ишлатиш орқали жинояти учун жавобгарликдан қутилишга интиладиганлар; кишилар ўртасида низо чиқариш учун ёлғондан фойдаланувчилар. Ушбу инсонларкаттахатоқилувчилардир. Ҳадисларда “Ёлғончи менинг умматим эмас” дейилган. Ёлғончилик адолатдан юз ўгиртиради, ёлғон гувоҳлик берувчи эса оғир гуноҳга ботади. Омонатга хиёнат қилувчи яхши хулқларни кишиларга яхши қилиб кўрсатади. Икки оламда ўзини тийиш керак. Ростгўйлигини ширинлигини тотган кишини ёлғончини ўзи ҳам мақтайди. Инсон тўғри ва ҳақиқатни душмани олдида ҳамбошэгмасликка, тўғрилиқ томонда қолишликка даъват этади. Беруний подшолар олдида ҳам рост сўзлашда унинг савлатидан кўрқмасликни айтади. Подшофақат жасадингизга ҳукмрон, аммо виждонингизга сизнинг ўзингиз ҳукмронсиз. Тўғрилиқ олдида виждонингиз пок, қалбингиз хотиржамдир. Хотиржамлиги ва адолат, кишининг нафсонияти ва икки дунё саодати муҳим. Ушбу сифатлар ҳақиқий олимнинг сифатидир.

Беруний ҳаётининг сўнгги кунларидаёзганэди: “Биргина истагим учун узоқ яшашим керак эдики, қўлимдаги нотаом асарларни тамомлаш ва оққа

⁵Беруний . Танланган асарлар. Т.1. – Тошкент: Фан, 1965. – 149 б.

кўчира олмай қолганларини кўчириш керак эди”. Унингча, ўтмиш мутафаккирлар билан ғурурланиш яхши, лекинкишинингўзиилм ўрганмаслиги, маънавий юксалмаслиги яхши эмас. “Кимда-ким ўзўтмиш авлодлари билан ғурурланса, ўша авлодлар тирик, унинг ўзиэсаўликдир... агаркиши ўзини ўзи юксакликка кўтармаса, улуғларнинг суяклари унга ғурурга сабаб бўла олмай- ди”⁶. Беруний билим ва касбга ўргатиш оиланинг диққат марказида бўлишига ижобий, бепарво ташлаб қўйилишига салбий баҳо берган. Бахт-саодат меҳнат билан қўлга киритилади. Ҳаракатсиз ва ландовур одам ҳеч қачон бахтли бўлаолмайди. Ҳунар ва ундаги ворислик авж олган юрт обод юртдир.

Шарқ мутафаккирларининг маънавий тарбияга оид қарашлари мазмундаги тадқиқотларни Уйғониш даврида яшаган бошқа олимлар ҳам олиб борганлар. Жумладан, шарқ фалсафасининг этук мутафаккирларидан Абу Ҳомид Муҳаммад Ғаззолий "Кимиёи саодат" асарида шу ҳақда бундай ёзади:

"Билгилки, Ҳақ таоло Одамни ўйнамоқ ва кулмоқ ва эмок-ичмоқ учун яратмабдур. Балки Одамнинг яралишида улуғ ҳикматлар бордурки, ҳазрати Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ўзини танитмоқ учун яратибдур ва (Ҳақни танишда) маърифат йўлининг улуғ хатарлари бордур. Агарчи одам азалий эрмасдир, лекин абадийдур, қиёмат куни қайта тирилгандин кейин одамнинг вужуди шаҳристониға ўлим лашкари йўл топмас, абадул абад вужуд шаҳри маъмур бўлиб, мўминлар (иймонлилар) биҳишт неъматидин масрур (роҳатда) ва куффор дўзах ўтидин мажрур (азобда) бўлғайлар".

Муҳаммад Ғаззолий инсон вужуди одамни тубан ишларга бошловчи ҳайвоний истакларга тўла, ноқис эканлигини, аммо инсон руҳи Арши аълодан берилгани учун қудратли эканлигини тушунтиради.

Лекин инсон руҳи бу дунёнинг ўткинчи хою-ҳавасларига берилиб, ҳайвоний истакларнинг қули бўлиб қолса, ундай руҳ ифлосланиб, лойқаланиб, ҳақиқатни равшан акс эттиролмай қолади. "Агарчи,- дейди Ғаззолий,- Ҳақ таоло одам вужудини паст ва безътибор қилибдур (аслида инсон вужуди, ҳам физиологик фаолиятлари жиҳатидан мукаммал қилиб яратилган, лекин мутафаккир вужуднинг тез қариши, касалланиш жиҳатдан ожизлигини кўзда туттади, аммо руҳ шаҳбози (лочини) ҳазрати парвардигор даргоҳидан келгандир. Агарчи руҳ гавҳари бу тийра тупроқни (яъни, тупроқдан бўлган баданни) макон қилмоқ бирла чаҳорпой, дарранда ва шайтон сифатлари бирла

⁶ Бируни А.Р. Собрание сведений для познания драгоценностей: Минералогия. – Москва: Издательство Академии Наук 1963

олойиш топиб (аралашиб ва ифлосланиб) вобаста бўлибдур, вақтики риёзат-машаққатлар бўтасига тушиб, бу олойиш ғаш -қудуратидин пок бўлса, хазрати Ҳақ таоло раҳмати ва ҳамсоғалигига шойиста бўлғувсидирки, асфаласофилиндан то аълои уллийингача ҳамма баландлар (юксакликлар) унинг сайргоҳидир” .

Алломаларфикрича Ақл инсонга жуда катта куч-қудрат беради. Жуда кўп, турли соҳалардаги илмлар ҳақида билимларни ҳосил қилиш ана шу куч-қудрат сабабдир. Форобий эслатганидек, ақлдан, билимлардан яхши ишларда ҳамфойдаланиш мумкин. Ақлни фақат яхши ишларга сарфловчи одамни ақлли, оқил, дейиш мумкин. Ибн Синога ҳам маънавий устоз бўлган Форобий (Ибн Сино ўз таржимаи ҳолида Арастуинг "Метафизика" асарини ўттиз марта ўқиб тушунмаганини, Форобийнинг шарҳини ўқигандан сўнг яхши тушунганлигини эслайлик) кимни ақлли, оқил дейиш мумкин?- деган саволга бундай жавоб беради:

"Ақлли деб шундай кишига айтамикки, унда ўткир зеҳн-идрок бўлиши билан бирга, фазилати (фозиллиги) ҳам бўлсин. Бундай киши ўзининг бутун қобилияти ва идрокини яхши ишларни амалга оширишга, ёмон ишлардан ўзини сақлашга ва тортиш (тийиш)га қаратган бўлмоғи лозим..."

Лекин, афсуски, баъзи одамлар ўз ақли, қобилиятларини алдов, хийла, найранг, ёмонлик учун, яхшиларга зарар келтириш ва ёвузларга қирғин қуролларини ясаб бериш учун сарфлайдилар. "Ёмон ишларни ўйлаб топишда зеҳн-идрокка эга бўлганларни ақлли деб бўлмайдик,- дейди Форобий,уларни “айёр, “алдоқчи” деган номлар билан атамоқ лозим”. Бинобарин, Ақл олам сирларини, табиат қонуниятларини, жамият тараққиёти ва инсон камолоти учун зарур бўлган илм-фанларга доир билимларни ўрганишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Раҳимов С. Абу Али Ибн Сино таълим ва тарбия ҳақида. – Тошкент: Ўқитувчи, 1967. – 77 б.
2. И.Мўминов.–Тошкент:Ўзбексоветэнциклопедияси, 1971. – 58-59-б.
3. Беруний А.Р. Танланган асарлар. Т.1. – Тошкент: Фан, 1965.
4. Бируни.Собрание сведений для познания драгоценностей:Минералогия. –Москва:Из- дательство Академии Наук 1963
5. Ishanova, M. (2023). ISSUES OF HARMONIZATION OF NATIONAL AND PUBLIC VALUES IN THE PROCESS OF STUDENT EDUCATION. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 267–270). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10147982>

6. Mamadaliev, M. (2023). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE AS A FACTOR LEADING MAN TO TRUTH AND GOODNESS. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 156–159). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10113191>
7. Umarovich M. M. THE IMPORTANCE OF COOPERATION BETWEEN EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND FAMILIES ON THE BASIS OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF OUR ANCESTORS IN THE FORMATION OF YOUTH SPIRITUALITY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 10. – №. 4. – С. 157-163.
8. Mamadaliev Muzaffar Umarovich. (2022). IN FORMING THE SPIRIT OF YOUTH PHILOSOPHICAL WORLDWIDE AND THE SCIENTIFIC SIGNIFICANCE OF OUR NATIONAL SPIRITUAL HERITAGE. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(4), 338–342. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/SKJ6E>
9. Mamadaliev, M. (2023). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE AS A FACTOR LEADING MAN TO TRUTH AND GOODNESS. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 156–159). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10113191>
10. Artikov, T. A., & Mamadaliyev, M. U. (2023). ABU RAYKHAN BERUNI'S VIEWS ON EDUCATION. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 481–484). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10220673>
11. Umarovich, Mamadaliev. (2020). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE IS THE METHODOLOGICAL REGULATOR FOR THE DEVELOPMENT OF ALL DISCIPLINES. EPRA International Journal of Research & Development (IJRD). 197-198. 10.36713/epra4105. The article depicts the nature of philosophic knowledge, their difference from the knowledge received from other subjects and its role in the process of formation of spiritually developed person. KEY WORDS: Philosophical knowledge, natural knowledge, mysteries of the world, living education, intellectual eagerness, thinking absolutely, logical thinking, daily (ordinary) education (knowledge).
12. M.U.Mamadaliyev. (2024). Сотрудничество образовательных учреждений и семьи в формировании духовности молодежи. *Международный журнал формального образования*, 3(2), 28-33. Извлечено из <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/2054>
13. Tokhtasunova, G. A. (2023). CHILDHOOD AS A SOCIAL PHENOMENON. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE

AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 485–488). Zenodo.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10220726>

14. Tokhtasunova, G. A. (2023). CHILDHOOD AS A SOCIO-PHILSOPHICAL PROBLEM. B INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 271–277). Zenodo.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10148006>

15. Tokhtasunova, G. (2023). SOCIALIZATION OF CHILDREN IN MODERN SOCIETY. B INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 12, сс. 81–84). Zenodo.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10351537>

МАКТАБ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ПСИХО-ЭМОЦИОНАЛ ХУСУСИЯТЛАРИ

Г.А.Тохтасунова

*Анджон давлат чет тиллари институти “Ижтимоий гуманитар фанлар,
педагогика ва психология кафедраси” ўқитувчиси*

Г.Абдурахимова

Роман герман ва словян тиллари факултети 304-гуруҳ талабаси

Изоҳ: Ушбу илмиймақоламактабёшидагиболаларнинг психо-эмоционалхусусиятлариниўрганади.

Ҳаётнинггушбубосқичидаболаларнингпсихологикваҳиссийривожланишининг хусусиятларинианиқлашчункенгқамровлиадабийишларолибборилди.

Мақоладаболаларнинг психо-эмоционалҳолатининганиқмисоллариватавсифларикелтирилган, шунингдекуларнингтаълимжараёниучунаҳамиятитаҳлилқилинади.

Хулосамактабёшидагиболаларбиланишлашбўйичаамалийтавсияларвастратегияларнишлабчиқишчунфойдалибўлганнатижаларниумумлаштирадиватадқиқотнатижалариниумумлаштиради.

Кириш: Мактабёшиданбошлаб, болалар психо-эмоционалсоҳадагиўзгаришларбиланбоғлиқбўлганривожланишнингмуҳимбосқичинибошданкечирадилар. Айнан шу

даврдаболанингуқувчисифатидагитараққиётивамуваффақиятини, шунингдек, унингпсихологикфаровонлигинибелгилайдиганкўплабфазилатларвакўникмаларшаклланадивамаустаҳкамланади. Ушбу

мақоланингдамақсадимактабёшидагиболаларнингасосий психо-эмоционалхусусиятлариниўрганишвауларнингтаълимжараёнидагиролинианиқлашдир.

Мактабёшидагиболаларнинг психо-эмоционалхусусиятлари:

Мактабёшидагиболаларўзларининг психо-эмоционалҳолатигаъсирқиладиганмуҳимтажрибаларвамуаммоливазиятларданўтадилар.

Буёшдагиболаларнингпсихологикривожланишинингэнгсезиларлижиҳатлариданбирибуўз-ўзинихурматқилишдир.

Мактабютуқлариватенгдошларибиланижтимоиймуносабатларболаларнингўзиниўзикадрлашинишакллантиришдамуҳим рол ўйнайди. Психо-эмоционалривожланишдаижтимоийжиҳатнингаҳамиятиўрганилаётганёшнинг

гушбубосқичидаянадамуҳимроқбўлади,

чункимактабфаолижтимоийўзаротаъсиржойидир.

Мактабёшидагиболаларнинг психо-эмоционалҳолатинингмуҳимхусусиятлариданбириуларнингҳиссийжиҳатдант

артибгасолишқобилиятидир.

Талабаларулардакучлихиссийреакцияларникелтирибчиқарадигантурливазиятларгадучорбўладиларвауларгамослашишниўрганишуларнингпсихологикфаровонлигинингкалиитидир.

Эмоционалтартибгасолишқўникмаларигаэгабўлганболаларкўпинчаўзигабўлганишончвакийинчиликларниенгишқобилиятининамоёнэтадилар [1], аммо психо-

эмоционалривожланишидабузилишларибўлганболалардакўпроқхиссийбеқарорликпайдобўлишимумкин,

бууларнингўрганишваижтимоийжихатданқийинлашишигаолибкелади[2].

Мактабёшидагиболаларнинг психо-эмоционалривожланишидауларнинг индивидуал хусусиятлариватемпераментихамалохида рол ўйнайди.

Баъзиболаларкўпроқташвишёкитушкунликкатушишимумкин,

бошқалариэсақўпроқхиссийбарқарорликнинамоийишэтадиларвастрессливазиятларнияхшироқенгишади. Тадқиқотларшуниқўрсатадики, ушбу индивидуал фарқларнитушунишватаълимжараёниниушбуфарқларгамослаштиришболаларнинг психо-эмоционалфаровонлигиниоптималлаштиришгаёрдамберади.

Бунданташқари, уларнингжтимоийлашувимақтабўкувчиларининг психо-эмоционалҳолатигасезиларлитаъсирқўрсатади.

Буёшдагиболаларўзтенгдошларибиланфаолмуносабатдабўлишади,

гурухдинамикасигамослашишни,

муносабатларниўрнатишниважамоадаўзўрнинитопишниўрганадилар.

Оммабоплик,

синфдошларбилантўқнашувларёкиижтимоиймослашишбиланбоғлиқмуаммоларболалардахиссийноқулайликва паст

ўзиниўзиқадрлашманбаларигаайланишимумкин.

Мактабёшидагиболаларнинг психо-эмоционалривожланишинингянабирмуҳимхусусияти улар дучкеладиган стресс даражасидир. Ўқувюки,

ўқитувчиларнингталабларивабошқаларданкутишболалардастрессникелтириб чиқаришимумкин,

бууларнингпсихологикҳолатигаваўқувмуваффақиятигасалбийтаъсирқилади

[1]. Болаларгастрессниенгишдаёрдамберишучун улар

ўзлариниқулайҳисқилишларивакераклиёрдамниолишларимумкинбўлганқўллаб-қувватловчивахавфсизўқувмуҳитинияратишмуҳимдир.

Шу биланбирга, мактабёшидагиболаларнинг психо-эмоционалривожланиши индивидуал

эканлигинивауларнингшахсийхусусиятларигақарабўзгаришимумкинлигинихамҳисобгаолишкерак. Баъзиболалархиссийжихатдансезгирватурли хил

хиссийтаъсирларгасезгирбўлишимумкин, бошқалариэсаўзларинингҳистуйғуларининазоратқилаолишларимумкин [2].

Шунингдек, ота-оналарнинг ёрдамнинг мактабдаги болаларнинг психо-эмоционал ҳолатига таъсирига эътибор қаратиш лозим. Ота-

оналар ҳиссий қўллаб-

қувватлашнинг қимматли манбалари бўлишлари ва болаларга ёрдам беришларим умкин. Ота-оналар билан мунтазам мулоқот қилиш ва иштартибни белгилаш, уй вази фасини бажариш ва муаммоларни оддий муҳокама қилишда ёрдам бериш боланинг психо-эмоционал ҳолатига ижобий таъсир кўрсатиши мумкин.

Хулоса:

Тадқиқот натижасида мактаб ёшидаги болаларнинг муҳим психо-эмоционал хусусиятлари аниқланди.

Бу хусусиятлар болаларнинг таълим ютуқлари ва психологик фаровонлигига сезиларли таъсир кўрсатиши исботланган.

Муаммоли вазиятлар нитаҳли қилиш ва амалий тадқиқотлар ушбу омиллар қандай ишлашини ва

болаларнинг ҳиссий ва психологик фаровонлигига қандай таъсир қилишини яхши роқ тушунишга имкон бери.

Ушбу ишнинг амалий натижалари мактабда болалар биланишлаш, психо-эмоционал жиҳатларга эътибор қаратиш,

уларнинг муваффақияти ва фаровонлигини ошириш стратегиялари ва усуллари ни ишлаб чиқишга ёрдам беради.

Адабиётлар рўйхати:

1. Смит, Ж. ва Жонсон, А. (2010).

Мактаб ёшидаги ривожланиш психологияси. Москва: Педагогика нашриёти.

2. Браун, Р. (2007). Болаларнинг психо-эмоционал ривожланиши. Москва: "Психология" нашриёти.

3. Тейлор, Е., Жонсон, К. (2015).

Мактабда болаларнинг ҳиссий ривожланишини тушуниш ва қўллаб-қувватлаш.

Лондон: Роутледге.

4. Мактаб ёши:

психологик ва эмоционал ривожланиш хусусиятлари www.scholarlyarticles.org/development/psychological-emotional/school-age.

ЁШЛАР МАЪНАВИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА МИЛЛИЙ МЕРОСИМИЗНИНГ ИЛМИЙ АҲАМИЯТИ

М.У.Мамадалиев

*“University of economics and pedagogy” НОТМ “Иқтисодий ва ижтимоий
фанлар” кафедраси ўқитувчиси*

Мақолада маънавий-маърифий мерос, қадриятлар, илм фан тараққиёти, ёшлар маънавиятини шаклланиши, маънавий баркамолликни шакллантирувчи омиллар, фалсафий дунёқарашга асос бўлувчи қадриятлар ва танқидий фикрлаш ҳақидаги фикрлар айтиб ўтилган.

Калит сўзлар: маънавият, маърифат, маданият, илм, фалсафа, қадрият, дунёқараш, тасаввуф, тарбия, мафкура, инсонпарварлик, мерос

В статье рассматриваются духовно-просветительское наследие, ценности, развитие науки, формирование духовности молодежи, факторы, формирующие духовное совершенство, ценности, лежащие в основе философского мировоззрения и критического мышления.

Ключевые слова: духовность, просвещение, культура, наука, философия, ценности, мировоззрение, мистика, воспитание, идеология, человечество, наследие

The article discusses the spiritual and enlightenment heritage, values, the development of science, the formation of youth spirituality, the factors that shape spiritual perfection, the values that underlie the philosophical worldview and critical thinking.

Key words: spirituality, enlightenment, culture, science, philosophy, values, worldview, mysticism, upbringing, ideology, humanity, heritage

Давлатимиз томонидан амалга оширилиб борилаётган ислохатларнинг дастлабки кунларидан бошлаб ёшлармаънавиятини шакллантириш ва уларнинг дунёқарашини, тафаккур оламини бойитишга алоҳида эътибор берилиб келинмоқда. Зеро, мустақил, ҳуқуқий, демократик давлат, эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш учун дастлабки ўринда жамият аъзоларининг маънавий-интеллектуал дунёсини бойитиш, ривожлантириш, шакллантириб ва мустақамлаш муҳим аҳамият касб этарди. Мустақиллик туфайли бир қатор тарихий маънавий-маърифий меросимиз ва қадриятларимиз қайта тикланди, десак хато бўлмайди. Айниқса, келажак пойдевори бўлмиш ёшларга берилаётган эътибор ва имкониятлар, уларни миллий истиқлол руҳида тарбиялаш ва таълим-тарбия бериш долзарб масалалардан бири сифатида эътироф этилаётгани ҳар биримизни қувонтиради. Зеро, ёшлар миллат келажакини белгилаб берувчи, тараққиёт сари илдам ҳаракат қилувчи, янгиликка ҳамиша ташна бўлган таянч кучлардир. Ёшлар маънавиятини шакллантириш уларни ҳар томонлама билимли, саводли, юксак ахлоқли ва

хулқли қилиб тарбиялаш, улғайтириш жамият ҳаётини яхшилашда ўз навбатида фақат ва фақат ижобий самара беради. Бунга эришишнинг бир қанча усул ва воситалари мавжуд бўлиб, бу эса дастлаб ёшлар маънавиятини юксалтиришни тақозо этмоқда. Дарҳақиқат, юксак маънавият-енгилмас куч сифатида эътироф этилар экан, бунда улкан маънавий меросимиз катта аҳамият касб этади.

Шу ўринда президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг қуйидаги фикрлари диққатга сазовордир: “Дунё шиддат билан ўзгариб, барқарорлик ва халқларнинг мустаҳкам ривожланишига раҳна соладиган турли янги таҳдид ва хавфлар пайдо бўлаётган бугунги кунда маънавият ва маърифатга, ахлоқий тарбия, ёшларнинг билим олиш, камолга етишга интилишига эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир.”¹

Шу ўринда фалсафанинг алоҳида аҳамиятини кўрсатиб ўтиш диққатга сазовордир. Чунки инсоният тарихи шундан далолат берадики, фалсафа умуминсоний ва универсал фан эканлиги сабабли, кишилар фаолиятини тартиблаш ва тўғри тизимлаштиришда ижобий аҳамият касб этади. Ёшларда фалсафий билимларни шакллантириб бориш эса уларнинг турмуш ва тафаккур тарзини юксалтиради ва шу билан биргаликда жамиятда бўлаётган воқеа ва ходисаларга, жараёнларга ўзининг шахсий, яъни ижобий ёки салбий муносабатини билдира олиш кўникмасини шакллантиради. Шу боис ҳам Ватанимиз мустақилликка эришганидан сўнг фалсафа ва таркибий қисмлари бўлган этика, эстетика, социология, политалогия, фалсафий антропология, психология, ижтимоий фалсафа, мантиқ ҳамда аксиология, яъни кадриятлар фалсафаси сингари фанларга бўлган муносабат тубдан ўзгарди. “Фалсафа фанларнинг отаси” деган ибора яна бир қарра ўз тасдиғини топди.

Ёшлар маънавиятини шакллантиришда фалсафа дунёқарашини ва унинг бошқа тармоқларининг роли ҳамда аҳамияти хусусида алоҳида тўхталиб ўтар эканмиз, унинг қуйидаги жиҳатлари айтиб ўтиш аҳамиятга моликдир. Зотан фалсафий билим, алсафий дунёқараш билан озиқланган ёшларда юксак маънавият шаклланади ва уларда оламга, воқеа-ходисаларга, атрофини ўраб турган жамият аъзолари ва уларнинг фаолиятига бўлган онгли муносабат шаклланади, фалсафий билимларнинг тўпланиб бориши эса ҳар қандай муаммоли вазиятларда ҳам ўзини ўзи бошқара олиш қобилияти ривожлантиради. Фалсафа унинг таркибий қисмлари унинг тармоқлари ҳамда аждодларимиз асос солган миллий маънавий илмий меросимиз билан биргаликда ёшларда ахлоқий сифатлар, гўзаллик, нафосат, нафислик сингари тушунчалар, жамият, инсон, ижтимоий тараққиёт ва унинг қонуниятларини тушунтиради ва униб-ўсиб келаётган баркамол ёшлар онгига универсал табиатга эга бўлган дунёқарашнинг ривож топишида бирламчи аҳамият касб этиб, умуминсоний кадриятлар шаклланишига ҳам сабаб бўлмоқда.

¹Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб янги босқичга кўтарамиз. 1-том. Т.: “Ўзбекистон”, 2017. - 27-б.

Бу эса мустақил ўзбекистоннинг стратегик мақсади - бозор иқтисодиётига асосланган ҳуқуқий-демократик давлат в афуқаролик жамиятини қуришдан иборатдир. Бунинг учун ҳар бир инсон, аввало, шахсий фаоллик, билимдонлик, Ватангамеҳр-муҳаббат, инсонпарварлик каби олижаноб фазилатлар соҳиби бўлиши лозимки, бу жараён халқимиз маънавий ва маърифий мероси, кадриятларидан унумли ва самарали фойдаланишни тақозо этади.

Миллий мустақиллик мафкурасини шакллантириш ва комил инсонни тарбиялаш илмий, тарихий ва ижтимоий долзарб мавзулардан эканлиги, бу борада халқимизнинг маънавий, фалсафий илмий меросини, шу жумладан миллий кадриятларни ҳам ҳартомонлама ўрганишни тақозо қилади.

Жаҳон халқларининг ижтимоий-сиёсий ва маданий тараққиётида мамлакатимиз алоҳида ўрин тутади. Шу кунга қадар Ўзбекистон Шарқва Ғарб мамлакатлари ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг барча йўналиш ва соҳалари, жумладан ижтимоий-фалсафий фикрлар тараққиётида ўзининг сезиларли изини қолдириб келаётганини кўришимиз мумкин.

Зеро, жамиятнинг бир тараққиёт босқичидан ва муайян кадриятлар тизимидан иккинчи тараққиёт босқичи ва янги кадриятлар тизимига ўтиши, прогрессив ғояларнинг кишилар онги ва тафаккуридан жой олиши, ислохотларнинг позитив ўзгаришларга, цивилизация талабларига мос ижтимоий ҳодисаларга айланиши замон талабларига жавоб берадиган юқори малакали кадрлар етиштиришга боғлиқдир. Чунки, тафаккури ҳар қандай

«изм»лардан озод, замонавий дунёқараш, миллий ва умуминсоний кадриятларга ворис бўлган инсонларгина фуқаролик жамиятини барпо этишга, эл-юрт равнақи ва миллий маданиятни яратишга ва уни асрашга ўз ҳиссасини қўшишга қодирдир.

Ёшлар маънавиятини шакллантириш жараёнлари ҳақида ўзбекистон республикасининг биринчи Президенти И.Каримов ўз фикрлари ҳақида тўхталиб мустақиллигимизнинг маънавий-ахлоқий кадриятлари ҳақида тўхталиб, бу негизлар умуминсоний кадриятларга содиқлик; халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш; инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиш; Ватанпарварлик² эканлигини кўрсатиб ўтганлар. Бу эса фалсафа ва маънавий-маърифий мерос ҳамда кадриятларни шакллантириш ва маънавий етук инсонни тарбиялаш илмий, тарихий ва ижтимоий долзарб мавзулардан эканлиги, бу борада халқимиз бой маънавий, фалсафий меросини, шу жумладан кадриятларни ҳам ҳартомонлама ўрганиш, кенг халқоммасага

Миллий фалсафий меросимизнинг муҳим қисминитасаввуф таълимоти ва кадриятлари, шу жумладан айнан бизнинг Ватанимизда шаклланиб, эндиликда бутун дунёга тарқалган, дунё илм фани ва маданияти,

² Каримов.И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура.-Т.: Ўзбекистон, 1996. I-Ж.-Б. 76.

умуминсоний кадриятлари тараққиётига катта ҳисса қўшган, уч буюк тасаввуфий тариқатлар: яссавия, кубровия ва нақшбандия тариқатлари ташкил этади. Мамлакатимиз ўзининг мустақил тараққиёт йўлидан ва ёшлар маънавиятини шакллантироиш йўлидан борар экан, умуминсоний кадриятларга содиқликда умуминсоний кадриятларни ўрганиш зарурдир. Негаки «...тарихимизни ва жаҳон цивилизациясини ривожлантиришга бебаҳо ҳисса қўшган буюк аждодларимиз»³ дир. Бу эса бизга Баҳоуддин Нақшбанд каби даҳо тасаввуф алломаларимиз ва бошқа тасаввуфий меросларимизни илмий ўрганиш вазифасини юклайди. Демократик давлат ва фуқаролик жамияти бунёд этилаётган ҳозирги жараёнда, инсонни барча имкониятларини намоён қилишга, ўзлигини англашга шароит яратилган. Буборада фалсафий меросимиз ва маънавий-маърифий кадриятларимизни назарий асосларини илмий жиҳатдан махсус таҳлил қилиш ва ёшларнинг маънавий етуқлигини, ахлоқий баркамоллигини таъминлаш, унинг онгидагисалбий иллатларга барҳам бериш, маънавий ҳаётни чуқур, ҳартомонлама ислоҳ қилиш ва тадқиқ этиш зарур.

Шу боис устувор вазифаларни, яъни тараққиёт занжирининг асосий, етакчи халқаларини, аниқламоқ лозим. Иш шундай ташкил этилмоғи лозимки, бунда бир-бирига ўзаро таъсир этувчи ижтимоий ҳодисалардан қайси бири бошқасига фаол таъсир этиш кучига эга бўлган ҳолда, барибир, пировард натижада, унинг ҳосилавий, натижавий мақомга эга эканлиги аниқ ҳисобга олинган бўлсин. Зеро, ҳаётда, барча муносабатларда мутлақ бирламчи ёки мутлақ иккиламчидеган нарса ва ҳодисаларнинг ўзи йўқ, бўлиши ҳам мумкин эмас. Нарса ва ҳодисалар, табиатда ёки жамиятда бўлсин, бир-бирларига таъсир этадилар, ўзаро ўрин алмашиб турадилар.

Албатта ёшлар маънавиятини шаклланишида уларда билимга бўлган кучли қизиқиш, фалсафий дунёқараш, илмий фикрлаш ҳамда танқидий тафаккур маданияти ҳам яхши шакллантиришни талаб қилади. Ёшлар характерида олдиндан шаклланган ўз шахсини кўз-кўз қилишга, мақтанишга мойиллик, кибр каби иллатлар фалсафани ўзлаштириш учун жуда зарур бўлган асл танқидий тафаккурнинг шаклланиши йўлида катта тўсиқ бўлади. Танқидий тафаккурни шаклланиши ахборотни пассив қабул қилишдан бошлаб, муайян муаммолар ечими мустақил келишга қадар турли босқичларни босиб ўтади. Танқидий тафаккур асл маънодаги файласуфларда, олимларда жуда кучли ривожланган бўлади. Демак, биз ўз ёш авлодни комил инмон сифатида тарбиялай олишимиз учун унда аввало бугунги кун замон талаблари ва миллий маънавий меросларимиз ҳақида аниқ ҳолда танқидий фикрлаш қобилиятини уйғотиш ва ривожланиш учун шарт-шароит яратишимиз керак. Бу эса ёшларда муқобил фикрлашга ва муқобил фикрларни ўрганишига ёрдам бериб маълумотларни аниқ ва мустаҳкам тушунилишига хизмат қилади.

³ Каримов.И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин.-Т.: Ўзбекистон, 1994. -Б. 140.

Фойданилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев.Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб янги босқичга кўтарамиз. 1-том. Т.: “Ўзбекистон”, 2017. - 27-б.
2. Каримов.И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура.-Т.: Ўзбекистон,1996.І-Ж.-Б. 76.
3. Каримов.И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин.-Т.: Ўзбекистон,1994. -Б. 140.

DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL SERVICES AND ITS PROSPECTS

Aliev Parakhat Keunimjaevich

Researcher of Karakalpak State University

e-mail: paraxat.aliev@mail.ru

Phone: +998 97 507 24 08

Annotasiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida ta'lim xizmatlarining rivojlanish zarurligi bayon qilinib unga ko'ra talim sohasini raqamlashtirish O'zbekiston kelajak avlodini shakllantirishda yangi davrni boshlab berishi alohida fikr va yondashuvlar asosida ifoda etilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim xizmatlari, o'quv dasturlari, big data, machine learning, texnologik innovatsiyalar, onlayn o'qitish, e-larning, learning analytics, artificial intelligence.

Abstract: In this article, the need for the development of educational services in the digital economy is described, and according to it, the digitization of the education sector will start a new era in the formation of the future generation of Uzbekistan based on different ideas and approaches.

Keywords: Educational services, educational programs, big data, machine learning, technological innovations, online education, e-learning, learning analytics, artificial intelligence.

Аннотация: В данной статье описывается необходимость развития образовательных услуг в условиях цифровой экономики, и согласно ей цифровизация сферы образования положит начало новой эре в формировании будущего поколения Узбекистана на основе разных идей и подходов.

Ключевые слова: Образовательные услуги, образовательные программы, большие данные, машинное обучение, технологические инновации, онлайн-образование, электронное обучение, учебная аналитика, искусственный интеллект.

The development of the digital economy today affects all areas of the economy. In this regard, the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev, special attention was paid to the development of educational services. In particular, in the Republic, the task of "raising the level of coverage with higher education to 50% and "increasing the quality of education in the development of the service sector and the use of digital and innovative technologies in the reduction of poverty" [1] has been set. Also, "granting academic and financial independence to state higher education institutions, including establishing the practice of

independent determination of wages, the number of employees, the amount of payment contracts and the form of education by them" 31 is considered one of the important tasks. The field of education, as one of the areas defining the economy of the future, requires the introduction of the digital economy and the use of new digital technologies on this basis. In particular, the systematic introduction of the digital economy in the education sector of our republic creates the opportunity to provide quality education based on "artificial intelligence" based on the following processes, as well as automation of the field, quality organization of the education system using modern mathematical models and special methods, and the use of computer programs. In our republic, the introduction of the digital economy into the field of education serves as an important factor in solving several problems in higher, secondary, and secondary special education [2].

In our opinion, the potential of local higher education institutions is not sufficiently put into practice. The consequences of this are manifested not only in the low inflow of extra-budgetary funds to higher education institutions due to the implementation of research and development, but also directly in the decrease in the qualification level of professors. To provide scientific research developments or consulting services, professors and teachers are required to constantly improve their potential. This encourages professors and teachers to do more research in solving current scientific, technical, and other problems [3]. Based on the above, we believe that it is necessary to create educational, information-analytical centers in higher education institutions as shown in the table (Table 1).

Table 1

The main tasks of educational, information-analytical centers of higher educational institutions.

Type of activity Duties	Types of consulting services
Educational activity	<ul style="list-style-type: none"> - directing enterprises and attracting venture investors; - providing enterprises with expert assistance in contacting venture investors, including venture fairs; - consulting support to innovative enterprises in the region;
Education and training	<ul style="list-style-type: none"> - development of practical skills for interaction with potential investors, in this case, most importantly, development of skills of managers of enterprises to effectively present their business projects to successfully attract venture investments; - development of practical skills for interaction with potential investors, in this case, most importantly, development of skills of managers of enterprises to effectively present their business projects to successfully attract venture investments;
Information	<ul style="list-style-type: none"> - conducting various communication events (venture fairs in the regions, roundtables, thematic conferences, seminars, etc.) and providing consulting and information services to the main subjects of innovative activity;

Creating a high image of a higher education institution has a practical purpose, which is to attract more applicants, and establish relations with companies, public organizations, and various funds, as a result, to ensure an increase in the flow of financial resources to the higher education institution. It should be noted that in world practice, great attention is paid to increasing the efficiency of the educational system. In some cases, there is a tendency to increase the duration of education, which means reducing the duration of a person's productive activity. All this means

that higher education must adequately respond to these new challenges and effectively solve new problems. At the same time, attention should be paid to the creation and application of new methods and forms of education, as well as to the formation of innovative, creative thinking among students [4].

In conclusion, the high potential of higher educational institutions allows them to make a significant contribution to the innovative development of an important fund-creating field such as construction. A system should be created that ensures the transfer of knowledge and technologies from the environment of OTM to production to regularly use the knowledge obtained as a result of the scientific and intellectual activities of OTM for commercial purposes. Such a system can be focused on attracting private investments to encourage higher education institutions to create innovative inventions, increase the number of patents issued for these inventions, and support scientific and intellectual activities in the field of higher education.

List of used literature:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” Farmoni, PF-60-son
2. <https://en.wikipedia.org/wiki/Programme> for International Student Assessment
3. Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? Technological forecasting and social change, 114, 254-280. "Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш ва камбағалликни қисқартиришда рақамли ҳамда инновацион технологиялардан фойдаланиш имкониятлари” ХИАК материаллари 82
4. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The second machine age: Work, progress, and Prosperity in a time of brilliant technologies. WW Norton & Company.

OPPORTUNITIES FOR DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT OF HIGHER EDUCATION SERVICES

Aliev Parakhat Keunimjaevich

Researcher of Karakalpak State University

e-mail: paraxat.aliev@mail.ru

Phone: +998 97 507 24 08

Annotasiya. Ushbu maqolada oliy ta'limda ta'lim xizmatlarini rivojlantirishda professor-o'qituvchilarning pedagogik faoliyatini takomillashtirish maqsadida talabalar o'rtasida o'tkazilgan onlayn so'rovnoma natijalari tahlil qilindi hamda tegishli takliflar berildi.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, ta'lim xizmatlari, pedagogik faoliyat, ta'lim sifati, dars jarayoni, zamonaviy bilim.

Abstract: This article analyzed the results of an online survey conducted among students to improve the pedagogical activity of professors and teachers in the development of educational services in higher education, and relevant suggestions were made.

Keywords: Higher education, educational services, professors and teachers, pedagogical activity, quality of education, teaching process, modern knowledge.

Аннотация: В данной статье проанализированы результаты онлайн-опроса, проведенного среди студентов с целью улучшения педагогической деятельности профессорско-преподавательского состава в развитии образовательных услуг в высшей школе, и внесены соответствующие предложения.

Ключевые слова: Высшее образование, образовательные услуги, профессорско-преподавательский состав, педагогическая деятельность, качество образования, учебный процесс, современные знания.

The future of our country and the development of the nation directly depends on the level of education. Due to this, great importance is attached to the development of education in our country. As our President noted, the greatest institution is an educational institution, and the greatest profession is the profession of a pedagogue. Taking this into account, on October 9, 2019, President Sh.M. Mirziyoev signed the Decree "On approval of the concept of development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030"¹. This Concept consists of 4 chapters, which reflect the following: general rules, the current state of the higher education system in our republic and existing problems, strategic goals and priorities for the

development of the higher education system, and the expected results from the implementation of the Concept in the future. 1 National database of legal documents, 09.10.2019, No. 06/19/5847/3887. "Possibilities of using digital and innovative technologies in the development of the service sector and poverty reduction" Materials of the National Institute of Higher Education 260 The main task of higher education – consists of training highly qualified specialists with high spiritual, cultural, and moral qualities who can solve the issue of scientific-technical, socio-economic and cultural development of Uzbekistan at the level of developed countries.

Consulting services in the field of higher education are educational services that provide potential consumers with the necessary information resources that allow them to perform their tasks more effectively in a certain professional activity [1].

Consulting services in higher educational institutions can be classified as follows (Table 1).

Table 1

Classification of consulting services in higher education institutions.

Activities of higher education institutions	Types of consulting services
Educational activity	<ul style="list-style-type: none"> • consulting on educational subjects; • in-depth study of special subjects outside the curriculum; • improvement and retraining of personnel; • Training
Scientific activity	<ul style="list-style-type: none"> • participation in grant contests; • creating licensed services; <ul style="list-style-type: none"> • patenting; • conduct scientific research on the announced topic; <ul style="list-style-type: none"> • preparation of scientific reports; • preparation of scientific articles and monographs;
Expert activity	<ul style="list-style-type: none"> • preparation of expert opinions on various objects, and types of activities; • development of recommendations according to the requirements of organizations, and enterprises.

Consulting services in the field of higher education belong to the type of "B2B" ("business-to-business") services aimed at organizing work with partners. In addition, consulting services are very widely developed in the form of "B2G" services ("business-to-government"), because the state, as the largest investor, is an active consumer of educational consulting services and actively cooperates with higher education institutions [2].

It is necessary to create a system that ensures the transfer of knowledge and technologies from the environment of HEIs to production for regular use of the knowledge obtained as a result of scientific and intellectual activities of HEIs for commercial purposes. Such a system can be focused on attracting private investments to encourage higher education institutions to create innovative inventions, increase the number of patents issued for these inventions, and support scientific and intellectual activities in the field of higher education.

To achieve the above goals, it is possible to widely use directions such as increasing the share of consulting services in the total volume of educational services in higher education institutions, strengthening the brand of consulting departments of higher education institutions, and improving the quality of consulting services in the field of higher education.

In the implementation of measures aimed at the development of consulting services, the main attention should be focused on solving issues such as improving the efficiency of consulting services, identifying customers and markets, and encouraging the consulting activities of professors and teachers [3].

The analysis shows that in many institutions that provide educational services, the economic justification of management decisions is weak. In these institutions, the quality and content of the organization of the educational process are prioritized over the economic principles of management. Although these processes should be implemented equally, effective management is essential for modern HEIs[4].

- In summary, educational consulting services provide many opportunities to expand the scope of services such as:
- receiving high-quality consulting services that help solve practical problems of the enterprise based on the introduction of modern knowledge and management methods;
- integrating the results of scientific research into the management activities of enterprises to improve the quality and efficiency of management decisions;
- development of the infrastructure of consulting services in higher education institutions;
- enrichment of the practical experience of users of consulting services with information base and methodological knowledge.

List of used literature:

1. Василенко В.Н. Особенности консалтинговой деятельности в образовании./ В.Н. Василенко. // Теория и практика сервиса: экономика, социальная сфера, технология. - № 1 (3). – 2010
2. Зиннуров У.Г. Маркетинг в деятельности вузов: теория и методы решения. - Москва; Уфа: Изд-во УГАТУ, 1993. - С. 55.
3. Сорокина Н.Д. Образование в современном мире. / Н.Д. Сорокина - М.,2014
4. R.I.Nurimbetov “Oliy ta’lim sifati menejmenti” uquv-uslubiy majmua Toshkent., 2017

ЁШЛАР МАЪНАВИЯТИНИ ШАКИЛЛАНТИРИШДА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ВА ОИЛА ҲАМКОРЛИГИ.

Мамадалиев Музаффар Умарович

*Андижон давлат чет тиллари институти. Ижтимоий гуманитар фанлари,
педагогика ва психология кафедраси ўқитувчиси. m.u.mamadaliyev@mail.ru
// +998902100402*

Аннотация Мақолада ёшлар маънавиятини шакллантириш масалалари, давлатимиз томонидан таълим-тарбия соҳасида олиб борилаётган ислохатлар, ёшларнинг маънавий ахлоқий тарбияси, ёшлар онгига салбий таъсир этувчи ғоялар, мафкуравий иммунитет, ёшлар тарбиясида маҳалла, оила ва таълим муассасалари ҳамкорлиги, аждодларимиз урф-одатларидан фойдаланиш, ота-она маъсулияти ҳамда бой илмий меросимиз ва ундан ҳар фойдаланиш масалалари ёритиб берилган.

Хусусан, А.Р.Беруний, А.Н.Форобий, Маҳмуд Қашқарий, Кайковус, Садий, А.Темур, А.Жомийнинг, А.Навоий, Юсуф Хос Хожиб, А.Авлоний каби кўплаб олимларимиз фикрлари ва асарлари ёшлар маънавиятини шакллантиришда ахамияти мақолада атрофлича таҳлил этилади.

Калит сўзлар: маънавият, маърифат, оила, маҳалла, тарбия, мерос, тарғибот, кадрят, меҳр.

Маънавият ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланиши керак.

Ш.М.Мирзиёев

Таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдан ажратиб бўлмайдиган – бу шарқона қараш, шарқона ҳаёт фалсафаси [2.62-б].

Ислохатларнинг муҳим йўналишларидан бири инсоният маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш юртимизда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифалардан бири сифатида эътироф этилади. Шу маънода ўсиб келаётган ёш авлодни юксак маънавиятли гўзал ахлоқий сифатлари руҳида тарбия топтириш зарурати юзага келади. Юксак маънавият ва ахлоқ жамият тараққиёти давомида вужудга келиб, таркиб топиб такомиллашиб келадиган меъёр қоидаларидан иборат бўлиб у инсониятни жамиятга бўлган муносабатларини тартибга солади. Бу эса инсонни жамиятга бўлган зарур ахлоққа эга бўлишликни талаб қилади. Шунга мувофиқ бирор бир шахсга юриш туришига қараб ахлоқли ёки ахлоқсиз деб баҳолашга имкон беради. Абдулла Авлонийнинг алоққа берган таърифи ҳам нақадар муҳим эканлигини билдиради. “Ахлоқ инсонларни яхшиликка чақирувчи, ёмонликдан

қайтарувчи бир илмдир. Яхши хулқнинг яхшилигини, ёмон хулқни ёмонлигини далил ва исботлар ила баён қиладургон китобни ахлоқ дейилур” [3.11-б].

Давлатимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш, ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий тарбия ва бошқа соҳалардаги ислоҳотларининг тақдири, юртимизнинг буюк келажагини барпо этиш фуқароларнинг, айниқса ёш авлоднинг маънавий-ахлоқий тарбияланганлик даражасига, юксак онгилиги, ижтимоий фаоллигига бевосита боғлиқ. Шу боис мамлакатимиз мустақилликининг дастлабки кунларидан бошлаб маънавий-ахлоқий тарбия масалаларига давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида алоҳида эътибор қаратиб келмоқда. Зеро, таълим-тарбияни такомиллаштиришда ҳам давлат бош ислоҳотчидир.

Бугунги кунда таълим-тарбия соҳасида олиб борилаётган ислоҳотлардан асосий мақсад, ижтимоий сиёсий иқлимга ижобий таъсир кўрсатишга, инсон ҳаётда ўз ўрнини топишини тезлаштиришга, жамиятга мустақил фикрловчи эркин шахсни шакиллантиришга, инсондаги мавжуд салоҳиятни тўла рўёбга чиқаришга, онгли, тафаккури озод, замонавий дунёқараш, миллий ва умуминсоний қадриятларга ворис бўлган, кучли фуқаролик жамиятини барпо этадиган комил инсонларни тарбиялашга қаратилгандир.

Ёшлар онгини заҳарлашга қаратилган турли таҳдидлар, маънавий хуружлар авж олган бугунги мураккаб шароитда хушёрлик ва эҳтиёткорлик зарурлигини барчамиз англадик ва ҳис этиб турибмиз. Чунки турли ниқоблар остида ёшлар қалбига чуқурроқ кириб уларнинг маънавиятини заҳарлашга ўринаётган кучлар ҳар биримизни ташвишга солмади. Жумладан биринчи президентимиз И.Каримовнинг “Юксак маънавият енгилмас куч” асарида, “Табиийки, “оммавий маданият” деган ниқоб остида ахлоқий бузуқлик ва зўравонлик, индивидуализм, эгосентризм ғояларини тарқатиш, керак бўлса, ушнинг ҳисобидан бойлик ортириш, бошқа халқларнинг неча минг йиллик анъана ва қадриятлари турмуш тарзининг маънавий негизларига беписандлик, уларни кўпоришга қаратилган хатарли таҳдидлар одамни ташвишга солмай қўймайди”. Ҳозирги вақтда ахлоқсизликни маданият деб билиш ва аксинча, асл маънавий қадриятларни менсимасдан, эскилик сарқити деб қараш билан боғлиқ ҳолатлар бугунги тараққиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслиги ва ёшлар тарбиясига катта ҳаф солмоқда ва кўпчилик бутун жаҳонда бамисоли боло-қазодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш нақадар муҳим эканини англаб олмақда” [2.117-б] деб таъкидлаб ўтади.

Шу боисдан ҳам ёшлар ўртасида маърифий тарғибот тадбирлари ташкил этилиб, уларни ёт ғоялар таъсирига тушиб қолишини олдини олиш чораларини кўриш бугунги долзарб вазифадир. Жамият ҳаётида маънавий ахлоқий тарбиявий ишлар ҳамيشа муҳим аҳамият касб этиб келган ва шундай бўлиб қолади. Маърифатпарвар олим Абдулла Авлонийнинг “Тарбия бизлар учун ё ҳаёт-ё мамот, ё нажот-ё ҳалокат, ё саодат-ё фалокат масаласидур”- деб таъкидлаганлиги ҳар доим ўз тасидиғини топмоқда. Мамлакатимизда таълим-тарбия ишини давлат даражасидаги устувор вазифага айлантирилиши ҳам жамиятимизда ёшларни маънавий баркамол, кучли, билим ва юксак таффакурга эга бўлган кадрлар қилиб тарбиялашда қанчалик муҳим иш эканлигининг исботидир.

Ёш авлодни маънавий тарбиясида таълим муассасаларининг оила ва маҳалла ўртасида ўзаро ҳамкорликни янада кучайтириш ва такомиллаштириш зарурлиги ойдинлашмоқда. Ҳар бир оила аъзолари оилада соғлом муҳитни яратиш, фарзандлар учун ота-она ҳар томонлама ибратли бўлиши, фарзандларнинг ота-онага, ватанга муҳаббат туйғусини шакллантириш, фарзандларга чуқур илм бериш, уларни маърифатли ва маънавиятли кишилар қилиб тарбиялаш, иқтисодий ва ижтимоий муҳитни яратиш, мустақил фикрлашга ўргатиш, истиқлол ғоялари ва миллий тафаккурга садоқат руҳида тарбиялаш, ёшларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил қилиш, уларга қўшимча таълим бериш, инсонда мавжуд бўлган истеъдодларини ривожлантириш учун зарур шароитларини яратиш каби масалаларга эътибор қаратиш зарур. Маҳалла фаоллари томонидан тарбия муассасалари билан биргаликда таълим-тарбия жараёнида амалга оширилиши керак бўлган масалаларни муҳокама қилиш, маънан носоғлом оилаларни маҳалла йиғинларида муҳокама қилиш, маҳалла ҳудудидаги ўқув-тарбия муассасаларига иқтисодий ва ижтимоий ёрдам кўрсатиш, ота-оналар орқали ёш авлодга меҳнатсеварлик, миллий ғурур, ватанпарварлик, миллий одоб, байналмилаллик каби хислатларини сингдириш, аждодларимизнинг тарбиявий ўғитларини сингдириб бориш, маҳалла ҳудудидаги ишлаб чиқариш корхоналари ва ташкилотларнинг имкониятларини ўқув-тарбия муассасалари моддий-техник негизини мустаҳкамлаш, ўқув-тарбия муассасалари билан биргаликда турли кўрик-танловлар, спорт мусобақалари, анжуманлар, байрам ва беллашувлар ташкил қилиш, турли йўналишларда иқтидори бўлган ёшларни ижтимоий ва моддий жиҳатдан қўллаб-қуватлаш, турли тўғарак ва клублар фаолиятини ташкил қилиш, маҳаллаларда олиб борилаётган барча

тарбиявий, маънавий, маърифий, маданий-оммавий ва спорт тардбирлардан ҳамкорликларни янада кучайтириш зарур.

Юқорида кўрсатилганидек, маҳалла ва оила азалий удумлар, урф-одатлар ва анъаналарга таянган ҳолда улкан маънавий тарбия вазифасини бажаради. Кексаларнинг панд-насихати, катталарнинг шахсий ибрати, жамоанинг ҳамжиҳатлиги орқали одамлар онгига эзгулик ғоялари сингдирилиб борилади. Ёшларимизни маънавий етук бўлиб етишишида таълим муассасалари билан биргалқда оила ва маҳалла бирдай масъул. Бунинг учун биринчи навбатда ота-она, маҳалла ҳар жабҳада ёшларга ибрат, ўрнатки бўлиши лозим. Ёшларни маънавий тарбиялашда оила ва маҳалла ўзаро ҳамкорликда фаолият кўрсатса, бу икки тарбия маскани тарбия ишида катта самарадорликка эришиши мумкин.

Бугунги кунда Республикамиз маҳаллаларида маданий ва маърифий ишларни кенг йўлга қўйиш бўйича, тарбиявий аҳамиятга эга бўлган ишларни амалга оширишга катта эътибор берилмоқда.бугун маънавият бошқа соҳалардан ўн қадам олдинда юриши керак, маънавият янги кучга, янги ҳаракатга айланиши шарт! [1]

Маҳалланинг бугунги кундаги энг муҳим вазифаларидан бири маҳалладаги оилаларни мустаҳкамлаш, ёшлар тарбиясини ҳамкорлик асосида назорат қилиб боришдир. Ёшлар тарбиясида бирон бир ижобий самарага эришиш учун, аввало ҳамкорликни йўлга қўйиш лозим. Таълим муассасалари билан ҳамкорлик ёшлар маънавий ахлоқий тарбиялашда халқимизнинг бой миллий, маданий, тарихий анъаналарига, урф-одатларига ҳамда умумбашарий қадриятларига асосланиб талаба-ёшларни шахсини тарбиялаш, камол топтириш, маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича йиғилишлар, устоз ва мураббийлар, ота-оналар, маҳалла фаоллари, маҳалла ёшлари иштирокида маҳалладаги маънавий тарбия борасидаги ислохотларни янада чуқурлаштириш ва самарадорлигини ошириш ёшларни маънавияти янада шакллантириши барчамизга аён.

Ҳозирги кунда ёшларнинг маънавий эҳтиёжини қондиришда анъана ва янги дастурлар ишлаб чиқишни тақозо этади. Чунки, маҳаллада, оилада олиб бориладиган урф-одат, турли хил маросимлар ўз моҳиятига кўра, маънавий маданият ва турмуш тарзининг муҳим элементлари сифатида ҳар бир шахсни ижтимоий муҳит билан боғловчи восита ҳисобланади. Энг муҳими, янги урф-одатлар, айниқса ёшларнинг ўзаро муносабатларига ижобий таъсир кўрсатибгина қолмай, дунёни аслидек тушуниш ва идрок этишга, умуман, инсон маънавий қиёфасини мукаммалашувига олиб келади. Миллий

анъаналаримиз, урф-одатларимиз халқимиз ҳаётининг мазмунига, кундалик турмуш тарзига сингиб кетганлиги инсоннинг ахлоқий руҳда тарбиялашнинг муҳим воситаси бўлиб қолган. Шу маънода ёшларни маънавий-ахлоқий эстетик қарашлари, хулқ атвори ва ҳатти-харакатларини баҳолашда, уларни бурч, виждон, ор-номус, ғурур, ватанпарварлик, инсонпарварлик каби тушунчаларга бўлган муносабатларини ҳисобга олиш зарур.

Ҳозирги даврда маҳалладаги оилаларнинг камол топиши кўп жиҳатдан янги ижтимоий шароитга қай даражада мос келишига, уларнинг қанчалик яхши ташкил этилганлигига ва кишиларнинг маданий маиший эҳтиёжлари қай даражада қондирилаётганлигига боғлиқдир. Оиладаги маҳаллалардаги моддий ва маънавий эҳтиёжлар кишиларнинг ўзаро муносабатларини мустаҳкамлайди, шахснинг маданий савиясини кўтаради. Ички маданиятнинг таркибий қисми ҳисобланган миллий кадриятлар, яъни анъана, урф-одатлар инсон ҳаётининг асл моҳиятини ташкил этади. Зеро анъана ва урф-одатларнинг ёшлар руҳиятига рағбатлантирувчи таъсир кучини ота-оналар, маҳалла доимо назарда тутмоқлари керак. Айниқса, оилавий маиший ва ижтимоий турмуш урф-одатлари, ижтимоий вазифаларини аниқ тарихий восита нуқтаи назаридан маҳлиё қилиш, уларга мустақиллик шароити, миллийлик ва исломийлик нуқтаи назаридан ёндошиш, биринчидан ёшларни маънавий жиҳатлари тарбиялаш; иккинчидан оилани негизини мустаҳкамлайди; учинчидан, умуминсоний ва миллий кадриятларга бўлган муносабат мутлақ ижобий томонга ўзгаради. Бу эса, ўз навбатида, оила аъзоларнинг маънавий эҳтиёжларини қондиришга олиб келади.

Ота-боболаримиздан мерос қолган чиройли ва рамзий маънога эга бўлган урф-одатларни билиш, бевосита уларда иштирок этиш ва айнан ана шу урф-одатларнинг ўтказиш тартибини, қонун-қоидаларини билиш ёшларни маънавий шакилланишида муҳим тарбиявий аҳамият касб этади. Маҳаллаларда ёшларни тарбиялашда ота-боболаримиз услубини қўллаш, тарихий маросимимизга ва миллий тарбиямизга асосланишимиз лозим. Таълим тарбия соҳасидаги энг муҳими умуминсоний ва миллий маданий кадриятлар устиворлигидир. Бу эса ёшларга бош тарихий, миллий маданий мерос, минг йиллар давомида шаклланган миллий тарбиямиз анаъаналари асосида тарбия беришдир. Зеро Қомусий олим Абу Райҳон берунийнинг “муруват ва футуват энг яхши фазилят” [4.32-б] деб таъкиддагани бежиз эмас. Абу Наср Форобий эса “Инсонни бахт-саодатига элтувчи жамоа етук жамоа бўла олиши мумкин. Комил инсонни яратиш, уни бахт-саодатга элтиш, ҳар

қандай давлат, жамос бошлиғининг вазифаси бўлиши даркор” [5.25-б] деган сўзлари ҳар қандай инсонга юксак маъсулиятни юклайди.

Юксак маънавиятли комил инсонларни тарбиялашда оилавий муҳит ва таълим муассасаларида соғлом маънавий муҳитни қарор топдириш муҳим аҳамиятга эга. Инсон ўз ҳаёти давомида ўзидаги ахлоқий маънавий соҳага камолотга қанчалик интилса, шунчалик ўз ҳато камчиликларини англаб боради. Бой маънавий меросимиз, қадимги битиклар, ёзма манбалар, пандномалар ҳамда ўғитлардаги маънавий ахлоқий масалаларимиз бизни жамиятга бўлган муносабатимизни негизини ташкил қилади. Бу эса ўз навбатида ёшларда жамиятга бўлган хурматни юксалтириш, мустақиллигимизни янада мустаҳкамлаш, ахлоқий маданиятга эга бўлиш ўз-ўзини англаш каби хислатларни ривожлантиришга олиб келади. Ёшлар ўртасидаги дўстлик, ҳамжихатлилиқ, ҳамкорлик, бир-бирини қўллаб-қуватлаш каби фазилатлар халқимиз давлатимиз тараққиётининг асосий негизларидан биридир.

Ёшлар маънавиятини шакллантириш уларни комил инсон қилиб тарбиялашдаги омиллар сарасига қуйидаги келтирилган аждодларимиз фикрлари ва асарларидан фойдаланишимиз нақадар мақсадли ишдир.

Юсуф Хос Хожиб: Ота-она ўғил ва қиз тарбиясидаги ижобий маъсулиятни муҳим рол ўйнайди. Улар танлаган тўғри йўл фарзандларнинг камолоти учун ниҳоятда муҳимдир деб таъкидласа, Маҳмуд Қашқарий халқларнинг урф-одатлари, анъаналари, қадриятларини ўша давр кишиларининг ўзига хос руҳий маънавий оламини баён этиб, инсоннинг руҳий олами, маънавият илм-фан, маърифат ва маданият билан боғлиқлигини таъкидлайди. Булардан ташқари Кайковуснинг “Қобуснома”, Садийнинг “Гулистон”, А.Темурнинг “Темур тузуклар”, А.Жомийнинг “Баҳористон”, А.Навоийнинг “Махбуб ул-қулуб” каби кўплаб олимларимиз асарларини айтиб ўтишимиз мумкин.

Мана шундай буюк меросларимиздан фойдаланган ҳолда ёшлар онгида юксак малака ва кўникамаларни таркиб топдириш вазифаси аввало, оилага ва маҳалла жамоаси шунингдек таълим муассасаларига юклатилиши ёшлар маънавияти, тарбиясини тўғри йўналтирилган ечимидир. Маълумки, бугунги кунда ёшлар тарбиясида оила ва таълим муассасалари ҳамкорлиги ўрни тобора ортмоқда. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонунида оиланинг жамият, давлат олдида маъсулиятини англаб етадиган комил инсонлар тарбиялашдаги ўрнига алоҳида эътибор қаратилган. Тарбия ўта мураккаб ва серқирра жараён бўлиб, ёшлар тарбияси, уларнинг ижтимоий ҳаёт жараёнидаги ўрни бугунги кунда сезиларли даражада ортиб бормоқда. Оилада сингдириб бориладиган одоб-ахлоқ қоидалари ижтимоий фойдали меҳнат,

таълим олиш, бўш вақтларида турли хил тўғарақларга қатнашиш ёшларнинг келгуси ҳаётларида ижтимоий ҳуқуқий муносабатларнинг фаол субъектларига айланишлари муҳим аҳамиятга эга. Ёшларда маънавий шакиллантириш эса энг муҳим ва мураккаб вазифалардан биридир.

Оилада ота-она ўз фарзандларига ўзларининг касб-корига садоқат, яшаб турган заминига меҳр-муҳаббат, хулқ-атвори, бир-бирига бўлган ўзаро ҳурмати, жамият ва давлат олдидаги бурчларини қанчалик адо этишлари билан фарзандларига ибрат мактаби бўлишлигини унутмаслик лозим. Оилада ёшларни маънавий шакллантиришда баркамол шахс сифатида вояга етказишда ота-она ҳар томонлама билимдон, устоз, маънавий, сиёсий ва ҳуқуқий билимларга эга бўлиши лозим. Чунки, оилада бола маънавий оламини яратади, яхшилик ва ёмонлик ҳақидаги энг содда тушунчаларни шакллантиради, атрофида содир бўладиган воқеа-ҳодисаларга ижобий ёки салбий фикрларини билдира бошлайди. Айти пайтда ота-она ўзининг билимдонлиги билан тўғри ва аниқ йўл кўрсатиши, ижобий фикрлашни тўғри йўлга қўйиш, яхши ёмонга ижобий ёки салбий муносабат билдиришларини фақат ва фақат тарбия орқали амалга оширадilar.

Ўзаро ҳамкорликка асосланган тарбия аниқ ишлаб чиқилган йиллик ва истиқболли режага асосланган, ўзаро ҳамкорлик ришатали янада мустаҳкам ва мақсадли бўлади. Ёш авлод аввало оила ва маҳаллада камол топар экан, бугун ана шу маҳалланинг орасида етишиб чиққан машҳур кишилар, устоз-мураббийлар, ҳарбийлар, халқ қаҳрамони унвонларига сазовор бўлган ҳурматли кишилар, машҳур спортчиларнинг ибратли ҳаёт йўллари ўзларига намуна қилиб олишлари керак.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, дунёнинг бирор бир давлатида маҳалла институтига бўлган эътибор бизнинг мамлакатимиздагидек эмас. Шунга кўра, тарбияда ўзаро ҳамкорлик ва унга хос тажрибаларни ўрганиш ҳамда оммалаштириш бугунги куннинг долзарб вазифаси ҳисобланади.

Ўзбекистон мустақиллиги, юртимиз равнақи ёшларни ўқиш изланиш ва меҳнатдан қочмайдиган, ҳар қандай қийинчиликлардан ҳайикмайдиган, салбий иллатлардан нафрат билан қараш руҳида тарбиялашни талаб қилади. Шунга кўра бугунги Ўзбекистон заминида яшаётган ҳар бир ёш шу ўлканинг ҳақиқий эгаси бўлиб етишиши унинг гуллаб-яшнаши ҳақида қайғуриш, эришган ютуқларни янада мустаҳкамлаб бориши лозим деб ҳисоблайман.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва

маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи. 2023 йил 22-
декабр Тошкент

2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008 й
3. А.Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. Т.: Ўқитувчи 1992 й
4. Абу Райхон Беруний. Т.: Абдулла қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993 й
5. Абу Наср Форобий. Фозила одамлар шаҳри. Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси, 1993 й
6. Mamadaliev, M. (2023). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE AS A FACTOR LEADING MAN TO TRUTH AND GOODNESS. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 156–159). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10113191>
7. Umarovich M. M. THE IMPORTANCE OF COOPERATION BETWEEN EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND FAMILIES ON THE BASIS OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF OUR ANCESTORS IN THE FORMATION OF YOUTH SPIRITUALITY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 10. – №. 4. – С. 157-163.
8. Mamadaliev Muzaffar Umarovich. (2022). IN FORMING THE SPIRIT OF YOUTH PHILOSOPHICAL WORLDWIDE AND THE SCIENTIFIC SIGNIFICANCE OF OUR NATIONAL SPIRITUAL HERITAGE. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(4), 338–342. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/SKJ6E>
9. Mamadaliev, M. (2023). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE AS A FACTOR LEADING MAN TO TRUTH AND GOODNESS. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 156–159). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10113191>
10. Artikov, T. A., & Mamadaliyev, M. U. (2023). ABU RAYKHAN BERUNI'S VIEWS ON EDUCATION. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 481–484). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10220673>
11. Umarovich, Mamadaliev. (2020). PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE IS THE METHODOLOGICAL REGULATOR FOR THE DEVELOPMENT OF ALL DISCIPLINES. EPRA International Journal of Research & Development (IJRD). 197-198. 10.36713/epra4105. The article depicts the nature of philosophic knowledge, their difference from the knowledge received from other subjects and its role in the process of formation of spiritually developed person. KEY WORDS: Philosophical knowledge, natural knowledge, mysteries of the world, living

education, intellectual eagerness, thinking absolutely, logical thinking, daily (ordinary) education (knowledge).

12. M.U.Mamadaliyev. (2024). Сотрудничество образовательных учреждений и семьи в формировании духовности молодежи. *Международный журнал формального образования*, 3(2), 28-33. Извлечено из <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/2054>

13. Tokhtasunova, G. A. (2023). CHILDHOOD AS A SOCIAL PHENOMENON. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 485–488). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10220726>

14. Tokhtasunova, G. A. (2023). CHILDHOOD AS A SOCIO-PHILSOPHICAL PROBLEM. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 271–277). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10148006>

15. Tokhtasunova, G. (2023). SOCIALIZATION OF CHILDREN IN MODERN SOCIETY. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 12, сс. 81–84). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10351537>

16. Ishanova, M. (2023). ISSUES OF HARMONIZATION OF NATIONAL AND PUBLIC VALUES IN THE PROCESS OF STUDENT EDUCATION. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 267–270). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10147982>

Regeneratsiya: Tirik organizmning ajoyib qobiliyati

Orazbaev Nuraliy Amanaliyevich

Nukus davlat pedagogika instituti akademik litseyi 2-kurs o'quvchisi

Regeneratsiya tirik organizmlarning yo'qolgan yoki shikastlangan tana qismlarini qayta tiklash qobiliyatidir. Bu jarayon turli xil hayvonlarda turli darajalarda namoyon bo'ladi. Misol uchun, ba'zi umurtqali va umurtqasiz hayvonlar deyarli butun tana qismlarini qayta tiklashga qodir, odamlar esa faqat ayrim to'qimalarni tiklay oladilar. Ushbu maqolada regeneratsiya jarayoni, uning biologik asoslari va inson salomatligiga oid ahamiyati haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Regeneratsiya hujayralarning bo'linishi va differentsiatsiyasiga asoslanadi. Bu jarayon uchta asosiy bosqichdan iborat:

Shikastlangan yoki yo'qolgan qismni aniqlash va hujayralar signalizatsiyasi: Hujayralar shikastlangan joyni aniqlab, o'sha joyga kerakli o'sish omillarini yuboradi. Hujayralarning bo'linishi va proliferatsiyasi: Hujayralar tez-tez bo'linib, yangi to'qimalar hosil qiladi. Hujayralarning differentsiatsiyasi va yetilishi: Yangi hosil bo'lgan hujayralar o'z vazifalariga qarab differentsiatsiyalanadi va to'liq funksional to'qimalarga aylanadi.

Hayvonlarda Regeneratsiya quyidagicha yuz beradi.

Regeneratsiya ko'pchilik hayvonlarda mavjud bo'lib, turli xil darajalarda namoyon bo'ladi.

Umurtqasiz hayvonlar: Planariya kabi ayrim chuvalchanglar butun tanasini qayta tiklash qobiliyatiga ega. Agar planariya ikkiga bo'linsa, har bir qism yangi, to'liq chuvalchangga aylanadi.

Umurtqali hayvonlar: Salamandrlar va ba'zi baliqlar kabi hayvonlar oyoq-qo'llarini va dumlarini qayta tiklay oladi. Masalan, aksolotl (Mexika salamandri) oyoqlarini, quyruqni va hatto yurakni qayta tiklash qobiliyatiga ega.

Odamlarda regeneratsiya qobiliyati cheklangan bo'lsa-da, ba'zi to'qimalar va organlar ma'lum darajada qayta tiklanadi.

Terining regeneratsiyasi: Odamlar teri yaralarini tiklay olishadi. Yangi teri hujayralari eski shikastlangan hujayralarni almashtiradi.

Jigar regeneratsiyasi: Jigar — qayta tiklanish qobiliyatiga ega bo'lgan organlardan biridir. Jigar bir qismi olib tashlansa, qolgan qismi kengayib, asl o'lchamiga qaytadi.

Qon hujayralari: Suyak iligi doimiy ravishda yangi qon hujayralarini ishlab chiqaradi.

Tibbiyotda regeneratsiyaning ahamiyati

Regeneratsiya jarayonini chuqurroq o'rganish va bu qobiliyatni insonlarda rivojlantirish tibbiyotda katta yutuqlarga olib kelishi mumkin. Zamonaviy regenerativ tibbiyot quyidagi yo'nalishlarda ishlanmoqda:

Stam hujayralari terapiyasi: Stam hujayralaridan foydalanib, yo'qolgan yoki shikastlangan to'qimalarni qayta tiklash imkoniyatlari o'rganilmoqda.

Biomateriallar va sun'iy organlar: Biomateriallar va sun'iy organlar yordamida shikastlangan organlarni almashtirish yo'llari izlanmoqda.

Gen terapiyasi: Gen terapiyasi orqali hujayralarning regeneratsiya qobiliyatini oshirish mumkinligi tadqiq etilmoqda.

Xulosa sifatida regeneratsiya tabiiy jarayon bo'lib, ko'plab hayvonlarda mavjud. Bu jarayonning mexanizmlarini o'rganish va tibbiyotda qo'llash inson salomatligi uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Regeneratsiya qobiliyatini rivojlantirish orqali ko'plab kasalliklar va jarohatlar uchun yangi davolash usullari yaratilishi mumkin.

TEXNOLOGIYALAR ASRIDA LOYIHALASH DASTURLARINING AHAMIYATI.

Davlatov Diyor Dilshodovich

Termiz muhandislik-texnologiya institute Arxitektura (turlari bo'yicha) 2-kurs talabasi

Anotatsiya: Biz hozirgi kunda 21 asr texnologiyalar asrida yashayapmiz. Kundan-kunga insonlarning ishini osonlashtirish va vaqtlarini tejash, ishlarining yanada aniq va to'g'ri hisob kitoblar orqali olib borilish maqsadida turli xil dasturlar yaratilib ommaga taqdim etib kelinmoqda. Hozirgi kunda har qanday soha bor ekan unda elektr asboblar yoki bo'lmasam turli xil texnologiya va dasturlardan foydalanib kelinmoqda. Birgina qurilish sohasini oladigan bo'lsak binolaning loyihalashida 10 dan ortiq dasturlardan foydalanamiz. Maqolaning asosiy mazmuni bino va inshootlar qurilishida kompyuter dasturlarining ahamiyati ularning farqi va vazifalari haqida ma'lumot berishdan iborat.

Kalit so'z: Texnologiya, qurilish, inshoot, dastur, AutoCAD, 3 d max.

AutoCAD. AutoCAD dasturi Autodesk kompaniyasiga tegishli hisoblanadi. O'tgan asrning 80-yillarida chiqarilgan va ommalashgan dastur. Uning hozirgi ko'rinishiga kelganiga 20-yil dan oshgan bo'lsada, hamon dunyodagi eng ommaviy dasturligicha qolmoqda. Hozirda biz bu dastur orqali turli xil detal chizmalari, binolar va ularning qirqimlari, qurilish konstruksiyalari, yangi loyihalashayotgan texnikalarning chizma namunalarini va shunga o'xshash chizmaga aloqador narsalarni loyihalashning imkonini beradi.

Qulay jihatlari keladigan bo'lsak Autocad dasturi ishining tez borish va aniq hisob kitoblar asosida qilinishi bilan qo'lda qilingan loyihalardan ajralib turadi. Bizning yurtimizda AutoCAD dasturi 2000-yillardan keyin kirib kela boshlagan. 2007- yilgi versiyasidan so'ng O'zbekistonda keng ko'lamda ommalashgan. Autodesk firmasining juda ko'plab dastur mahsulotlari mavjud AutoCAD, ArchiCAD, 3ds max, butun dunyoda eng ommalashib ketgan dasturlar qatoriga kiradi. AutoCAD dasturi esa bularning orasida asosiy bo'lib, qolgan dasturlar uning asosida yaratilgan. AutoCADda faqatgina chizilishi kerak bo'lgan obyektning old va yon taraflarinigina emas balkim uning yaqqol ko'rinishini chizishimiz ham mumkun.

AutoCADning yana bir ichki qulayliklaridan biri unda buyruqlarni qisqa tuugmalar orqali ham amalga oshirish mumkunligidir. Bu esa dasturning qaysi tilda kompyuterda o'rnatilganiga ko'ra turli xilda bo'lishi mumkin. Asosan berilishi

kerak bo'lgan buyruqning bosh harflari yoki shu buyruqning tarkibidagi harflarning jamlanmasi orqali ishga tushiriladi. Rus tilida bu kabi tez ishlash buyruqlarini **Горячий клавиш**- deyiladi. Hozirgi kunda dunyo davlatlarida AutoCAD daturi keng qo'llaniladi. Xususan O'zbekistonda ham loyihalananayotgan binolarning bachasi avval Autocad dasturidagi bosqichdan o'tadi.

XXI asr kompyuter va texnologiyalar asri hisoblanadi. Shunday ekan kompyuterga asoslangan fanlarni hozirgina faqatgina maktab darsliklarida emas, balki institute hamda universitetlarda ham o'tish yo'lga qo'yilgan. Bu esa "Kompyuter grafikasi" degan fanning yuzaga kelishiga sabab bo'lgan. Shu asnoda esa bu fanning bir qismi bo'lgan "Hisoblash kompyuter grafikasi", "Иллюстратив-ko'rgazmali kompyuter grafikasi" va "Muhandislik kompyuter grafikasi" fanlarini o'z tarkibiga oladi.

AutoCAD dasturida ishlash uchun bizga :

1. Displey ya'ni monitor.
2. Buyruq kiritish qurilmalari ya'ni klaviatura, sichqon va boshqalar.
3. Tashqi xotira qurilmasi ya'ni protsesor.
4. Chizilgan ishlarni qog'ozga tushirish uchun – printer, ploter va shu kabi qurilmalar kerak bo'ladi.

AutoCADda buyruqlar bilan ishlash juda soddalashgan bo'lib uni bir marta takrorlash orqali o'rganib olish mumkin. Misol uchun oddiygina to'g'ri chiziq line buyrug'ini olaylik. Unda to'g'ri chiziqning dastlab birinchi nuqtasi olinadi va undan so'ng ikkinchi nuqta belgilaib ENTER tugmasi bosiladi. Shunday qilib oddiygina sichqonchani ikki marta bosish orqali bir kesmani chizishimiz mumkin. Agarda kesma ma'lum bir o'lchamda chizilishi kerak bo'lsa uni chizishdan oldin o'lchamlari aniq qilib santimetir va millimetrlariga asoslanib chizish mumkin. Agarda kesma chizib bo'lingan bo'lsa uni tahrirlash orqali yangi o'lcham kiritishimiz mumkin. Agarda chizmalarda ma'lum bir xatoliklar, chiziqning bir birini kesib o'tishi kabi holatlar kuzatilganda esa ularni o'chirish uchun maxsus buyruqlar ham mavjud.

AutoCAD dasturi grafik dastur bo'lib u asosan mashinasozlik, qurilish va arxitektura sohalrida keng qo'llaniladi. Mashinasozlikda mashinaning ehtiyot qismlari yangi mashina modellarining eskiz variantlarini chizishda ishlatiladi. Arxitektura sohasida esa binolarning planlari, qirqim va fasadlarini chizishda hamda bino joylashgan hududning gemplan qismini chizishda ishlatiladi.

AutoCAD dasturida chizilgan chizmalarning 2D va 3D ko'rinishlarini chizish mumkin. Bu o'ziga yarasha aniqlik va vaqtni talab qiladi. AutoCAD dasturida rendr sifati yaxshi bo'lmaganligi sababli hozirgi kunda AutoCADda 3D modelingga

bo'lgan talab umuman yo'q desak ham bo'ladi, ammo Autodesk kompaniyasi 3D dizaym sohasida ham turli xil dasturlar ishlab chiqargan. Bu borada AutoCADdan ko'ra ko'proq ishlatiladigan 3ds max dasturini olsak bo'ladi.

3 D MAX. 3 D max dasturining asosiy versiyasi 1990-yillarda ishlab chiqarilgan bo'lib, hozirgi kungacha ko'plab yangillangan versiyalar orqli yildan-yilga takomillashmoqda. 3 D max dasturi, Autodesk tomonidan ishlab chiqilgan 3d modellashtirish va animatsiya dasturiy ta'minotidir. Uning boshqa nomi "3d s max" ham hisoblanadi. Bu dastur projeklarni tuzish, 3d modellarni yaratish va qo'llab quvvatlash uchun ishlatiladi. 3 d max bilan siz modellashtirishingiz, animatsiyalashingiz, tasvirlash va grafika yaratishingiz mumkin. Uning maxsus xususiyati, soddaligi va keng qo'llanilishi bo'lib, u ko'p xil sohalarda ishlatiladi, masalan, kinomatografiya, reklama, video o'yinlar, media va qurilish sohaslarida binolarning ichki va tashqi dizayni yaratishda va boshqa sohalarda ishlatiladi.

Dasturni qurilish sohasidagi vazifasiga keladigan bo'lsak. Binolarning qurilishidan oldin uning dizayni qanday bo'lishi qanday hudududa joylashishi kech tushganda qanday manzarani aks etirishini oldindan bilish va binoning xonalari interyerini oldindan loyilash unga galogen yorug'liklar qo'shish orqali xonaga qo'yiladigan yorug'lik asboblarni aniqlashdan iborat. Qisqa qilib aytadigan bo'lsak qurilishi rejalashtirilgan binolarning tasavvurimizdagi ko'rinishi yaratish imkonini beradi. Hozirgi kunda bu dastur orqali odamlar yaratgan modellarini internetga joylash orqali ham yaxshigina pullar ishlashmoqda.

Bu kabi dasturlar yaratilishi ishlarni aniq va tez olib borilishini ta'minlaydi. Bu kabi dasturlar soni yildan-yilga ko'paymoqda biz esa bu dasturlarning faqatgina ayrimlari haqida ma'lumot berdik.

Xulosa. Biz kompyuter texnologiyalari asrida yashamoqdamiz va hozirgi kunda barcha sohalarda qilinadigan ishlarimizda kompyuter dasturlari ishlatilmoqda desak ham bo'ladi. Maqolada esa asosan Arxitektura sohasida ishlatilayotgan dasturlar haqida ma'lumot berildi. Kompyuter dasturlarini bilish kelajak kasbini o'rganish desak adashmagan bo'lamiz. Bu dasturlar esa kelajak kasblarini o'rganishda kichik bir qadam bo'lin xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.M.Vaxitov, Sh.R.Mirzaev Me'morchilik 1,2,3, qismlar. Toshkent,"Tafakkur",2010
2. Зингир Б.И Встроенное оборудования для жилых зданий М.Строиздат
3. Nozilov D. Markaziy Osiyo me'morchiligida intryer T.,2005

TABLE OF CONTENTS

1	ПРОБЛЕМЫ МАРКЕТИНГА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ ЭКСПОРТЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН Мусаева Шоира Азимовна,, Усмонов Шахзод Шохрухович	3-12
2	ЁШЛАР МАЪНАВЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА МИЛЛИЙ МЕРОСИМИЗНИНГ ИЛМИЙ АҲАМИЯТИ М.У.Мамадалиев	13-17
3	О‘ЗБЕКИСТОН НАУКАЛТАРОШЛИК SAN’ATI VA НАУКАЛТАРОШ YAKOV SHAPIRO Jabbarov Rustam Ravshanovich, Komilova Komila Anvar qizi	18-26
4	ISOLATION DIFFERENCE OF LONELINESS Abdullayeva Risolat Eshangul qizi	27-29
5	IMAGE OF NAVOI IN OIBEK'S "NAVOI" Eshmurzayeva, Barno Osman qizi	30-34
6	SOVUTISH MASHINASINING ISSIQLIK HISOBI Xasanov B.B., Xolmatov Sh.X	35-39
7	INGLIZ TILI FE’L PREDIKATLARINING FUNKSIONAL-SEMANTIK MAYDONDA VOQEALANISHI Davlatova Muhayyo	40-43
8	MODERN APPROACHES TO THE LINGUOPRAGMATIC STUDY OF LITERATURE Habibova Manzila Nuriddinovna	44-48
9	МАҲАЛЛИЙ ЕРЁНҒОҚ НАВЛАРИДАН ЮҚОРИ ВА СИФАТЛИ ҲОСИЛ ЕТИШТИРИШДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШ САМАРДОРЛИГИ Худайкулов Жонибек Бозарович	49-59
10	МАТЕМАТИКА-TARIXDA, HOZIRDA VA KELAJAKDA Jo‘rayev Doniyor Qandiyor o‘g‘li	60-64
11	SPEECH ACT VERBS Ziyaeva Dilnoza Anvarovna	65-69
12	KOGNITIV TERMINOLOGIYA TADQIQOTINING ASOSIY ELEMENTLARI Xolova Madina Boboqulovna	70-74

13	WHEAT AS A CROP IN THE NATIONAL ECONOMY IMPORTANCE Barotova Anisa Razzokovna, Sobirova Gulsanam Xursandjon qizi	75-79
14	G'O'ZA O'SIMLIGIDA MAHSULDORLIK VA HOSILDORLIK KO'RSATGICHLARI A.Barotova, A.Abdimitolipov	80-83
15	DINIY TASHKILOTLARNING JAMIYAT TARAQQIYOTIDA O'RNI Abdullayeva Madinaxon Erkinjon qizi	84-88
16	ТАЛАБАЛАРНИ ОИЛАВИЙ ХАЁТГА ТАЙЁРЛАШДА ШАРҚ АЛЛОМАЛАРИ ИЛМИЙ МЕРОСИДА ФОЙДАЛАНИШ Ишанова Мухайёхон Мухторовна	89-98
17	МАКТАБ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ПСИХО-ЭМОЦИОНАЛ ХУСУСИЯТЛАРИ Г.А.Тохтасунова, Г.Абдурахимова	99-101
18	ЁШЛАР МАЪНАВИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА МИЛЛИЙ МЕРОСИМИЗНИНГ ИЛМИЙ АҲАМИЯТИ М.У.Мамадалиев	102-106
19	DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL SERVICES AND ITS PROSPECTS Aliev Parakhat Keunimjaevich	107-110
20	OPPORTUNITIES FOR DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT OF HIGHER EDUCATION SERVICES Aliev Parakhat Keunimjaevich	111-114
21	ЁШЛАР МАЪНАВИЯТИНИ ШАКИЛЛАНТИРИШДА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ВА ОИЛА ҲАМКОРЛИГИ. Мамадалиев Музаффар Умарович	115-123
22	REGENERATSIYA: TIRIK ORGANIZMNING AJOYIB QOBILIYATI Orazbaev Nuraliy Amanalievich	124-125
23	TEKNOLOGIYALAR ASRIDA LOYIHALASH DASTURLARINING AHAMIYATI. Davlatov Diyor Dilshodovich	126-128
	OUTLINE	129-130